



**BAĞDATLI DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE
OSMANLI COĞRAFYASI**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şerife AĞARI**

**BAĞDATLI DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE OSMANLI
COĞRAFYASI**

Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şerife AĞARI**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Mayıs 2023**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖN SÖZ	7
ÖZ.....	9
ABSTRACT.....	10
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	11
ARCHIVE RECORD INFORMATION	12
KISALTMALAR	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	14
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	15
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	15
GİRİŞ	16
1. BAĞDATLI DİVAN ŞAİRLERİ VE ESERLERİ	19
1.1. Abdullah Ağa (Cehdî).....	19
1.2. Abdullah Zâkî Efendi (A'mâ Zâkî, Zâkî)	19
1.3. Abdüddelîl (Zihni).....	19
1.4. Abdülkerîm Fâ'ik Bağdatlı (Fâ'ik).....	20
1.5. 'Ahdî.....	20
1.6. Ahmed-i Harîrî.....	21
1.7. Ahmet Vâsîf Efendi (Vâsîf)	22
1.8. Akî Bağdâdî	22
1.9. Âteşî Çelebi (Âteşî).....	23
1.10. Basîrî (Acem, Alaca).....	23
1.11. Cevherî.....	24
1.12. Ebûbekir Efendi (Bekrî)	24
1.13. Fuzûlî	24

1.14.	Germî Bey.....	27
1.15.	Hâlî Bey (Hâlî)	27
1.16.	Hamamcı-zâde İsmâil Ağa (Yüsrî).....	28
1.17.	Hüseyin Aysî Efendi (‘Aysî).....	28
1.18.	Hüseynî Çelebi (Hüseynî).....	29
1.19.	Hüseyin Ülfetî Efendi (Ülfetî)	29
1.20.	Hürremî Bağdâdî.....	29
1.21.	İlmî Dede (İlmî).....	29
1.22.	Mevlânâ Ahmet Zarif.....	30
1.23.	Mevlânâ Şemsî Bağdadî	30
1.24.	Muhammed Emîn Efendi (Fevzî).....	31
1.25.	Murâdî Çelebi (Muradî Bağdadî, Murâdî)	31
1.26.	Nâdirî.....	31
1.27.	Pîr-zâde Hasan Hâdimî Efendi (Hâdimî)	31
1.28.	Rindî Çelebi (Rindî)	32
1.29.	Rûhî Bağdâdî	32
1.30.	Seydî Çelebi (Beyânî)	33
1.31.	Seyyid Ali Nazmî Efendi (Nazmî)	34
1.32.	Şeyh Abdulaziz Efendi (Azîz)	34
1.33.	Şeyh Seyyid Mehmed Sadrî Efendi (Sadrî).....	34
1.34.	Şefkatî Bağdadî.....	34
1.35.	Vâlihî Bağdâdî	35
1.36.	Zâyi’î Çelebi (Zâyi’î)	35
1.37.	Zamîrî	36
2.	İKİNCİ BÖLÜM	37
2.1.	Osmanlı Coğrafyasının Tarihsel Önemi	37
2.2.	Coğrafyanın Divan Şiirine Etkisi.....	43
2.3.	Divan Şiirinde Osmanlı Coğrafyası.....	48
3.	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
3.1.	Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası	54
3.1.1.	‘Acem.....	54
3.1.1.1.	Hemedan	59
3.1.1.2.	İsfahan (Sıfahan).....	60

3.1.1.3. Kazvin (Gazvin)	62
3.1.1.4. Nihâvend	63
3.1.1.5. Tebriz	64
3.1.2. Anadolu (Rûm)	65
3.1.2.1. Aydın	74
3.1.2.2. Bursa	75
3.1.2.3. Diyarbakır (Âmid)	77
3.1.2.4. Edirne.....	78
3.1.2.5. Erzurum.....	80
3.1.2.6. İstanbul (Sitanbul/Âsitâne)	82
3.1.3. Arabistan (Arab)	83
3.1.3.1. Cidde	84
3.1.3.2. Hicaz (Mekke/Batha ve Medine/Yesrib)	85
3.1.3.3. Lahsa	88
3.1.4. Balkanlar.....	89
3.1.4.1. Eğri.....	89
3.1.4.2. Erdel.....	90
3.1.5. Cezâyir	90
3.1.6. Gence (Diyâr-ı Gence).....	93
3.1.7. Habeş	94
3.1.8. Irak	95
3.1.8.1. Bâbil	97
3.1.8.2. Bağdat (Dâru's-selâm, Burc-ı Evliyâ)	98
3.1.8.3. Basra.....	105
3.1.8.4. Kербela.....	108
3.1.8.5. Necef	110
3.1.9. Ken'an	115
3.1.10. Mısır	116
3.1.11. Şam	120
3.1.12. Halep.....	122
3.1.13. Yemen.....	123
3.2. Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Mekân	127
3.2.1. Dükkân.....	127

3.2.2.	‘İyd-gâh	128
3.2.3.	Kahvehâne	128
3.2.4.	Kasr, Kâşâne, Kâh	130
3.2.5.	Kilise	131
3.2.6.	Kütüphane	132
3.2.7.	Medrese	133
3.2.8.	Mescit (Câmi’)	134
3.2.9.	Meyhane	139
3.2.10.	Pazar (Çarşı).....	141
3.2.11.	Tekke (Hankâh, Dergâh, Harâbât).....	146
3.2.12.	Otağ	154
SONUÇ		157
KAYNAKÇA		159
TABLolar LİSTESİ		168
ÖZGEÇMİŞ		169

TEZ ONAY SAYFASI

Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN tarafından hazırlanan “BAĞDATLI DİVAN ŞAİRLERİNİN ŞİİRLERİNDE OSMANLI COĞRAFYASI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Şerife AĞARI

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 26/05/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Şerife AĞARI (KBÜ)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammet İNCE (KBÜ)

Üye : Prof. Dr. Vusale MUSALI (KÜ) (ONLİNE KATILIM)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Programı Seçin derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola başvurmadan yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme çalışmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı ve Soyadı: Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN

İmza:

ÖN SÖZ

Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası adlı çalışmanın birinci bölümünde, Abdullah Ağa (Cehdî), Abdullah Zâkî Efendi, Abdüddelîl (Zihnî), Abdülkerim Fâik Efendi, Ahdî, Ahmed-i Harîrî, Ahmet Vâsîf Efendi, Aklî Bağdâdî, Âteşî Çelebi, Basîrî, Cevherî, Ebubekir Efendi (Bekrî), Fuzûlî Bağdâdî, Germî Bey, Hâlî Bey, Hamamcı-zâde İsmail Ağa (Yüsrî), Hüseyin Aysî Efendi, Hüseyin Ülfet Efendi, Hürremî Bağdâdî, İlmî Dede, Mevlânâ Ahmed Zarîf, Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, Muhammed Emin Efendi (Fevzî), Murâdî Bağdâdî, Nâdirî, Pir-zâde Hasan Hâdimî Efendi, Rindî Çelebi, Ruhî Bağdâdî, Seydî Çelebi (Beyânî), Seyyid Ali Nazmî Efendi, Şeyh Abdülazîz Efendi, Şeyh Seyyid Mehmed Sadrî Efendi, Şefkatî Bağdâdî, Vâlihî Bağdâdî, Zâyî Çelebi ve Zamîrî olmak üzere Bağdat doğumlu toplam 37 şair ve bunların eserleri hakkında bilgiler verilmiş, önemli eserler hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlı coğrafyasının divan şiirine etkisi hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda coğrafyanın edebiyat ve diğer sanatlar üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; başta Anadolu (İstanbul, Konya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum) olmak üzere Arap coğrafyası (Hicaz, Yemen, Mekke, Medine), Acem, Mısır, Tatar ve Kenan bölgeleri genel olarak ve ayrıca önemli şehirlerden olan Bağdat, Halep, Şam, Kerbela gibi şehirler hakkında bilgiler verilmiştir. Her başlığın altında o bölge ile ilgili örnek beyitlere yer verilmiş ve şairlerin bu şehirleri şiirlerinde nasıl ele aldıkları açıklanmıştır.

Bu bölümde ayrıca coğrafi yerler dışında kalan önemli mekân adları işlenmiştir. Mekânlar, insanların hayatta kalmaları için yaşam unsurlarından biri sayılmıştır. Mekân şiirde de en çok işlenen unsurlardan birisidir. Bu unsur şairlerin karakterini etkilemiştir. Sosyal ve ekonomik anlamda da insan hayatına doğrudan etki eden bu mekânlar örnek beyitlerle birlikte açıklamıştır. Burada, medrese, dergâh, tekke ve mescit gibi dini yerlerin dışında meyhane, kahvehane, otağ ve kütüphane gibi sosyal hayatın bir parçası olan mekânlar ele alınmıştır.

Hem gerçek hayatta hem de akademik ortamda bilgilerini bizlerle paylaşmaktan çekinmeyen, her durumda ve şartta desteğini esirgemeyen, hep yanımızda olan, sadece

bölüm içerisinde değil okul dışında da yanımda olan tez danışmanı hocam sayın Doç. Dr. Şerife AĞARI'ya sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Gerek çalışma esnasında ve bitirme aşamalarında bizlere destek olan ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Dr. Mine Nihan DOĞAN ve sevgili dostum İbrahim YARDIMCI'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte maddi ve manevi olarak sürekli yanımda olan aileme de teşekkür ederim.

ÖZ

Coğrafya ile edebiyat birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Coğrafya, insanoğlunun kaderinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Edebiyatın da konusu insan olduğu için bu iki alanı ayrı olarak düşünmek imkânsızdır. Özellikle ilk medeniyetlerin bulunduğu topraklar olan Mezopotamya bölgesi hem insanlık hem de kültür ve sanat tarihi açısından çok önemli bir coğrafyadır. Bağdat, İstanbul, Halep, Şam, Arap yarımadası, Anadolu bölgesi, Acem ve Mısır gibi coğrafi yerler kültür ve medeniyet toprakları olarak görülür.

Çalışmada bu bölgelerden biri olan Bağdat şehrinde doğan şairlerin Osmanlı coğrafyası ile ilgili şiirleri incelenmiştir. Bağdatlı divan şairlerinin divanları taranmış ve bu tarama sonucunda elde edilen coğrafi terimler, şehir adları, bölgeler ve mekân adları tasnif edilerek başlıklar altında bölümlere ayrılmıştır. Elde edilen beyitler açıklanmış ve hangi bölgenin hangi özelliği ile şiirde işlendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu coğrafyalarda yer alan mekânlar ve bu mekânları şiirlere yansıtışı da ele alınmıştır.

Divan şiirinde doğrudan şehirlerin karakteristik özelliklerinden ve barındırdıkları tarihî önem arz eden anlamlarından bahseden örnekler mevcuttur. Söz konusu eserlerde yer verilen bu şehirler genellikle sevgilinin özlemi, doğa tasviri, padişaha övgü ya da âşğın ruh halini yansıtmak amacıyla kullanılan yer adlarıdır. İşte bu çalışmada şairlerin divanlarında, ağırlıklı olarak da gazel ve kasidelerinde yer alan şehir ve mekân adlarının şiirdeki anlam dünyası açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bağdatlı Divan Şairleri, Divan Şiiri, Osmanlı Coğrafyası, Mekân

ABSTRACT

Geography and literature cannot be considered independently of each other. Geography plays an important role in shaping the destiny of human beings. Since the subject of literature is man, it is impossible to consider these two fields separately. The Mesopotamian region especially, home to the first civilizations, is a very important area for humanity, culture, and art. Historical cities such as Baghdad, Istanbul, Aleppo, Damascus and areas like the Arabian peninsula, Anatolian region, Persia and Egypt are considered the starting points of culture and civilization.

However, apart from these special genres, there are also examples in divan poetry directly due to the characteristic features of cities and their historically significant meanings. These cities are usually place names used to reflect the longing of a lover, a description of nature, a tribute to a sultan, or a lover's mood. In this study, it has been tried to explain the meaning world of the names of cities and places in poetry, mainly in ghazals and eulogies in poets' divans. In this study, the poems of poets born in the city of Baghdad, which is a region in Ottoman empire, were taken apart and examined. The divans of the Divan poets of Baghdad were researched and the geographical terms, city names, regions and place names obtained as a result of this study were classified and divided into sections under different categories. The couplets obtained were explained and it was tried to determine which region was used in the poem with which feature.

However, apart from these special genres, there are also examples in divan poetry directly related to the characteristic features of cities and their historically significant meanings. These cities are usually place names used to reflect the longing of a lover, a description of nature, a tribute to a sultan, or a lover's mood. In this study, the names and descriptions of these historical cities and places, mainly in ghazals and eulogies in poets' divans, have been brought to the light in an attempt to attribute meaning to the used terms.

Keywords: Baghdad Divan Poets, Divan Poems, Ottoman Geography, Location

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası
Tezin Yazarı	Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Şerife AĞARI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	26/05/2023
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	169
Anahtar Kelimeler	Bağdatlı Divan Şairleri, Divan Şiiri, Osmanlı Coğrafyası, Mekân.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Ottoman Geography in the Poems of Divan Poets from Baghdad
Author of the Thesis	Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Şerife AĞARI
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	26/05/2023
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	169
Keywords	Baghdad Divan Poets, Ottoman Geography, Divan Poems, Space.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
G.	: Gazel
H	: Hicri
Hz.	: Hazreti
K.	: Kaside
M	: Miladi
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
R.	: Rubâ'i
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, Bağdatlı divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı coğrafyasının durumudur. Bu alıŐmada Bağdatlı Şairler ve onların Şiirlerinde ve divanlarında yer alan coğrafi yerler ve mekân adları incelenmek istenmiŐtir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı Osmanlı coğrafyasının Bağdatlı Şairler gözünden görmek ve onların bu coğrafyayı Şiirlerinde nasıl iŐlediđini açıklamaya çalıŐmaktır. Tarihî ve kutsal bölgelerin Şiirlere daha çok hangi yönü ile girdiğini görmek ve bunun Şiirlerde nasıl iŐlendiđini göstermek amaçlanmaktadır. Bağdat doğumlu Şairlerin kendi coğrafyası ve komşu bölgeleri Şiirlerinde nasıl aktardıklarını göstermek; coğrafyanın Şiire, Şaire ve edebiyata nasıl bir katkı sağladığını ve onun Şiir gücüne hangi yönüyle etki ettiğini ortaya koymak hedeflenmiŐtir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada ncelikle Bağdat doğumlu Şairlerin kim olduklarının tespiti için bir araştırma yapılmış ve Türk Edebiyatı İsimler Szlg, TDV İslam Ansiklopedisi, edebiyat tarihleri ve tezkireler taranmıŐtır. Elde edilen bulgular ışığında Bağdatlı divan Şairleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra elde edilen Divan örneklerinde coğrafi yerler ve mekânlar taranmıŐtır ve konuyla ilgili tespit edilen beyitler çalıŐmaya dâhil edilmiştir. Bu beyitler önce açıklanmış ardından günümüz Türkçesine aktarılmıŐtır.

Bu alıŐma sonucunda elde edilen beyitler sınıflandırılarak bölge ve mekân adlarına göre ayrı başlıklar altında ele alınmış ve çalışmanın sonunda hangi bölgenin daha çok hangi özelliği ile ele alındığı ve Bağdatlı Şairlerin bunu Şiirlerinde nasıl iŐlediđine dair sonuçlara varılmıŐtır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araőtırmada Bağdatlı 37 Şairin Şiirleri taranarak elde edilen bulgular sonucunda, Osmanlı coğrafyasının Bağdatlı divan Şairlerinin Şiirlerinde ne Şekilde yer aldığı ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada mekân unsurları ile ilgili beyitler, Şairlerin Şiirlerinde tespit edilmiş ve açıklanmıştır. Ancak özellikle tezkirelerde adı geçen ancak divanı olmayan Şairlerin Şiirlerine ulaŐmak zor olmuştur. Burada da mecmualarda yer alan Şiirler bulunup çalıŐmaya dahil edilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

ÇalıŐmamızın Şekillenmesinde bazı sorunlar meydana gelmiştir. Tez çalışmasında bazı Bağdatlı divan Şairlerinin divanlarına birinci elden ulaŐmak zor olmuş ancak bu isimlerin tezkire ve nazire mecmuası gibi kaynaklarda rastlanan Şiirlerinden de hareketle beyitlerine ulaşılmıştır.

GİRİŞ

Edebî eserlere yönelik incelemelerin coğrafyadan hareketle şairinin hayatına ve kaleme aldığı şiirlere etkisi üzerinde durulan bu çalışmada; Bağdatlı divan şairlerinin divanlarındaki şehir adlarından yola çıkarak şairlerin şehirler ile ilgili şiirdeki bakış açıları ve görüşleri ortaya koyulmaktadır. Şairlerin divanlarının taranması suretiyle şehir ve mekân isimleri bağlamında imge, metafor, hayal ve tasarruflarla ilgili kapsamlı bir çalışma yapılması öngörülmektedir. Söz konusu çalışmanın, coğrafya ve edebî eser bağlantısını ortaya koyması açısından ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Divan şiirinin konusu genel anlamda insan, özelde ise aşktır. İnsanın özü ise aşkla beraber çevresi, ailesi ekonomik ve sosyal yaşantısıyla sınırlı ve bunlarla yakından ilgilidir. Coğrafyanın yani insanın yaşadığı mekânın insan psikolojisi üzerinde derin etkileri vardır. Konusu insan ve doğa olan coğrafya ile konusu insan olan edebiyatın da ilişkisi çok sağlamdır. Coğrafya ile sanat dalı olan edebiyat, her zaman etkileşim ve müteakbil üretim durumundadır. İnsanların hayatında coğrafya her daim önemli bir unsur olmuş ve aynı zamanda bu unsur edebî eserlere yansımıştır. Bir taraftan da edebî eserler, kurguladıkları dünyanın coğrafyasına ve mekânına yaşam vermişler ve onları şekillendirmişlerdir (Kufacı, 2019, s. 467).

Muhtevadan ziyade şekil mükemmelliğini konu edinen divan şairlerinin tabiat anlatımındaki idealist tavırları dikkat çekicidir. Halil İnalçık (2019), bu durumu şöyle açıklar: “Batı natüralizmi ve realizminde olduğu gibi, doğal, açıkça ifade edilmiş çıplak insanî duyguları ve tasvirleri değil; hayâl ve sembolizm, ustalık ve zarâfet libası içinde gizlenmiş ince güzelliği arar” (s. 36).

Mekân tasavvurlarının birçok noktasında modern şairler ve halk şairleri ile benzeşme gösteren divan şairleri, sahip oldukları köklü ve kaideci şiir geleneğindeki sınırlar sebebiyle bazı noktalarda farklılık göstermişlerdir. Bahsettikleri güzellik ve özgünlük kuralları; Osmanlı şairleri için sınırları çizilmiş bir hayal dünyası içinden kendi kabiliyetlerine ve meşreplerine uygun, orijinal, özgün hayaller üretebilmek için sözcükleri ve klişeleri farklı kombinasyonlarla bir araya getirmişlerdir (Şenödeyici, 2014, s. 9).

Klasik şiirde şehirlerden bahsedildiğinde akla gelen ilk kaynaklar; herhangi bir şehrin güzellerini ve güzelliğini tarif eden şehrengiz örnekleridir. Beldenâme ya da bilâdiye olarak da bilinen şehir isminin tevriyeli şekilde geçmiş olduğu eserler ile bir şehri yüceltmek amacı ile yazılan şiirler, herhangi bir şehrin kaybedilmesi münasebetiyle kaleme alınan şehrin mersiyesi gibi metinler de bu konudaki önemli kaynaklardır. Ayrıca nesip kısmında şehirlerin tasviri bulunan kasideler, şehrin isimlerinin redif olarak kullanıldığı gazeller ve farklı nazım biçimleri ile kaleme alınan farklı şiirler de bulunmaktadır (Turan, 2010, s. 597).

Divan şiirinde coğrafya ve mekân hemen her şairin şiirine etki etmiş önemli unsurlar arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çünkü sosyal bir varlık olan insan çevresinden bağımsız olarak düşünülemez. Şairlerin yaşadığı coğrafya, tarih ve mekânlar onun karakterini de doğrudan etkiler. Divan edebiyatı da bu anlamda âşık ve sevgili ilişkisi üzerine kurulmuş bir edebiyat olduğundan mekânların da ağırlık noktası bu konu olmuştur. Özellikle dergâh, tekke, medrese ve camii gibi yerler asıl anlam itibarıyla dinî konuların ihtiva edildiği yerler olarak bilinse de bu şiirde mecazî anlamların da etkisiyle zamanla tasavvuf ve beşerî aşk konularının da işlendiği yerler haline gelmiştir. Coğrafi yer adlarından özellikle Anadolu, Arap yarımadası, Mısır, İran ve daha geniş bir coğrafya, divan şiirinde çok canlı bir şekilde işlenmiştir. Bu coğrafi yerlerin en belirgin özellikleri, tarihî olaylar ve tarihî kişiler ışığında onların vasıfları dikkate alınarak şiire konu edilmiştir.

Osmanlıda sanat ve düşünce dünyasında şiir-şehir-coğrafya arasındaki ilişki çok kapsamlıdır. Bu ilişkilerin bir boyutu da klasik dönemde mekân algısı üzerine gelişmiştir. Fizikî anlamın dışında içerisinde bulunduğu kültüre göre yer ve anlam kazanan mekân, o kültürün anlamsal kodunu belirleyen ve çerçevesini de çizmiş olan anahtar kavramdır. Anlamsal boyutlarını ait olduğu medeniyet ve kültürün dinamiklerinden alan mekân, bütün sanatsal tasarımların mühim bir belirleyicisidir. Osmanlı düşüncesi, mekânlara bakışını ait olduğu İslam medeniyet ve kültüründen almıştır. Bundan dolayı mekân, insanın daha önceden kazandığı kültürün ve birikimin penceresinden algılanmaktadır (Karadeniz, 2021, s. 793).

Divan edebiyatı şairlerinin şiir dünyasında Osmanlı coğrafyası ve bu coğrafyada yer alan mekân isimleri, başka tasavvurlara ve anlamlara kapı aralaması itibarıyla önemlidir. Şehir ve mekân adlarının tespiti ve şiirde nasıl kullanıldığını incelenmesi,

divan şairlerinin ortak şiir malzemesini nasıl kullandıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu divanlar incelendiğinde şairler tarafından şehir ve mekân adlarının kullanımında şu iki durum dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, Yemen, Rum, Mısır, Maçin, Kâbe, Şam, Hıta, Hind, Çin vs. gibi geleneğin şaire sunduğu, etrafında ortak hayal dünyası teşekkül etmiş olan yerler iken; ikincisi şairin bizzat yaşadığı, gezdiği, gördüğü yerlerdir. Özellikle şairlerin geleneğin hazır şekilde sunduğunun dışındaki şehir ve mekân adlarını kullanması edebiyat tarihi açısından, onların şiir muhayyilesini ve şairlik gücünün genişliğini göstermesi açısından mühim bir yere sahiptir (Turan, 2009, s. 135-136).

Divan şiirinde geçen coğrafi yer adlarının başında Rum, Azerbaycan, Bedahşan, Kırım, Çin, Berberistan, Hıta ve Hutun, Habeş, Acem, Ken'an, Frengistan, Irak, Galata, Kâfiristan, Gilan, Hindistan, Horasan, Harem, İran, Mısır, Hicaz, Üngürüs, Karabağ, Maçin, Türkistan vb. isimler gelmektedir (Kufacı, 2019, s. 381). Bunlardan büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almaktadır.

1. BAĞDATLI DİVAN ŞAİRLERİ VE ESERLERİ

Bu bölümünde, Abdullah Ağa (Cehdî), Abdullah Zâkî Efendi, Abdüddelîl (Zihnî), Abdülkerim Fâik Efendi, Ahdî, Ahmed-i Harîrî, Ahmet Vâsıf Efendi, Aklî Bağdâdî, Âteşî Çelebi, Basîrî, Cevherî, Ebubekir Efendi (Bekrî), Fuzûlî Bağdâdî, Germî Bey, Hâlî Bey, Hamamcı-zâde İsmail Ağa (Yüsrî), Hüseyin Ayşî Efendi, Hüseyin Ülfet Efendi, Hürremî Bağdâdî, İlmî Dede, Mevlânâ Ahmed Zarif, Mevlânâ Şemsî Bağdâdî, Muhammed Emin Efendi (Fevzî), Murâdî Bağdâdî, Nâdirî, Pir-zâde Hasan Hâdimî Efendi, Rindî Çelebi, Ruhî Bağdâdî, Seydî Çelebi (Beyânî), Seyyid Ali Nazmî Efendi, Şeyh Abdülaziz Efendi, Şeyh Seyyid Mehmed Sadrî Efendi, Şefkatî Bağdâdî, Vâlihî Bağdâdî, Zâyî Çelebi ve Zamîrî olmak üzere Bağdat doğumlu toplam 37 şair ve bunların eserleri hakkında bilgiler verilmiş, önemli eserler hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

1.1. Abdullah Ağa (Cehdî)

Kaynaklarda ismine rastlanmayan bir şair olan Cehdî'den bahseden tek eser Hatîbî'nin *Tezkîre-i Şuarâ-yı Bağdâd'*idir. Bu kaynakta, şairin Bağdat'a yerleşen Gürcü İdris Ağa'nın oğlu ve asıl isminin Abdullah olduğu bilgileri yer almıştır. Cehdî H 1150/M 1737 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiş ve altmış üç yıl yaşamış, H 1213/M 1799 yılında vefat etmiştir. Hatîbî tezkiresinde babasıyla irticalen söylediği bir beyit bulunmaktadır (Akkuş, 2008, s. 97).

1.2. Abdullah Zâkî Efendi (A'mâ Zâkî, Zâkî)

Bağdat doğumlu olan Zâkî'nin Asıl adı Abdullah'tır. Gözleri görmediği için A'mâ Zâkî olarak bilinmiştir. Çok genç yaşlarda şairlik kabiliyeti keşfedilmiş biridir. Acem bölgelerinde gezmiştir ve takriben henüz 25 yaşındayken H 1238/M 1823 yılında vefat etmiştir. Zâkî'nin istidadı göz önünde bulundurulduğunda bu kadar erken yaşta vefat etemseydi eser vermesi umulurdu (Çınarcı, 2007, s. 67).

1.3. Abdüddelîl (Zihnî)

Şair ve yazar Zihnî, Bağdat doğumlu olup asıl adı ise Abdüddelîl'dir. Tezkirelerde döneminde meşhur bir şair olduğu bilgisi yer almaktadır. Doğum tarihi

hakkında bilgi yoktur ancak *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinde Kerbelâ'da doğduğunu söylemektedir. İyi eğitim aldığı bilinmektedir. Pek çok sanat dalına muktedirdir. Şiir ve inşa'da meşhurdur. Şair, genç yaşlarında İskender Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'yla İstanbul'a gelmiştir. Türkçe ve Farsça şiirlerini başarılı bir şekilde söylemiştir. Bilinen tek eseri *Yûsuf u Züleyhâ*'dır (Sungurhan, 2017, s. 74).

1.4. Abdülkerîm Fâ'ik Bağdatlı (Fâ'ik)

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Asıl adının Abdülkerîm Fâik Efendi olduğu bilinmektedir. Şiirlerinde kullandığı mahlası ise Fâ'ik'tir. Eğitimini Bağdat'ta bitirdikten sonra H 1270/M 1854 yılında İran'a gitmiş ve tahsil hayatını İran'da sürdürmüştür. Müzehhiblik sanatını İran'da öğrenmiş ve orada müzehhiblik yapmıştır. İran'dan sonra İstanbul'a gelmiş ve müzehhiblik sanatını İstanbul'da da yürütmeye devam etmiştir. Daha sonra İran'a dönmüş ve orada vefat etmiştir. Ölüm tarihi bilinmemekle beraber muhtemelen H 1271/M 1855 senesinden sonraki bir tarihte vefat ettiği düşünülmektedir (Arslan, 2014, s. 56). Abdülkerîm Fâ'ik Efendi müzehhiblik sanatının yanında Farsça şiirler yazmıştır. Şairin şiir ve şairlik yeteneği yaşadığı döneme nam salmıştır. Şairin şiirleri bulunamamış fakat *Fatîn Tezkiresi*'nde Farsça bir gazeline yer verilmiştir (Çifçi, 2017, s. 380).

1.5. 'Ahdî

Mevlâna Şemsî'nin evlatlarından olan ve doğum tarihi tam olarak bilinmeyen 'Ahdî, Bağdat'ta doğmuştur. Türk edebiyatında *Gülşen-i Şuarâ* isimindeki tezkiresi ile ünlenmiştir. 'Ahdî'nin gerçek adı bugüne kadar kesin olarak tespit edilememiştir. Mahlası ise Mehdî veya 'Ahdî olarak bilinmektedir (Solmaz, 2018, s. 13). Kaynaklara göre 'Ahdî'nin ailesinde de kendisi gibi şiir yazarlar olmuştur. 'Ahdî'nin babası Şemsî Bağdadî, abisi Rızâyî, küçük kardeşi Murâdî Bağdâdî, amcası Hüseyinî Bağdâdî, onun oğlu Rindî Bağdâdî ve Rindî Bağdâdî'nin oğlu Zühdi ve onun akrabasından Hurremî de tıpkı onun gibi şair olup şiirler yazmıştır (Bedestani, 2018, s. 4).

Şair, Bağdat'ta yaşayan diğer şairler gibi İstanbul sevdasına düşmüştür. İstanbul'a gitmek hevesi ile şair arkadaşları ile birlikte yolculuğa çıkmıştır. Şehzade Selim ile tanışmıştır. Şehzade onun Osmanlı coğrafyasında dolaşmasına yardımcı

olmuştur. İstanbul, Edirne ve Bursa’da pek çok sayıda ilim sahibi ve şair kimselerle tanışmıştır. ‘Ahdî H 971/M 1564 senesinde Bağdat’a dönmek için yolculuğa koyulmuş, Kütahya’da Sultan II. Selim’e *Gülşen-i Şuarâ*’yı sunmuştur. *Gülşen-i Şuarâ* ‘Ahdî’nin bilinen tek eseri olarak ona şöhretini kazandırmıştır ve Osmanlı edebiyatında Sehî Bey ve Latîfi’nin tezkirelerinden sonra ortaya koyulan üçüncü eser sayılmıştır (Öztaş, 2010, s. 25).

‘Ahdî divan şiirinin klasik çağı olan 16. ve 17. yüzyıllarında iyi bir şair olarak kendisini göstermiştir. Onun şairliği ve özellikle Osmanlı Türkçesini iyi kullanımı tezkire sahipleri tarafından takdirle belirtilmiştir. Şair nazire yazmaktan hoşlanmış, ancak en çok kaside ve gazel nazım şeklini tercih etmiştir. Şairin ölüm tarihinin H 1003/M 1593/94 yıllarına tekabül ettiği kabul edilmektedir (Akün, 1988, s. 514). ‘Ahdî ile arkadaşlık yapmış olan tezkire sahibi Sâdıkî-i Kitâbdâr onun divanından bahsetmektedir (Kuşoğlu, 2012, s.463). Söz konusu divan Ayşe Bedestani tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

1.6. Ahmed-i Harîrî

Harîrî’nin adının geçmiş olduğu ilk eser Ahdî’nin eseri olan *Gülşen-i Şuarâ* tezkiresidir. Kaynaklarda Ahmed-i Harîrî’nin Bağdatlı olduğu bildirilmektedir. Gelibolulu Âlî’nin *Künhü’l-Ahbâr*’ında şair hakkında; H 995/M 1586 senesinde Bağdat’ta hazine defterdarlığı yaptığı sırada 30 şairin kendisine kaside, gazel ve tarih sunduğu bildirilmektedir. Aynı kaynakta karşımıza çıkan Bağdatlı şairlerden bazıları Tarzî, Ahdî, Kelâmî, Aklî, Hurremî, Seyyid Feyzî, Rûhî’dir. Harîrî de Bağdatlı şairlerden biri olarak edebiyat tarihlerinde yerini almıştır. Budinli Hisâlî’nin *Metâliü’n-Nezâir* isimli eserinde Ahmed-i Harîrî’ye yer verilmiştir. Hisâlî eserinde, Gelibolulu Âlî’nin *Kerbela* gazeline nazire yazan yirmiye yakın Osmanlı şairinin matlalarını toplarken Âlî’nin ve Harîrî’nin şiir matlalarını da vermiştir. Efdal-i İsfahanî’nin hizmetinde bulunmuş olan Harîrî, mantık, kelam, hendese, kafiye ve aruz konularında bilgi sahibi olmuştur (Solmaz, 2013, s. 202). Şair Ahdî tarafından Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazma konusunda yetenekli görülmüş, hatta *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkiresinde Harîrî’den Farsça bir kıt’aya yer verilmiştir (Solmaz, 2018, s. 103).

1.7. Ahmet Vâsıf Efendi (Vâsıf)

16. yüzyıl divan şairlerinden olan Ahmet Vasıf Efendi Bağdat'ta dünyaya gelmiş. Bağdat'ta ilk eğitimini almış ve gençlik yıllarında esâmi'l-kütüb alanında yani kitapların isimleri üzerinde çalışarak üstat olmuştur. Bağdat'a bulunan kütüphanelerde bir süre görev yapmış ve bu süre zarfında yazma eserleri istinsah ederek geçimini sağlamıştır. Van ve Halep'te bulunan Gül Ahmed Paşazâde Ali Paşa ile tanışmış ve onun kütüphanesinde çalışmıştır. Halep, Van ve Kars şehirlerinde uzun bir zaman kalmış ve sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da matbaacılık işiyle uğraşmıştır (İlgürel, 2012, s. 535).

İstanbul'da bulunduğu dönemde vezirlerin yanında bulunmuş, bu sırada farklı görevlerde yer almış ve birçok farklı rütbede çalışmıştır. H 1222/M 1807 yılından sonra hastalanmış ve vefat etmiştir. Kaynaklarda 70 yaşında vefat ettiği bilgisi yer aldığından dolayı H 1152/M 1739 yılında dünyaya geldiği düşünülmektedir (Aksoyak, 2014, s. 13).

Şair H 1197/M 1783 yılında vakanüvislik görevine tayin olmuştur. Vâsıf Efendi vakanüvislik görevinden ayrıldıktan sonra kaleme aldığı tek manzum eseri *Vâsıf Târîhi* adıyla tanınan *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-ahbâr*'dir. Eseri düzgün bir biçimde kaleme almasına rağmen ciltlere ayırmamıştır. Vâsıf'ın gazellerinin bir çoğu ile kaynaklarda adı geçen çok sayıda risale ile layihasının kaybolduğu belirtilirse de divançesinin eksik bir nüshası günümüze ulaşmıştır. (İlgürel, 2012, s. 537).

1.8. Akî Bağdâdî

Türk edebiyatındaki biyografik kaynaklarda Akî mahlasıyla tanınan üç şair olmasına rağmen bu çalışmada ismi geçen Akî, Bağdatlı Akî'dir. *Künhü'l-Ahbâr*'da verilen bilgiye göre Âlî, H 994/M 1586 yılında Bağdat'ta hazine defterdarlığı yaptığı sırada Akî ona gazel sunmuştur. Âlî'ye şiir sunmuş olan diğer Bağdatlı şairler ise Tarzî, Ahdî, Kelâmî, Hurremî, Seyyid Feyzî, Rûhî ve Harîrî'dir. Akî aynı zamanda 1586 yılında Bağdat'a defterdar olarak giden Âlî'nin karşılaşmasına çıkan şairler arasında yer almıştır (Aksoyak, 2005, s. 139).

Bağdat ve civarında bulunan şairlere tezkiresinde yer veren Ahdî ise tezkiresinde Bağdatlı Akî'den bahsetmez. Günümüzde Akî'nin şiirlerinden sadece bir beyit tespit edilmiştir (Aksoyak, 2014, s. 19).

1.9. Âteşî Çelebi (Âteşî)

16. yüzyıl divan şairlerinden Âteşî'nin asıl ismi bilinmemektedir. Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Esnaf şairlerden sayılmaktadır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre *Tuhfe-i Nâilî*'de kunduracı olarak geçen Âteşî'nin mesleği, Ahdî'ye göre şekerciliktir. Âteşî şiire meraklı, ateşli bir şair olmuştur. Âteşî, Hüseyin Gönel'in TEİS maddesinde aktardığına göre şiirde çok maharetli olmakla birlikte özellikle gazelleriyle ilgi çeken bir şair olmuştur (Solmaz, 2005, s. 224).

1.10. Basîrî (Acem, Alaca)

16. yüzyıl divan şairlerinden Basîrî H 871/M 1467'de Bağdat'ta doğmuştur. Asıl ismi Mehmed bin Ahmed bin Ebü'l-Meâlî el-Murtazâ'dır. Erken yaşlarında Abraş hastalığına¹ yakalanmış ve bu yüzden Alaca Basîrî lakabıyla tanınmıştır. Kitaplarda Bağdat'ta dünyaya geldiği yazmaktadır ancak kuvvetli ihtimalle Acem olduğu söylenmiştir (Bulukgiray, 2019, s. 3). Şair genç yaşlarındayken Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın oğullarının yanında bulunmuştur. Sultan Bayezid döneminde yaşamıştır ve onun döneminde Molla Câmî ve Nevâyî'nin kitaplarıyla gazellerini ve siparişlerini Anadolu'ya getirmiştir (Açıkgöz, 2017, s. 90-91).

Latîfî, tezkiresinde “Osmanlı Devleti'ne Nevâî'nin divanını ilk önce Basîrî getirmişti.” (Canım, 2018, s. 148) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Basîrî İstanbul'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Şairin *Türkçe Divan'ı*, *Farsça Divan'ı* ve *Letâif* adlı eseri vardır. *Türkçe Divan'ının* müstakil bir nüshası bulunamamıştır. Türkçe şiirleri *Farsça Divan'ın* sonunda yer almaktadır. Eserin tanınan tek nüshasını Basîrî kendi hattıyla yazmıştır ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Şaire asıl şöhretini kazandıran *Letâif* eseridir ki tamamı henüz ele geçmemiştir (Çavuşoğlu, 1992, s. 105).

¹ Bir çeşit cilt hastalığıdır. Tıp dilinde “vitiligo” olarak bilinir.

1.11. Cevherî

Cevherî, aslen Bağdatlıdır ve Hz. Hasan soyundandır. *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkirede hakkında kısaca bilgi verilmiştir. ‘Ahdî tezkiresinde şairden bir matla’ya yer vermiştir (Solmaz, 2018, s. 132).

1.12. Ebûbekir Efendi (Bekrî)

Şairin hayatı hakkındaki bilgiler Hatîbî’nin *Tezkîre-i Şuarâ-yı Bağdâd* adlı eserinde yer almaktadır. Bu kaynağa göre Bağdatlı Abdullah Efendi’nin oğludur. Bağdat’ta H 1135/M 1723 senesinde dünyaya gelmiştir. Bilinen adı Kemal Ebubekir’dir. Bekrî mahlasını kullanmış, altmış üç yıl yaşamış ve H 1198/M 1784 yılında ölmüştür. Hatîbî, tezkiresinde Ebubekir’in şiirinden sadece iki beyitlik manzumeyi zikretmiştir (Akkuş, 2008, s. 83).

1.13. Fuzûlî

Divan şiirinin en önemli isimlerinden birisi olan Fuzûlî’nin asıl adı Mehmed Süleyman’dır. Şair şiirlerinde Fuzûlî mahlasını kullanmıştır. Fuzûlî, Bayat aşiretine mensuptur. Bazı kaynaklar Fuzûlî Bağdadî şeklinde yer aldığı için şairin aslen Bağdatlı olduğu anlaşılmıştır. Diğer kaynaklarda ise Necef, Hille veya Kerbelâ’da dünyaya geldiği kaydedilmiştir (Karahan, 1996, s. 240-246). Şairin doğduğu mekân gibi dünyaya geldiği tarih de kesin olarak kaynaklarda yer almamış, yapılan çalışmaların neticesinde Fuzûlî’nin *Türkçe Divan*’ının mukaddimesinde “menşe ve mevlidim Irak” ibresinden hareket edilmiş ve şairin H 888/M 1483 yılında dünyaya geldiği kabul edilmiştir (Mazıoğlu, 1997, s. 56).

Şairin ailesi hakkında sadece oğlu Fazlî Çelebi ile ilgili bilgi bulunmaktadır. ‘Ahdî’nin *Gülşen-i Şuarâ* tezkiresinde muamma yazmasına meyilli bir şair olduğu zikredilmiştir. Fuzûlî ilk eğitimini babasından almıştır. Sonra Rahmetullah ismiyle bilinen hocadan dersler aldığı söylenmektedir. ‘Ahdî tezkiresinde önemli şairlerden olduğu bildirilmektedir (Solmaz, 2018, s. 240).

Fuzûlî’nin çocukluğu ve gençliği Bağdat’ta geçmiştir; bu dönemde Bağdat’a Akkoyunlu Devleti egemen olmuştur. Bağdat’ın Osmanlı Devleti tarafından

fethedilmesinden ölümüne kadar (H 941/M 1534-H 963/M 1556) geçen zaman içinde Fuzûlî'nin ömrünü nerelerde geçirdiği tam olarak bilinmemektedir. Onun bazı şiirlerinde Bağdat'ı övdüğü, bazı şiirlerinde ise Bağdatlıları eleştirdiği ve ömrünün o bölgede geçmesine hayıflandığı görülür. H 914/M 1508 senesinde Bağdat, Şah İsmail'in eline geçmesinden sonra Safevî valisi olan İbrahim Han'a iki kaside ve bir terci-i bend sunmuş ardından onun himayesine girmiştir. İbrahim Han öldükten sonra Necef'e gitmiştir. Kânûnî H 941/M 1534 senesinde Bağdat'ı fethetmiştir ve Fuzûlî, sultana bir kaside sunmuştur. Bağdat'a gelmiş olan şairler Hayalî ve Taşlıcalı Yahya ile tanışmıştır. Sultan için yazdığı beş kasidenin dışında birçok devlet adamına da çeşitli kasideler sunmuştur. H 963/M-1556 senesinde salgın neticesinde muhtemelen Kербela'da ölmüştür (İnalçık, 2019, s. 60-61).

Şairin Türkçe, Arapça ve Farsça mensur ve manzum eserleri bulunmaktadır.

a) Türkçe Eserleri

- **Türkçe Divan:** Eser mensur bir mukaddimeden sonra 1 dibace, 45 kaside, 294 gazel, 2 terci-bend, 2 müseddes, 2 tahmis, 3 muhammes, 3 murabba, 42 mukatta, 76 rubaiden oluşmaktadır. Fuzûlî'nin sanat gücünü gösteren en tanınmış eseridir. Daha hayatta iken şiirlerinin elden ele dolaşarak bütün Türk ülkelerinde okunmuş olduğu tezkirelerden ve *Divan*'ın el yazmalarından anlaşılmaktadır (İpekten, 2007, s. 27).
- **Leylâ vü Mecnûn:** Fuzûlî'nin en fazla bilinen ve okunan eseridir. Mesnevî tarzında yazılmıştır. Konusu bir aşığın çölde geçirdiği hüznün, gözyaşı ve acı dolu hikâyesidir. Bağdad'ın fethinden bir yıl sonra yazılmış olan eser Bağdat ve Halep beylerbeyi Üveys Paşaya sunulmuştur (Kılınç, 2021, s. 48).
- **Beng u Bâde:** Fuzûlî'nin mesnevi tarzında yazdığı ilk eseridir. Eser 440 beyitlik küçük Türkçe bir mesnevidir. Şair eserinde şarap ile afyonu karşılaştırmış ve şarabın afyondan üstün olduğu sonucuna varmıştır. Fuzûlî, eserinde şarabı üstün getirmekle Şah İsmail'i beğendiğini, onu Osmanlı sultanından üstün tuttuğunu göstermek istemiştir. Bu yüzden eserini Şah İsmail'e sunmuştur (İpekten, 2007, s. 49-51).
- **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în:** Kırk hadis tercümesi olan eserin dili oldukça sadedir. Eser, Molla Câmî'nin *Hadîs-i Erba'în* adlı eserinin tercümesidir. Fuzûlî'nin böyle sade bir dil kullanması eserin ön sözünde kendisinin de

söylediği gibi umumun faydasını gözetmesinden yani halkın kolayca anlamasını istemesindedir (İpekten, 2007, s. 52).

- **Sohbetü'l-esmâr:** Bu eser şaire ait olup olmadığını kesin olarak bilinmemektedir. Eser mesnevi şeklinde yazılmış ve 200 beyitten oluşmaktadır (İpekten, 2007, s. 52).
- **Hadîkatü's-suadâ:** Yer yer manzum parçalar yer alan eser mensur şekilde yazılmıştır. Eserin konusu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehadetidir. Maktel türünün en güzel örneği kabul edilmektedir. Fuzûlî, İranlı Hüseyin Vâîz'in Ravzatu'ş-Şühedâ adlı eserini esas almış; Adem, Nuh, İbrahim, Yâkûb, Mûsâ, Zekeriyâ ve Yahyâ peygamberlerin ahvalini, çektikleri mihnet ve belaları anlattıktan sonra Hz. Peygamber (sav)'in Kureyş'te çektiği eziyetleri ve vefatını, Hz. Fâtıma'nın hayat hikâyesini ve ölümünü, Hz. Ali'nin şehâdetini, Hasan'ı ve Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gelişini, Müslim b. Akîl'in şehâdetini ve son olarak da Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kerbelâ'ya gelişini ve şehit edilmesini anlatmaktadır (İpekten, 2007, s. 52).
- **Mektuplar:** Fuzûlî'nin Türkçe beş mektubu vardır. Bu mektuplar Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'ye, Musul Mirlivâsı Ahmet Bey'e, Bağdat Valisi Ayas Paşa'ya, Kadı Alâeddin'e ve Kânûnî Sultan Süleymân'ın oğlu Şehzade Bayezid'e yazılmıştır (Konuk, 2009, s. 17).

b) Arapça Eserleri

- **Arapça Divan:** Fuzûlî'nin Arapça divanı diğer divanları kadar hacimli ve mürettep değildir. Küçük bir divandır. 470 beyitten oluşur. 10 kaside ve 1 kıt'a yer almaktadır. Şairin bu eseri onun Arapça divan tertip edecek kadar bu dile hakim olduğunu göstermesi açısından önemlidir (İpekten, 2007, s. 69-70).
- **Matla'u'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'âd:** Şairin Arapça kelama dair mensur eseridir. Konusu bilgi ve bilgiyi elde etmenin yollarıdır. Ayrıca kâinatın başlangıcı ve insanın mahiyeti gibi konuları ele alınmaktadır. Daha sonra ise Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri, güzellik ve çirkinlik, hayır ve şer bahisleri gelmektedir. Eserin İmamiye mezhebine göre yazılmış kelâma ait bir risale olduğu söylenmektedir (Mazıoğlu, 1997, s. 34).

c) Farsça Eserleri

- **Farsça Divan:** Fuzûlî'nin Farsça divanı Türkçe divanından hacimce daha büyüktür. 3 münacat, 1 na't, 46 kaside, 410 gazel, 1 terkibi-i bend, 2 musammat, 46 kıta' ve 105 rubaiyi kapsamaktadır (Kılınç, 2021, s. 53).
- **Sâkinâme (Heft-Câm):** Bu eser 327 beyitten oluşan bir mesnevidir. 38 beyitlik bir mukaddimeden ve 7 ayrı bölümden oluşmaktadır. Eser Farsça divan içinde yer almaktadır. Sâkinâme baştan sona kadar tasavvufi bir anlam taşıyan mistik bir eserdir. Farsça Divan yazmalarının hepsinin sonunda bulunan Sâkinâme, Fuzûlî Külliyyatı baskıları içinde vardır (Mazıoğlu, 1997, s. 46-47).
- **Hüsün ü Aşk:** Risale-i Şihhat u Maraz, Ruhnâme, Kitâb-ı Rûh ve Aşk adlarıyla tanınmış bu eserde ruh ve beden ilişkisi ele alınmaktadır (Akyıldız, 2004, s. 137).
- **Enîsü'l-kalb:** Bu eser 134 beyitten oluşmaktadır ve Farsça divan nüshasında bulunmaktadır. Şair eseri tamamladıktan sonra Sultan Süleyman'a takdim etmiştir (Akyıldız, 2004, s. 137).
- **Rind ü Zâhid:** Fuzûlî'nin Farsça mensur eseridir. Ancak eser 75 rubai, 54 kıta ve 18 beyitlik bir mesneviyi de kapsamaktadır. Eser şairin yaşadığı dönemi, toplumsal ve entelektüel hayatı tartışmalı bir şekilde ele almıştır. Eserin konusu Zâhid (baba) ile Rind (oğul) arasında geçen bir konuşma ve tartışmadır (Konuk, 2009, s. 18).
- **Risâle-i Muammâ:** Bu eserde 190 Farsça muamma ve 40 Türkçe muamma ile neticelerine yer verilmektedir. Bu küçük Farsça risale Fuzûlî'nin bir çeşit manzum bilmece hakkında ustalığını göstermektedir (Konuk, 2009, s. 19).

1.14. Germî Bey

Bağdatlı Germî hakkında 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkiresinde kısaca bilgi verilmiştir. Bağdat'ta doğmuş olan Germî, Karakoyunlular aşiretine bağlıdır. Aynı zamanda Bağdat Beylerbeyi olan Ali Paşa'nın amcasının oğludur. 'Ahdî'nin tezkiresinde ona ait beyitler bulunmaktadır (Solmaz, 2018, s. 95).

1.15. Hâlî Bey (Hâlî)

Şair Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Hayatıyla ilgili bilgiler kaynaklarda kısaca mevcuttur. Hâlî'nin babası Bosnalıdır. Anadolu ve Acem ülkelerine gitmiş ve

padişahların yanlarında bulunmuştur. Birçok alanda bilgi sahibidir ve tasavvufta hayli mertebeye ulaşmıştır. Hâlî Bey'in vefatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şairin hayatıyla ilgili kısa bilgi veren tek eser 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sıdır. Hâlî Bey hakkında Yunus Kaplan da TEİS madde başlığında *Gülşen-i Şuarâ*'da bulunan bilginin aynısını aktarmıştır. 'Ahdî'nin tezkiresinde Hâlî Bey'in Türkçe ve Farsça gazelleri bulunmaktadır. Şairin eserleri ile ilgili bilgiler ise bulunmamaktadır (Solmaz, 2005, s. 266).

1.16. Hamamcı-zâde İsmâil Ağa (Yüsrî)

Bağdat'ta dünyaya gelmiş olan Yüsrî'nin hakkında tek kaynak Hatîbî'nin Tezkire'sidir. Bu kaynağa göre Mevlâna Ömer'in oğludur. Hamamcı-zâde adıyla bilinmiştir. Şairin doğum ve vefatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Hatîbî tezkiresinde ona ait beyitler bulunmaktadır (Akkuş, 2008, s. 354).

1.17. Hüseyin Aysî Efendi ('Aysî)

17. yüzyıl divan şairlerinden Aysî evliyalar diyarı olan Bağdat'ta doğmuştur. Asıl adı Hüseyin olarak bilinse de kaynaklarda Derviş Aysî olarak geçmektedir. Şair Aysî mahlasını kullanmış, bazı kaynaklarda ise onun mahlasına 'İysî olarak yer verilmiştir. Ailesi ve eğitim hayatı ile ilgili bilgilere pek rastlanmamıştır. İyi bir şair olarak bilinmesinden ötürü iyi bir eğitim almış olduğunu söylemek mümkündür (Sungurhan, 2017, s. 627).

Esrar Dede, tezkiresinde onunla ilgili olarak nazım kabiliyetinin dışında nesirde de usta olduğunu belirtmiştir. Aysî, döneminin şairlerinden Dervîş Nûşî ile birlikte şiirler söylemiştir. Esrar Dede, tezkiresinde bu iki şairin şiirlerinin birlikte bulunmuş olduğunu ve bir divan yazdıklarını söylemiştir. Ne yazık ki bu eser bulunmamaktadır. 'Aysî'nin nesir yazmakta uzman olduğu söylenmekte ise de bu eserlerin isimleri tezkirelerde kayıtlı değildir. Ayrıca arşivlerde de bulunmamaktadır (Genç, 2018, s. 213).

1.18. Hüseynî Çelebi (Hüseynî)

Bağdatlı Hüseynî'nin asıl ismi Emir Hüseynî'dir, *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkirenin müellifi 'Ahdî'nin amcasıdır. Çok sayıda Türkçe ve Farsça şiir yazan şair, H 985/M 1577 yılında Kerbela'da vefat etmiştir (Solmaz, 2018, s. 139).

1.19. Hüseyn Ülfetî Efendi (Ülfetî)

Bağdatlı şairlerdendir, asıl adı ise Hüseynî'dir. Genç yaşlarında eğitimini tamamlamıştır. Zamanında Bağdat valisinin korumasında olmuştur. Bağdat'ta valilerin yanlarında kâtip olarak çalışmıştır. Şair şiirin yanında inşâda da maharetlidir. Osmanlı şehirlerinden Edirne ve İstanbul'da yaşamıştır. Şair H 1123/M 1711 yılında vefat etmiş ve İstanbul'da gömülmüştür (Arslan, 2018, s. 86).

1.20. Hürremî Bağdâdî

Bağdatlı Hürremî hakkında 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkiresinde kısa bilgiler kaleme alınmıştır. Son derece süslü ve akıcı bir üslubu olduğu yazılmış ve ayrıca şaire ait beyitlere yer verilmiştir (Solmaz, 2018, s. 145).

Bazı eserlerin karşılaştırılması neticesinde Hürremî'ye ait yeni Türkçe şiirler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu şiirler *Kâsimî* tarafından derlenen *Bahr'ul-Maârif* isimli şiir mecmuasında bulunmaktadır. Bu tespitle birlikte şair hakkında birçok yeni bilgiye ulaşılmıştır (İçli, 2020, s. 5).

1.21. İlmî Dede (İlmî)

Şair Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında tek bir bilgiye rastlanmamıştır. Adı Molla Hüseynî Ferehşâd'dır. Ailesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Irak ve Mısır'da eğitimini tamamlamıştır. Şair İstanbul'a gitmeden önce vermiş olduğu ilmî derslerle namını kazanmıştır. Kaynaklarda Bağdatlı Rûhî, Samtî ve Derviş Ünsî gibi şairlerin İlmî Dede'den dersler aldıkları yazmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe üç dilde de şiir yazmıştır. İlmî, H 1021/M 1612 senesinde Şam'da vefat etmiştir. Şam'da, Dede Kartal'ın mezarlığın yanına gömülmüştür (Oğuz, 2002, s. II-III). İlmî Dede'nin beş eseri bulunmaktadır.

Eserleri:

- **Divan:** Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Mürettep şeklindeki divanında 35 kaside, 157 gazel, 1 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 1 tahmis, 3 kıt'a, 2 tarih ve 5 rubai yer almaktadır.
- **Şerh-i Cezîre-i Mesnevî:** Birçok kütüphanede yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eser, Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Mesnevî'den seçmiş olduğu beyitlerin yer aldığı Cezîre-i Mesnevi isimli eserin ilk şerhlerinden biridir.
- **Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ:** Mevlana'nın menkıbelerini anlatıldığı eseridir.
- **Manzûme-i Ferâiz:** Bu eser fıkıh kitabıdır.
- **Futûhat ve Füsûs-ı Hikem Şerhi:** Şeyh-i Ekber'in Futuhat ve Füsus-ı Hikem isimli eserinden bazılarına yaptığı şerhtir (Kılıç, 1996, s 237).

1.22. Mevlânâ Ahmet Zarif

Bağdat'ta dünyaya gelen Molla Ahmet Zarif'in babası Mevlânâ Mehemmed Şirâzî'dir. Şair ve aynı zamanda hekimdir. Hoşsohbet biridir. *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkirede şair hakkında övgü dolu sözler kullanılmıştır ve zamanında Bağdat'ta çok meşhur bir şair olduğuna dikkat çekilmiştir (Solmaz, 2018, s. 112).

1.23. Mevlânâ Şemsî Bağdadî

16. yüzyıl divan şairlerindedir. Şemsî Çelebi, Mevlânâ Şemsî ve Mevlânâ Şemsî Bağdadî adlarıyla bilinmiştir. Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarda *Gülşen-i Şuarâ* tezkiresinin yazarı olan 'Ahdî'nin babası olduğu bilgisi yer almaktadır. Bağdat âlimlerin arasında adı geçmektedir (Açıkgöz, 2017, s. 117).

'Ahdî'ye göre şairin mesnevi nazım şekliyle yazdığı üç eseri ve bir de divanı bulunmaktadır. Şairin eserleri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır (Solmaz, 2018, s. 189).

1.24. Muhammed Emîn Efendi (Fevzî)

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen şairin asıl ismi Muhammed Emîn olmakla birlikte şiirlerinde Fevzî mahlasını kullanmıştır. Babası Nusret Molla Ali Bağdâdî'dir. Saîd Paşa'nın vezirliği döneminde masrafhane kâtibi olmuştur. Şair Fûzûlî'nin bir gazelini tahmis etmiştir. Nedîm'in bir gazeline de nazire söylemiştir. Hatîbî'nin tezkiresinde Fevzî'nin kaleme aldığı yaklaşık altmış beyitlik kasidesi yer almıştır (Yavuz, 1991, s. 449).

1.25. Murâdî Çelebi (Muradî Bağdadî, Murâdî)

Bağdatlı olan şairin hayatıyla ilgili bilgiler son derece sınırlı olmasına rağmen kaynaklarda 'Ahdî'nin küçük kardeşi olduğu yazılmıştır. Şairin doğum ve ölüm tarihlerine dair bilgi ise verilmemiştir. Murâdî hakkında bilgi vermiş olan tek eser 'Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ* eseridir. Tezkirede şairin ümmî bir şair olmasına rağmen şiir konusunda gayet marifetli ve bilgili olduğu yazılmıştır. Murâdî'nin eseri olup olmadığı bilinmemektedir (Solmaz, 2018, s.281).

1.26. Nâdirî

Bağdat'ta doğan Nâdirî'nin doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Musul'da eğitim alıp bu bölgede yetiştiği hakkında fikirler yürütülmüştür. Daha çok seyahat ederek ve bazı dervişlerle fikir alışverişi yapıp onların görüşlerinden faydalanarak bilgisini artırdığı söylenir. Onun en belirgin özelliklerinden biri zamanının şairlerine yazdığı nazireler olduğu bilinir. Eserleri olup olmadığını bilinmemektedir. Ancak 'Ahdî'nin tezkiresinde şaire ait gazeller bulunmaktadır. Ayrıca kaynaklara göre tarih düşürme konusunda iyi bir şairdir (Kurnaz, Tıncı, 2001, s.362).

1.27. Pîr-zâde Hasan Hâdimî Efendi (Hâdimî)

'Ahdî'nin tezkiresinde yer alan bilgiye göre asıl ismi Hasan olan Hâdimî Bağdat'ta doğmuştur. Tüm ailesi Bağdatlı olan Hâdimî aynı zamanda meşhur Hazret-i Kanber Ali'nin yardımcısı da olmuştur. 'Ahdî tezkiresinde bildirildiğine göre sohbeti güzel olan Hâdimî, gazel söylemekte de maharetli olduğu vurgulanmaktadır. Şairin

eserleri olup olmadığını bilinmemektedir. Hakkında çok az bilginin yer aldığı şair, tezkirelerde yer almaktadır (Solmaz, 2018, s. 153).

1.28. Rindî Çelebi (Rindî)

16. yüzyıl şairlerinden Rindî Bağdat'ta doğmuş ve ömrü boyunca Rindî Çelebi adıyla bilinmiştir. Şairin doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgilere rastlanmamıştır. *Gülşen-i Şuarâ* tezkiresindeki bulunan bilgilere göre Rindî Çelebi, Ahdî'nin amcasının oğludur. Aynı tezkirede şairin bir divanı bulunduğu da kaydedilmiştir (Solmaz, 2018, s. 171).

1.29. Rûhî Bağdâdî

Rûhî'nin asıl adı Osman'dır. *Mecmuatü't-terâcim*'de H 941/M 1534 yılında doğduğu bilgisi yer almaktadır. Doğum yeri Bağdat'tır. 'Ahdî ile samimi arkadaş olmuştur. *Gülşen-i Şuarâ* tezkiresinde verilen bilgilere göre babası Ayas Paşa'nın sayesinde Kânûnî Sultan Süleyman'nın ordusuyla Bağdat'a gelmiştir. Bağdâdî lakabıyla meşhur olmuştur (Ak, 2001, s. 13).

Şairin eğitimini nerede ve kimden aldığı bilinmemektedir. Rûhî hakkında tüm tezkirelere bakıldığında aynı bilgiler verilmektedirler. Fakat Esrar Dede tezkiresinde onunla ilgili Mevlevî olmakla birlikte seyahat etmeyi de sevdiği bilgisi yazılmıştır. İstanbul'a gelmiştir ve Galata Mevlevihanesi'nde kalmıştır. Daha sonra Konya'da Mevlânânın türbesini de ziyaret etmiş ve oradan Hicaz'a sonra Şam'a geçmiştir (Genç, 2018, s. 135-136).

Rûhî gezdiği yerlerde birçok devlet adamıyla tanışmıştır. Fakat kimlerle tanıştığı ve hangi görevlerde bulunduğu kaynaklarda geçmemektedir. Şair hakkında çeşitli kaynaklarda Mevlevî, Hurufî veya Bektaşî olduğu yazmaktadır (Öztoprak, 2001, s. 17). Şairin ölüm yeri ve tarihi hakkında Esrar Dede tezkiresinde 1605 yılında Şam'a gittikten sonra orada kaldığı ve vefat ettiği yazmaktadır (Genç, 2018, s. 135).

Rûhî'nin tanınan tek eseri Türkçe divanıdır mürettep bir şekildedir. Divanda 1115 gazel yer almıştır. Gazellerinde lirik söyleyiş tarzı vardır. Divanında 1 terakib-i bend, 1 terci-bend, 3 muaşşer, 2 müsemmen, 7 müseddes, 1 muhammes, 40 kaside, 6

mersiye, 94 tarih, 2 murabba, 1 muamma, 8 gazel tahmisi, 1115 gazel, 28 rubaiye ve 26 kıt'a bulunmaktadır (Ak, 2001, s. 28).

1.30. Seydî Çelebi (Beyânî)

17. yüzyıl divan şairlerinden Beyânî Bağdat doğumludur. Zamanında Seydî Çelebi ismiyle nam salmıştır. Beyânî'nin Tezkire-i Şuarâ ya da Beyânî Tezkiresi olarak bilinen eseri vardır. Beyânîzâde denilen topluluğa mensup olduğundan bu mahlası kullanmıştır. Şiiri süslüdür. 'Ahdî tezkiresinde Beyânî ile ilgili bir beyitte Çavuşbaşı olduğunu söylemiştir. Beyânî'nin yazdığı Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır (Solmaz, 2018, s. 118).

Beyânî, divan sahibi bir şair değildir ancak bilhassa tarikat çevrelerinde sevilen ve beğenilen bir şairdir. Onun şairlik hayatını tasavvufa girmeden önce ve tasavvufa girdikten sonra diye iki dönemde ele almak gerekir. Tarikata girdikten sonra Hak dostlarının muhabbet ve aşka dair söyledikleri mecazi şiirlerini benimsemiş ve bu vadiye sadece Arapça şiirler kaleme almıştır. Bu şiirler hocası Ebussuûd Efendi'nin Arapça şiirlerinin tekrarıdır. Çünkü o yazdığı bu şiirlerin bir kısmında Ebussuûd Efendi'nin şiirlerini tanzir etmiş, bir kısmında ise onun şiirlerini tahmis haline getirmiştir. Beyânî'nin şiirleri yaşadığı dönemde bir araya getirilmemiş, devrin şiir mecmualarında kalmıştır. Beyânî Tezkiresi bir hatime, bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddimesinde 16. yüzyılda yazılan başka tezkirelerin aksine Osmanlı'nın şiir tarihinin II. Murad döneminden değil Fatih Sultan Mehmed döneminden başlaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre daha önceki devirlerde yazılan şiirler basit ve orta seviyede manzumelerdir. Tezkirenin ilk bölümünde 5 padişah ve 4 şehzadeye yer verilmektedir. Bunlarda sırasıyla Fatih Sultan Mehmed, Cem Sultan, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman, II. Selim, Şehzade Mustafa, Cem Sultan, II. Bayezid ve en son Şehzade Murad'dır. İkinci bölümde ise alfabetik sırayla yer verilen 240 şair bulunmaktadır. Böylece tezkiredeki şair sayısı 249'a ulaşmıştır. Bu tezkire tanınmış diğer tezkireler arasında özet seviyesinde kalmış olduğu için yazmaları da fazla değildir (İsen, 1992, s. 32).

1.31. Seyyid Ali Nazmî Efendi (Nazmî)

Asıl adı Seyyid Ali Nazmî Efendi olan şair Bağdat'ta doğmuştur. Nazmîzâde Hüseyin'in ve Murtaza Efendi'nin babasıdır. Kaynaklarda divan sahibi olduğu yazılmış olsa da eseri bulunamamıştır (Kaplan, 2014, s. 37).

1.32. Şeyh Abdulaziz Efendi (Azîz)

Bağdat'ta doğmuş olan Azîz'in ismi Şeyh Abdulaziz Efendi'dir. Doğum tarihi bilinmese de Bağdatlı Yahya Efendi'nin evlatlarından biri olduğu bilgisi kaynaklarda yer almıştır. Babası öldükten sonra Konya'ya gitmiş ve orada Mevlevî dergâhında çalışmıştır. Şiirlerinde Azîz mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Azîz H 1151/M 1738 senesinde ölmüştür. Şairin eseri olup olmadığı bilinmemektedir (Kaplan, 2014, s.47).

1.33. Şeyh Seyyid Mehmed Sadrî Efendi (Sadrî)

Bağdatlı Sadrî aldığı tasavvufî eğitimler neticesinde şeyh olmuş ve Şeyh-i Kâmil olarak da anılmıştır. Halveti tarikatının şeyhlerinden birisidir. Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İstanbul'a gelmiş ve Halvetî Şeyh Mehmed Nazmî Efendi'ye intisap etmiştir. Kaynaklarda H 1119/M 1707 yılında İstanbul'da öldüğü söylenmektedir. Mehmet Siraceddin'in *Mecma'-ı Şuarâ ve Tezkire-i Udebâ* isimli eseri hakkında kısa da olsa bilgi mevcuttur (Arslan, 2018, s. 35).

1.34. Şefkatî Bağdadî

Divan yazarlarından olan Şefkatî, Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İsmi Seyyid Abdülfettah'tır. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunamamıştır. Şefkatî mahlasını şiirlerinde kullanmıştır. Kırım ve İstanbul'da görevler almıştır. Emekli olduktan sonra evinde ilimle uğraşmış ve edebiyatla ilgilenerek hayatını geçirmiştir. Tezkire yazarı olduğu bilinmektedir. Tezkiresinde hayatıyla ilgili kısaca bilgi vermiştir. Şair H 1243/M 1827 senesinde vefat etmiştir (Kılıç F. , 2017, s. 7).

Şairliğinden çok tezkire yazarlığıyla tanınan Şefkatî, yazdığı tezkirede kendisinden üçüncü şahıs olarak bahsetmektedir. Onun bu eseri, kendisi hakkında bilgi

vermesi övgü şeklinde de olsa kişiliği hakkında ipuçları vermesi açısından da önemlidir. Şefkatî'nin tezkiredeki biyografisinde bulunan mülemma gazelden Farsça ve Arapça dillerine şiir söyleyecek düzeyde hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Tezkirenin mukaddimesinde sanatlı nesir üslubunu başarıyla kullanmasından dolayı nâsirliğinin şairliğinden üstün olduğu değerlendirilmiştir (Kılıç, 2017, s. 8).

O, bilgili, akıllı, çalışkan ve marifet sahibi bir kişi olup ilmî eserler neşretmekle uğraşmıştır. Bir gün hizmetinde bulunmuş olduğu Yahya Paşazâde Ali Paşa'nın düzenlediği bir toplantıda Enderunlu İbrahim Nâşid Bey ve onun kaleme aldığı *Müntehabât-ı Eş'ar*'dan övgüyle söz edilirken, Ali Paşa Şefkatî'ye bu şiirlerin şairleri hakkında bilgi toplayıp bir tezkire haline getirmesini önermiştir. Bu isteği yerine getirilmesi gereken zevkli bir görev kabul eden Şefkatî, söz konusu eseri kaleme almıştır (Kılıç, 2017, s. 7-8).

Şefkatî'nin bilinen eserleri tezkiresi ve *Hadikatü'l-vüzerâ Zeyli*'dir. Şairin tezkiresinde 123 şairin biyografisi mevcuttur. *Hadikatü'l-vüzerâ Zeyli* eseri ise H 1223/M 1808 yılında yazılmıştır. Yirmi üç sayfalık bir risale olan eser Mustafa Paşa'nın sadrazamlığına kadar görev yapmış olan sadrazamları kapsamaktadır (Selçuk, 2014, s. 43).

1.35. Vâlihî Bağdâdî

Erbâb-ı kalem ve ashâb-ı kerem taifesindedir. 'Ahdî tezkiresinde onun hakkında Bağdat doğumlu olduğu, gece gündüz durmadan marifet peşinde koştuğu şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Türkçe ve Farsça çok sayıda şiir kaleme almıştır. *Gülşen-i Şuarâ* eserinde ona ait bir matla bulunmaktadır (Solmaz, 2018, s. 295).

1.36. Zâyi'î Çelebi (Zâyi'î)

Zâyi'î, Bağdatlıdır ve ehl-i ilim zümresindedir. Özellikle redif ve kafiye konusunda usta olan şair son derece süslü sanatlı şiirler yazmıştır. Şairlik konusunda çok maharetlidir. Şairin eserleri olup olmadığı kaynaklarda yer almamaktadır. 'Ahdî'nin tezkiresinde Farsça ve Çağatayca yazdığı şiirleri mevcuttur (Solmaz, 2018, s. 207).

1.37. Zamîrî

Bu şair hakkında bilgi vermiş olan tek eser ‘Ahdî’nin *Gülşen-i Şuarâ*’sıdır. Bağdatlı olan şair aslen Akkoyunlulardandır. Zamîrî, uzun süre tarikat büyüklerine ve marifet sahiplerine hizmet etmiş ve buralardan ilim ve irfan sahibi olmuştur. Şairin ölümü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Divanının olup olmadığı hakkında da kesin bir malumat yoktur. ‘Ahdî, tezkiresinde Zamîrî’nin şiirin her türünde başarılı olduğunu yazmaktadır (Solmaz, 2018, s. 208).

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Osmanlı Coğrafyasının Tarihsel Önemi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi ve coğrafyası 1300'lü yıllara dayanmaktadır ve Söğüt kasabası çevresinde gerçekleşmiştir. Anadolu Selçukluları ile başlayan Osmanlı tarihi, coğrafi anlamda Domaniç Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinden doğu-kuzeydoğu doğrultusunda Sakarya nehrine uzanan çayırılık alanda başlamıştır. Osmanlı Beyliği topraklarını genişleterek üç kıtaya hâkim olmuştur. Oğuz Türklerinden olan Osman Gazi'nin kurduğu Osmanoğlu Hanedanı'nın hükümdarlığında Orta Çağ'dan Yakın Çağ'a kadar varlığını sürdüren bir imparatorluk haline gelmiştir. Bugünün coğrafi unsurlarına bakıldığında Türkiye'nin Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde kurulan bir beylik halinden, H 857/M 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u yani Konstantinopolis'i fethederek, Bizans İmparatorluğunu mağlup etmesiyle bir imparatorluk haline gelmiştir (Emecen, 2007, s.487).

I. Selim, H 923/M 1517 yılında Büyük Mısır Seferi sonucunda İslam hilafetini Osmanlı Devleti'ne geçirerek, toprakları genişletmekle kalmamış aynı zamanda dinin sembolü olan toprakları da bünyesine kazandırmıştır. Osmanlı coğrafyası en geniş sınırlarına H 1094/M 1683 yılında ulaşarak, Orta Avrupa'nın bir kısmı ile Balkanların tamamı, Kuzey Afrika'nın bir kısmı ile Anadolu toprakları üzerinde hâkimiyet sürdürmüştür (İnalçık, 2004, s.56).

Ülkenin sınırları batıda Cebelitarık Boğazı, doğuda Hazar Denizi ile Basra Körfezine, kuzeyde Avusturya, Macaristan ve Ukrayna'nın bir bölümüne, güneyde ise Sudan, Somali ve Yemen'e kadar uzanan büyük bir imparatorluktur. 29 eyaletten oluşan Osmanlı coğrafyası, gaza ve cihat politikalarıyla devlet hâkimiyetini ve coğrafyasını daima genişletmeyi amaçlamıştır. Hilafet sembolünü de bünyesinde barındırmasıyla siyasi, hukuksal bir devletle beraber İslam devleti olarak da nitelendirilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2011, s. 37-41).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Beylik dönemi, İmparatorluk dönemi, Klasik dönem ve Son Klasik dönem gibi devirlerden geçmiştir. Kayı boyundan gelen Oğuz Han neslinden Osman Bey'in tarihinde önemli bir şahsiyet olarak ortaya çıkışı, Bizans'a karşı gazalar yapmış olan, Selçuklu uç bölgesindeki Türkmen beyliklerin

oluşturduğu siyasi şartların bir sonucudur. Ardından Orhan Bey ile ilk defa Rumeli topraklarına geçilmiş, beylik oluşumları başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'den sonra II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman devirlerinde ülkenin coğrafyası oldukça genişlemiştir. H 726/M 1326'da Bursa'yı, H 732/M 1331'de İzmit'i, H 738/M 1337'de İzmit ve Kocaeli yöresini fethederek, Bizans merkezine kadar yaklaşan Osmanlı coğrafyası, H 735-746/M 1334-1345 yılları arasında Bizans'ın içinde bulunmuş olan iç savaştan yararlanarak Marmara sahillerine kadar ulaşmıştır. Gelibolu'nun H 755/M 1354'te ele geçirilmesiyle Osmanlı coğrafyası Avrupa yakasına doğru bir seyir almıştır (Emecen, 2007, s. 488).

H 773/M 1371'de Makedonya'daki Sırp beyleri, Bizans imparatoru ve Bulgar krallığı Osmanlılara bağlanmıştır. Böylece Osmanlı coğrafyası Balkanlara doğru bir yayılma arz ederken, H 791/M 1389'da kazanılan Kosova zaferi ile Osmanlı toprakları Kuzey Sırbistan'a doğru ilerlemiştir. Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk, Bosna gibi topraklara ilerlemek için önemli adımlar atılmış, Bosna'nın Arnavutluk bölgesi İslamlaşarak Osmanlı gücünün Balkanlar'da yayılmasına katkıda bulunmuştur. H 801/M 1398'de Orta ve Doğu Karadeniz beylikleri Osmanlı coğrafyasının bünyesine girerken, Memlük idaresindeki Malatya bölgesine kadar ulaşılmıştır (Jorga, 2000, s.284).

Yıldırım Bayezid'in mücadelesi ile Anadolu'daki eski statü yeniden ihya edilmiştir. H 858/M 1454'te İstanbul'un fethi ile Mora, H 862-864/M 1458-1460 seferleriyle hâkimiyet altına alınmıştır. H 868/M 1463'te Osmanlı coğrafyası Bosna içine kadar uzanırken, H 865/M 1461'de Kırım da Osmanlı toprakları bünyesine girmiştir. II. Bayezid ile H 889/M 1484'te İnebahtı ele geçirilirken Kuzey Avrupa ve Akdeniz'e, daha da güneye açılmak ve coğrafi sınırları genişletmek için önemli noktalar oluşturulmuştur. Yavuz Sultan Selim ile beraber Doğu Anadolu'ya ve Güneydoğu'ya hâkim olunmuş, Mısır ve Suriye bölgeleri fethedilerek, Arap şehirlerinin gelişmesi sağlanmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman ile Orta Avrupa'ya yerleşme süreci başlamış, H 941/M 1534'te Tebriz ve Bağdat toprakları Osmanlı topraklarına katılmıştır. H 945/M 1538'de Yemen ve Habeşistan fetihleriyle Osmanlı Devleti Kızıldeniz'in iki yakasına hâkim olmuşlardır. H 978-979/M 1570-1571'de Kıbrıs, H 982/M 1574'te Tunus, H 1080/M 1669'da Girit, H 1083/M 1672'de Kamanice Osmanlı coğrafyasına katılmış olmasına rağmen, H 1111/M 1699'dan sonra özellikle de H 1152-1182/M 1739-1768 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin çöküşü hızlanmış, Kasrışirin ve Küçük Kaynarca

gibi antlaşmalarda toprak kaybettiği için sınırları küçülmüştür (Emecen, 2007, s. 495-496).

H 967-972/M 1560-1564'te Yemen'in ikinci fethi tamamlanırken, Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'e hâkim olma süreci doğrultusunda Kıbrıs'ı ele geçirmek arzulanmıştır. Ardından Akdeniz'de İspanya-Osmanlı rekabeti başlamış ve Tunus fethedilmiştir (Bilgin, 2013, s. 182).

Önemli topraklara, üç kıtaya ev sahipliği yapan Osmanlı Devleti, gaza, cihat anlayışları ve İslamiyet'in etkisi ile din uğruna verilen mücadeleler sonucu fethedilen topraklarla büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Tarihî açıdan Bursa, Anadolu, İzmir, Ankara, İzmit, Kütahya, İstanbul, Kafkas, Kamanıçe, Kırım, Karadeniz, Bosna, Malatya, Gelibolu, Kuzey Afrika, Macaristan gibi önemli topraklarda hâkimiyetini sürdürmüştür; bölgelerin kültür, gelenek, görenek, inanç unsurlarını ayırt etmeden hoşgörü ile İslamı yaymıştır. Büyük bir devlet konumunda ve imparatorluk sıfatında olan Osmanlı, coğrafi alan olarak pek geniş topraklara sahip olmuş, diğer bilimlerini özellikle de edebiyatı, sanatı, ilim ve irfanı etkilemiş; şairlerin, sanatçıların da etkilenmesine vesile olmuştur (Faroqhi, 2010, s.97).

Osmanlı coğrafyası, divan edebiyatında fethedilen toprakların konu olarak ele alınmasıyla ve sanatçıların buldukları yahut gelenekle bağlı oldukları coğrafyayı işlemeleri ve gezip gördükleri yerleri tasvir etmeleriyle karşımıza çıkmaktadır (Pala, 2007, s. 556). Osmanlı coğrafyası tarihinde özellikle eserlerde Mekke, Medine, Kâbe, Kerbela gibi şehirler başta gelmektedir. Divan şiirinde şairleri etkileyen şehir ve ülkelerden Irak, Bağdat (Dâru's-Selâm, Burc-ı Evliyâ), Kufe, Necef, Basra, Anadolu, Rum, İstanbul (Sitanbul, Asitâne), Edirne, Kütahya, Bursa, Acem, Çin, Mısır, Şam, Hindistan, Halep, Hicaz, Tatar gibi coğrafyalar eserlerde göze çarpmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin coğrafi genişleme stratejisinde önemli bir yeri bulunan Anadolu yani diyar-ı Rum divan şairleri tarafından şiirlere konu edilmiştir. Anadolu coğrafyasını saltanat tahtı ile ilişkilendiren ve dönemin sultanlarının tahta oturduğu yer-bölge olarak tarihe geçen bu coğrafyalar şüphesiz divan edebiyatına, padişahların övgüsüyle beraber şehir güzellikleri, Rum diyarının sultanları şeklinde tasvirlerle ele alınmıştır.

Karamanlı Aynî, 15. yüzyılın ikinci yarısında Konya ve Karaman bölgelerinde yaşamış, Karaman Valisi Cem Sultan'ın yakın çevrelerinde bulunmuş şairlerden

birisidir. Aşağıdaki örnek alınan beytinde şair, büyük ihtimalle Cem Sultan'ın Anadolu'ya gelişinden bahsetmektedir. Sultana yakın çevrede olan ve Cem Sultan'ı destekleyen şair, Cem Sultan'ın gelişiyile Anadolu'ya hem yeni bir hakan hem de saltanat tahtını hak eden bir sultanın gelişinden bahsetmektedir:

Yine **Rûma** yeni hakan geliyor

Saltanat tahtına sultân geliyor

(Karamanlı Aynî, G. 189/1)²

Günümüz Türkçesi: “Saltanat tahtına sultan geliyor, yine Rum'a yeni padişah geliyor.”

Karamanlı Aynî, Cem Sultan'ın Arap diyarı valisi oluşuna dikkat çekmektedir. Karaman Valisi olan Cem Sultan, Arap kumandanları gibi padişahların da padişahı olan şah unvanıyla ana yurdundan ayrılmıştır. Acem şahı gibi tekrar Anadolu'ya döneceğini bildiren Aynî, cenk haberini, şahının mübadeleye gittiğini oradan da şahların şahı olarak geri döneceğini belirtmektedir. Karamanlı Aynî, Cem Sultan'a olan yakınlığını onun bulunduğu coğrafyalar üzerinden işleyerek, beyit ve şiirlerine yansıtmıştır:

‘**Arabun** mîri bigi gitdi şehensâh velî

Gelicek **Rûma** yine şâh-ı ‘**Acem** bigi gelür

(Karamanlı Aynî, G. 129/6)

Günümüz Türkçesi: “Arap diyarının valisi gibi padişahların padişahı gitti fakat yine Acem şahı gibi Rum diyarına gelecek.”

Osmanlı coğrafyası, divan şairlerince genellikle buldukları, doğdukları bölgeler üzerinden, yakın oldukları veya taraf tuttıkları şehzade, padişahların fethettikleri ülkelere övgü şeklinde; bir de gezip gördükleri seyyahlık ettikleri Osmanlı topraklarından bahsetmeleriyle şiire konu olmuştur (Tırnakçı, 2019, s. 13). Karamanlı Aynî'den örnek aldığımız beyitlerde Cem Sultan'ın bulunduğu Konya-Karaman topraklarından, şahının cenge gideceği ve fethederek zaferle geleceği toprakları yani ana

² Karamanlı Aynî'ye ait beyitler için bk. Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî Divânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.

yurdu işlediği; özellikle karşılıklı etkileşim halinde olduğumuz Arap, Acem diyarlarına değinerek, Rum-Anadolu coğrafyası üzerinde durduğu görülmektedir.

Kendi şairliğine övgüde bulunan Neşâtî, alttaki örnek alınan kasidesinin bir beytinde yazıldığı döneme dair tarih düşürerek, kendine güvenen diğer divan şairlerine meydan okumaktadır. Salâ, Cuma namazlarında okunmakla beraber, kendine güvenen varsa gelsin cümlesine de işaret etmektedir. Tüm Rum şairleri çıkıp gelse de bütün cümle âlemin şairleri toplansa dahi kendi şairliğinin önüne geçilemeyeceğini belirterek, önde gelen, farklı, yetenekli özelliklerine değinen Neşâtî, Osmanlı coğrafyası tarihinde Edirne’de bulunarak, kendisiyle diğer Rum-Anadolu şairlerini kıyaslamaktadır. Bu anlamda aşağıdaki beyitte şair bu şiirin bütün Anadolu şairlerine bu çeşit bir kaside yazabileceklerse gelip yazsınlar diye bir çağrı olduğunu söylemektedir:

Bugüne bir kasîde nazm ider ger var ise gelsün
Salâdur şa’irân-ı **Rûma** belki cümle dünyâyâ

(Neşâtî, K. 10/43)³

Günümüz Türkçesi: “Bugüne bir kaside nazmedecek varsa gelsin ki bu Rum şairlerine hatta belki tüm dünyaya açık bir çağrıdır, davettir.”

İstanbul’da doğup büyüyüp yine İstanbul’da ölen ve devrinin üç büyük kadın şairinden olan Şeref Hanım, örnek alınan beytinde İstanbul’u Rum diyarının yani Anadolu’nun kalbi olarak nitelendirdiği görülmektedir. Şair, Rum diyarının önde gelen şehri İstanbul’da şeref kazandığına, onun yüksek derecesiyle kendi kıymetinin de arttığına dikkat çekmektedir. İstanbul, Rum diyarı ve Anadolu gibi sözcüklerle birlikte kullanılırken, Osmanlı tarihinde önemli bir merkez ve başkent özelliği taşıdığı da vurgulanmaktadır. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethetmesi, kendisinden sonra gelen padişahların da İstanbul’u merkez, başkent olarak kullanmalarına vesile olmuştur. Bu yüzden şairlerce İstanbul, Rum diyarının kalbi, Anadolu topraklarının önde gelen bir şehri olarak ele alınmış padişahların bulunduğu bu semt, övgülerle işlenmiştir.

Şeref kesb eyler iken sadr-ı **Anatoli Rûmunda**
Münevver oldı şimdi pâyesi kadr-i bülendiyle

³ Neşâtî’ye ait beyitler için bk. Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019.

(Şeref Hanım, G. 39/2)⁴

Günümüz Türkçesi: “Şeref, Anadolu’nun kalbi olan Rûm’da şeref kazanırken, şimdi (onun) yüce kıymetiyle derecesi aydınlandı, yükseldi.”

Şeref Hanım’ın kıt’asından aldığımız aşağıdaki örnekte İstanbul’un eski adı olan İslâmbol-İslâmbul nitelemesini görmekteyiz. Şair, doğup büyüdüğü memleketine bir güzellemede bulunarak başkenti, irfan hazinesi, sevilen memleket, gayretle arzuya görülmek istenen Rum diyarı, sevgililerin kavuşma mekânı olarak görmektedir. Osmanlı coğrafyası tarihinde divan şairleri, Osmanlı padişahlarının fethettikleri topraklara, yurdun başkentlerine, şehzadelerin buldukları sancak beylikleri olan şehirlere, Anadolu’ya ve özellikle İstanbul’a övgülerde bulunarak şiirler yazmışlardır. Aynı zamanda bulunduğu, doğduğu topraklar olan Anadolu’yu benimseyen şairler, yaşadığı alanın güzelliğine kayıtsız kalamayarak, övgüyle kendi ülke ve memleketlerini tanıtmışlardır:

Gencîne-i irfân olan **İslâmbûl**

Mahbûbe-i büldân olan İslâmbûl

Müştak seni görmeğe gayretle Şeref

Ey mecma’-i yârân olan **İslâmbûl**

(Şeref Hanım, Kıt’a)

Günümüz Türkçesi: “İrfan hazinesi olan İstanbul, sevilen memleket olan İstanbul, Şeref seni gayretle ve arzuya görmek ister. Ey sevgililerin kavuşma yeri olan İstanbul!”

Osmanlı coğrafyası tarihi başlığında kısaca Osmanlı Devleti’nin tarihçesine, elde edilen, fethedilen topraklara ve başkent yapılan şehirlere değinilmiştir. Örneklerde sunulan beyitlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı coğrafyası divan şairlerince padişahın bulunduğu sancak, valilik yaptığı yer, fethetmeye gittiği diyar adları şeklinde ve bu

⁴ Şeref Hanım’a ait beyitler için bk. Mehmet Arslan, *Şeref Hanım Divânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

şairlerin bulunduğu Anadolu diyarı olarak geçmektedir. Buradan hareketle bu yerlerin övgü dolu şehir güzellmeleriyle karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

2.2. Coğrafyanın Divan Şiirine Etkisi

Coğrafyanın insanların yaşamıyla iç içe oluşu, insan zihninin coğrafyaya olan gereksiniminde görülmektedir. Düşüncelerimizi ve duygularımızı kendimiz tasavvur ederiz. Bu tasavvurda coğrafya, insanlar için bir sahnedir ve bir çerçeve işlemi görmektedir. Bilincimiz coğrafyaya doğru akar, coğrafyanın etkisiyle ifade bulur ve anlamlanır. Edebiyat da insanı muhtelif yönleriyle ele alırken duygusal, toplumsal ya da fiziksel coğrafyadan yararlanma tekniğine başvurur (Vurmay, 2010, s. 209).

Coğrafya, milletlerin hayatında en az tarih kadar rol oynamıştır. Tarihte var olmuş milletler hiç şüphesiz bir coğrafyada ve bir tarih içinde meydana gelmişlerdir. Bu yüzden bir milleti iyi anlamının yolu tarihin yanı sıra edebiyattan ve coğrafyadan da geçmektedir (Aktaş, 2012, s. 3).

Edebiyat, bir bilim dalı olarak güzel sanatlar adı altında ortaya çıkarken, coğrafya sosyal-beşerî bilimler adı altında incelenmektedir. Edebiyat malzemesini ve konusunu insan yaşamından ele almaktayken coğrafya ise insanların yaşadığı yerlerin tümünü kapsadığı için doğrudan insanı yani dolayısıyla da edebiyatı etkileyen bir bilimdir. Edebiyat, insanın yaşam alanını, duygu-düşünce durumunu, insanı ilgilendiren her şeyi konu edinirken aynı zamanda tarih, coğrafya, siyasi, sosyoloji, psikoloji gibi bilim dallarıyla karşılıklı etkileşim içindedir.

Coğrafyanın divan şiirine etkisi ise genişleyen ülke sınırları, fethedilen önemli topraklar, yaşanılan bölge, gezilip görülen seyahat edilen bölgeler, devletin liderinin, padişahların ve şehzadelerin bulunduğu şehirler şeklinde olmuştur. Aynı zamanda edebî anlamda etkileşim halinde bulunan Arap ve Acem diyarları, Arap-Acem güzelleri de divan şiirini etkileyen özellikler arasında yer almaktadır. Divan şairleri genellikle başkent güzellmeleri yaparken padişahlara övgü için buldukları ve kazandıkları toprakların vasıflarını sayarken, doğup büyüdükları toprakların özelliklerinden bahsetmektedirler.

Divan edebiyatında önemli olan coğrafi yerler özellikle İslam dinini benimseyen Müslümanlar için en başta Mekke, Medine, Kâbe, Kerbela gibi şehirler gelmektedir.

Daha sonra şairleri etkileyen şehir ve ülkelerden Irak, Bağdat (Dâru's-Selâm, Burc-ı Evliyâ), Kûfe, Necef, Basra, Anadolu, Rum, İstanbul (Sitanbul, Asitâne), Edirne, Kütahya, Bursa, Acem, Çin, Mısır, Şam, Hindistan, Halep, Hicaz, Tatar gibi coğrafyalar eserlerde göze çarpmaktadır. Milletlerin dolayısıyla da insanların hayatında önemli roller oynayan bu coğrafi yerler, kaderi şekillendiren unsurlar olarak edebî eserlerde malzeme olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatı özellikle belli bir tarihte ve belli bir coğrafyada şekillenen, gelişen ve aynı zamanda bazı bilimlere kaynaklık eden özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Divan şairinin şiir dünyasında coğrafi yerler ve mekânların adları, birçok tasavvura ve anlama kapı aralaması bakımından mühim bir yere sahiptir. Yer ve mekân isimlerinin tespit edilmesi ve şiirde nasıl kullanıldığının incelenmesi, divan şairlerinin ortak şiir malzemesini eserlerinde nasıl kullandıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Divanlar incelendiğinde şairler tarafından yer ve mekân adlarının kullanımında şu iki durum görülmektedir: Bunlardan birincisi Kâbe, Çin, Hıta, Hind, Maçin, Mısır, Rum, Şam ve Yemen gibi geleneğin şaire hazır sunduğu, etrafında ortak bir hayal dünyası şekillenmiş olan yer isimleri; ikincisi ise şairin kendisinin yaşadığı, gördüğü, gezdiği mekânlardır. Özellikle geleneğin hazır olarak sunduğunun dışında kalan yer isimlerinin şairler tarafından kullanılması hem edebiyat tarihi açısından hem de şairlerin şiir gücü ve muhayyilesinin genişliğini göstermesi açısından önemlidir (Turan, 2009, s. 135-136).

Divan şairlerinin şiirlerinde yer isimleri ve mekânların farklı anlamlara ve tasavvurlara kapı aralaması oldukça önemlidir. Nitekim divan şairinin şehre, ülkeye ve mekâna bakışı günümüz okuyucusuna sosyal, kültürel, coğrafi ve tarihî yönlerden çok kıymetli malumatlar verebilir. Şairin gördüğü bir ayrıntı, ifade ettiği bir durum bazen bir bilinmezine ortaya çıkmasına sebep olabilir. Fakat bunun edebiyata malzeme olması şairin ele aldığı konuyla beraber bu konuyu nasıl işlediğinin de bir değer ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Mekân isimlerinin tespiti ile şiirde ne şekilde kullanıldığının incelenmesi, divan şairlerinin şiirde bulunan ortak malzemeleri hangi şekilde kullandığı yönüyle önem arz etmektedir. Divanlar incelendiğinde şairlerin mekân isimlerini kullanmasında şu iki husus göze çarpmaktadır: Birincisi, Kâbe, Rum, Çin, Maçin, Hıta, Şam ve Mısır gibi geleneğin şairlere sunulduğu ortak hayal dünyasında oluşmuş olan mekânlar isimleridir; ikinci ise, şairin kendisinin yaşadığı, gördüğü ve yaşadığı mekânlardır (Kufacı, 2019, s. 380-381).

Türk şiirine konu olan coğrafya oldukça geniş bir alanı kapsar. Her dönemin kendine has bir haritası bulunur. Bu haritalarda devrin siyasi, sosyal ve ideolojik durumu da ortaya koyulmuştur. Herhangi bir coğrafyanın divan şiiri yönünde haritasının çıkartılması önem arz etmektedir. Sonrasında bu coğrafyanın çağdaş şiir haritasına yüklenmesiyle iki disiplin arasında pratik ilişkiler kurulabilmektedir. Sonra da bu ikisini bütünleştirerek elde edilmiş olan büyük Türk şiir haritası insanların istifadesine sunulmalıdır. Dünyadaki harita ve coğrafyacılık üzerinde fazlasıyla teoriler inşa edilmiştir ve edilmeye de devam etmektedir. Coğrafyanın en mühim unsurları *harita* ve *mekândır*. Sanat ve bilimin üretilmiş olduğu yerlerin coğrafi disiplinler arası münasebetlerde de mühim bir yeri bulunmaktadır. Coğrafyanın etkinliğinden tümüyle bağımsız bir sanat ve ilim olanaksızdır (Aktaş, 2012, s. 2).

Hoca Mes'ûd'un Süheyl-i Nevbahâr mesnevisinden aldığımız bu beyitte Hâverân Şâhının huzuruna Süheyl'in getirilerek, Şâhın Süheyl ile konuşmasına işaret edilmektedir ki bu bölümde Hint diyarının geçişi dikkat çekmektedir. Döneminde Hint ülkesinde adaletle yöneten şahların oluşu, bu coğrafyada sevgi, düzen, huzur, şefkat, merhamet gibi tüm olumlu özelliklerin bulunmasına işaret etmektedir. Şair fil ile gergedanın dahi bu topraklarda barış içerisinde yaşadığını aktarmaktadır. Mesnevilerde kurgulanan bu hikâyede mekân adı olarak geçen Hindistan coğrafyası, divan şiirinde şairlerin etkilendiği, masal gibi sembolik eserlerinde sıklıkla kullandıkları bir coğrafya olarak görülmektedir. Hindistan topraklarının divan şiirine olumlu etkilerde bulunduğu, yönetildiği şahlarla beraber, ülkenin ciddi verimli ticaret unsurlarıyla, coğrafyanın huzur ve barışı simgelediği şairler tarafından işlenmiştir.

Görürdi anı **Hind** iline giden

Ki barışdırdı pil ile kergedan

(Hoca Mes'ûd/Süheyl ü Nev-bahâr, 4535)⁵

Günümüz Türkçesi: “Hint ülkesine giden kimse fil ile gergedanın barış içinde olduğunu görürdü.”

⁵ Hoca Mes'ûd'a ait beyitler için bk. Özkan Cığa, *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2013.

Devletin başkenti olan İstanbul'a yazdığı şiirinde Eşref Paşa, memleketinin, Anadolu'nun ve doğrudan İstanbul'un güzellemesini yapmaktadır. İstanbul'un gönülde sevgili ile kavuşma arzusuyla dolu olduğunu, İstanbul'dan ayrı düşünce memleketinin hasreti ile ciğerinde bir ateş yandığını, gözünde Rum diyarının kalbi olan İstanbul'un toprak kokusunun dahi tütüğünü, İstanbul'un en küçük parçasının bile kıymetli incilerden daha değerli olduğunu düşünen şair, Osmanlı coğrafyasında başkentin halkta ve şairlerde bıraktığı izleri aksettirmiştir. Devletin başkenti olması dolayısıyla İstanbul, divan şairlerince Rum diyarının kalbi, Anadolu'nun sultanı gibi sıfatlarla anılarak, övgü dolu beyitlerle ele alınmıştır.

Eşref Paşa'dan örnek aldığımız aşağıdaki beyitlerde Osmanlı coğrafyasının başkenti, fethedilen önemli bir şehir olan İstanbul, divan edebiyatında olumlu etkileriyle konu edilmiştir. İstanbul'u kavuşma arzusu duyulan sevgili, ilahî sevgili veya doğrudan padişaha olan sevgi ile bir gören şairler, İstanbul'un güzelliklerinden, ikliminden, havasından, suyundan, toprağından, bağ, bahçe, saray vb. unsurlarından etkilenmişler ve bunu da şiirlerine yansıtmışlardır.

Gönülde arzudur vuslat-ı heyhât-i **İstanbûl**

Bir ateşdir ciğerde hasret-i mâfât-i **İstanbûl**

Tüter gûyâ gözümde tütüyâdır hâk-i müşkini

Girândır kadr-i dürden kıymet-i zerrât-ı **İstanbûl**

(Eşref Paşa, R. 11/2)

Günümüz Türkçesi: “Gönülde İstanbul'a olan esefli bir vuslat arzusu vardır ve kaybedilen İstanbul'un hasreti ciğerde bir ateştir. Gözümde toprak kokusu tüter ki sanki bir sürme dir. İstanbul'un zerrelere kıymeti dahi kıymetli inciden değerlidir.” (Kurnaz & Tatçı, 2001, s. 179).

16. yüzyıl divan şairlerinden olan Helâkî, sevgilinin güzelliğini Mısır ve Bağdat diyarı ile ilişkilendirmektedir. Güzellik ülkesi ile doğrudan sevgilinin yurduna bir gönderme yapan şair, sevgilinin dahi Mısır ülkesini, Bağdat diyarını, Nil nehrini ve Şat suyunu görse hayrete düşeceğini belirtirken Bağdat ülkesinin güzelliklerine dikkat çekmektedir. Divan şiirinde olumlu ve güzel algılarla işlenen Bağdat diyarı, fethedilen önemli topraklardan olması bakımından da şiirlerde toprağı, iklimi, coğrafi unsurları, bağ-bahçeleri, güzelleri vb. ele alınmıştır.

Görse sen Mısr-ı cemâlün **Bağdâd-ı** hüsnini

Gözlerümden çıkmaz idi rûd-ı Nîl ü cûy-ı Şât

(Helâkî, G. 74/5)⁶

Günümüz Türkçesi: “Şayet sevgili, eğer gözlerim senin güzellik ülkendeki güzellik Bağdat’ını görseydi, Nil nehri ve Şat suyu gözlerimden çıkmazdı.”

Devlet ve ordu işlerinde de bulunan Yahya Bey, Âsaf ismini kullanıp Hz. Süleyman’ın vezirine gönderme yaparak Bağdat ülkesinin fethine işaret etmiştir. Bağdat ülkesine nasıl ulaştığını bilemeyen şair, vezirlere, sevgiliye seslenişte bulunarak, âşık kimse için Bağdat diyarının bile uzak olmadığını, sevgiliyle vuslatı gerçekleştirmek için Bağdat ülkesine geldiğini belirtmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Bağdat diyarı, Osmanlı şairlerini ve coğrafyasını etkileyen bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgili ile özdeşleştirilen Bağdat, Divan şiirlerinde güzelliklerle, ilim, irfan, kültür gibi özellikleriyle önem arz etmesiyle, güzelliği temsil etmesiyle olumlu ve iyi anlamlarda işlenmiştir.

Bilmedük nice irişdüğümüzi **Bağdâda**

Âsafâ olmaz imiş âşıkâ **Bağdâd** ırak

(Yahyâ Bey, K. 32/12)⁷

Günümüz Türkçesi: “Bağdat’a nasıl eriştiğimizi bilemedik. Ey Âsaf! Aşığa Bağdat diyarı uzak olmazmış.”

Enverî, Şam diyarını sevgili ile özdeşleştirmektedir. Sevgilinin saçı, Kâbe’ye durak olması itibarıyla Şam’a benzetilmektedir. Burada Kâbe doğrudan ilahî sevgilinin yurdu, mekânı, O’nunla yakın olmak için gidilen bir coğrafya olarak ele alınmakta ve divan şairlerince tasavvufî aşk mahiyetinde vuslat yeri olarak işlenmektedir. Kendi gönlüne seslenişte bulunan şair, sevgilinin tuzaklarla dolu olan saçlarına yani vuslatın habercisine olan düşkünlüğünden uzaklaşıp gönül çelen, kalbe hükmeden sevgiliyi görmek için Şam yolundan geçerek Kâbe’ye yani ilahî sevgiliye ulaşması gerektiğini

⁶ Helâkî’ye ait beyitler için bk. Veli Topşir, *Helâki Divânı’nın Tahlili*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2015.

⁷ Yahyâ Bey’e ait beyitler için bk. Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2021.

tembihlemektedir. İslam dini için önemli olan coğrafyaların başında gelen Kâbe, Mekke, Medine gibi yerler, divan şairleri tarafından kıymetli görülmüş ve ilahî sevgili çerçevesinde olumlu özellikleriyle ele alınmıştır.

Geç gönül zülfi hevâsından ruh-ı dildârı gör

Kâbe’ye azm it yüri kalma diyâr-ı Şâm’da

(Enverî, G. 21/1)

Günümüz Türkçesi: “Ey gönül onun saçının hevesinden geç ve gönül çelen yanağı gör. Kâbe’ye azimle yürü, Şam diyarında kalma.” (Kara, 2011, s.162).

Çalışmada coğrafyanın edebiyat ile yani Osmanlı edebiyatı olarak divan edebiyatı ya da bir başka deyişle klasik Türk edebiyatı ile olan ilişkisi işlenmektedir. Edebiyat ile bilimin etkileşimi her alanda güçlü bir şekilde vardır. Konusu insan merkezli olan edebiyatın elbette konusu doğa ve insan olan tarihle de coğrafya ile de güçlü bir bağı olacaktır.

Divan edebiyatı, genellikle Osmanlı dönemi edebiyatı olarak görülmüştür. Temellerini 13. yüzyıllarda atan bu edebiyat cumhuriyetin ilanına kadar varlığını sürdürmüştür hatta daha sonra bile uzun yıllar etkisi edebiyat üzerinde devam etmiştir. Divan edebiyatında aşk ana tema olmasına rağmen bunun dışında pek çok farklı konunun ele alınması neticesinde farklı farklı türler ortaya çıkmıştır. Arap ve Fars edebiyatından yoğun bir şekilde etkilenen divan edebiyatı, yaklaşık 5-6 asır boyunca kendine has bir üslup ve tarz meydana getirmiştir. Bilindiği üzere edebî metinler insanı yalnızca insan olarak görmemiş bunun yanı sıra onun tarihiyle, sanatıyla, kültürü, gelenek ve görenekleri, giyimi kuşamı ve elbette coğrafyasıyla da ilgilenmiştir. İşte bu çalışmada coğrafyanın, ülke ve şehirlerin ve aynı zamanda mekânların divan şiirine olan etkisi konu edilmiştir.

2.3. Divan Şiirinde Osmanlı Coğrafyası

Divan şiirinde Osmanlı coğrafyası doğal olarak Osmanlı topraklarında doğup yaşayan, çevresini ele alan şairlerin şiirlerine yansıttığı manzaralar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat ile coğrafyanın, tarihin birbirini etkileyen dallar olduğuna yukarıdaki bölümde değinilmişti. Şair, yazar, sanatçı, yaşadığı toplum olaylarına

kayıtsız kalamayarak, insanı ilgilendiren her konuyu, durumu kurmaca bir gerçeklikle edebî eserlerinde yansıtmaktadır. Divan edebiyatında ise şairler, fethedilen topraklar üzerine, yaşadıkları vatan üzerine, gaza cihat anlayışı ile genişletilen devlet sınırları üzerine metinler oluşturmuşlar, padişah ve şehzadelerin buldukları şehirler üzerine övgüler dizmişlerdir. Gezilip görülen bu Osmanlı coğrafyası ile ilgili yazılan seyahatnamelerde ve diğer türlerde Arap, İran, Acem, Fars gibi ülkelerle kültürel etkileşim halinde olan bölge, yer, şehir gibi coğrafi yerler işlenmektedir.

Karamanlı Aynî, Cem Sultan'a yakın oluşuyla bilinen bir divan şairidir. Aşağıdaki beytinde Cem Sultan'ın Frengistan'da yani Avrupa diyarlarında mahzun olup, keder ve tasaya bürünmüşse, Rum ilinde padişah olarak bahtiyar, mutlu olacağını belirtmektedir. Frengistan ve Rum diyarlarını kıyaslayan şair, divan şiirinde Avrupa memleketleri ile Anadolu yurduna bakış açısını yansıtmaktadır. Frengistan'ı dert, keder, tasa veren özellikleriyle anan şair, Rum'u yani Anadolu'yu mutluluk, neşe, sevinç veren coğrafya olarak ele almıştır:

Şeh Cem **Frengistânda** ger mahzûn olup gamgîn ise

Rûmun ilinde şâh olup bir gün ola şâdân ola

(Karamanlı Aynî, G. 35/6)

Günümüz Türkçesi: “Cem Sultan, Avrupa memleketlerinde şayet mahzun olup kederlenmişse, Rum ilinde şah olup bir gün bahtiyar olsun.”

Karamanlı Aynî, aşağıdaki beytinde geçen Mısır sözcüğünü tevriyeli olarak kullanmıştır. Memleket, şehir, ülke gibi anlamların yanında doğrudan Mısır diyarı anlamına gelen bu sözcükle sevgilinin güzelliğini yani Cem Sultan'ın güzelliğini ilişkilendirmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarını gelenek dâhilinde sıralayan şair, Cem Sultan'ın güzelliğini bir memleket olarak ele alırken, ayva tüylerinin güzel kokusu yayıldığı Rum ilinde kimsenin onu tutamayacağını belirtmiştir. Bu güzellik öyle bir güzelliiktir ki, âşığı yurdundan ederek, Mısır diyarına kadar sevgiliyle vuslatı gerçekleştirme arzusuyla götürebilmektedir. Burada divan şiirinde Osmanlı coğrafyası olarak genel anlamda Mısır ülkesinin güzelliğinin methi, Cem Sultan'ın Rum diyarında oluşu gibi yer-bölge adları görülmektedir:

Mısır-ı hüsnünden çekil de hatt-ı reyhânı dürüst

Kim durur ki **Rûm** ilinde dutmaya anı dürüst

(Karamanlı Aynî, G. 70/1)

Günümüz Türkçesi: “Güzelliğinin memleketinden ayva tüylerinin güzel kokusu bütüncü çekildiğinde Rum ilinde onu doğruca tutmak için kim durur ki?”

Şair, aşağıdaki beytinde de divan şiirinde geçen Osmanlı coğrafyası ile ilgili olarak gelenekte yer verildiği şekliyle bölge-şehir-memleket ve ülkelere değinmiştir. Cem Sultan’dan bahseden şair, Rum tahtının yani Anadolu memleketinin, Roma tahtının yani Arap diyarının dışında bulunulan memleketlerin hepsinin kendi şahına tabii olmasını ve bu bölgeleri kendi sultanının hak ettiğine vurgu yapmaktadır. Mısır diyarının malı mülkünü, Filistin yollarının hepsinin Cem Sultan’ın hükmü altında olmasını dileyen şair, yakın taraftar olduğu Cem Sultan’ın tahta çıkması gerektiğini, Osmanlı coğrafyasını onun yönetmesi gerektiğini düşünerek, şahına övgüde bulunmaktadır. Burada Rum, Filistin, Mısır, Roma gibi ülke adları geçmektedir. Divan şiirinde önemli coğrafi bölgelerden biri olan Rum, doğrudan Osmanlı coğrafyasına tabii iken Roma, Filistin, Mısır gibi ülkeler Osmanlı’nın fethederek, sınırlarını genişlettiği topraklardır ve bu da divan edebiyatına olumlu özellikleriyle yansımaktadır:

Bunundur taht-ı **Rûm** u taht-ı **Ervâm**

Bunudur mülk-i **Mısır** u silk-i **Ken’ân**

(Karamanlı Aynî, K. 21/66)

Günümüz Türkçesi: “Rum tahtı, Roma tahtı bunundur. Mısır mülkü ve Filistin yolları bunundur.”

Şair, Cem Sultan’ın Habeş diyarından Rumların yani Osmanlıların intikamını aldığını, devletin topraklarını ve sınırlarını genişlettiğini bu vesileyle de Cenab-ı Hakk’ın ona Anadolu diyarı şahı olarak taht ve iyi baht veren cihanı nasip ettiğini ifade ederken hem sultanına hem de sultanının tahtı olan Anadolu coğrafyasına övgüde bulunmaktadır. Beyitte geçen bölge ve yer adları Rum ve Habeş olarak görülmektedir. Şair, yaşadığı bölge olan ve şahının başında olduğu devlet olan Rum’a, Anadolu’ya değinerek, Anadolu diyarının taht, baht dağıtması gibi iyi özelliklerine dikkat çekmektedir. Divan şairlerince Rum toprakları ve coğrafyası daima iyi, olumlu özellikleriyle anılan bir etkileşim olarak işlenmiştir:

Aldı **Rûm**ı çün **Habeş**den yine cebrî intikâm

Virdi şâh-ı **Rûma** fırsat taht u baht-efser cihân

(Karamanlı Aynî, K. 22/2)

Günümüz Türkçesi: “Rum diyarının intikamını yine zorlamayla Habeş’ten aldı. Cihan Rum’un şahına taht ve baht dağıtan fırsat verdi.”

Doğrudan Cem Sultan’dan bahseden ve ona övgülerde bulunan Karamanlı Aynî, Rum ilinde bulunan Cem Sultan’ın Şam ilinde de mevki tuttuğuna değinmektedir. Bu durum muhtemelen o dönemde henüz Memlük toprağı olan Şam’a gittiğı dönemde gerçekleşmiştir. Beyitte geçen Şam ili, sonraki dönemlerde Osmanlı coğrafyasında bulunan bir diyar olarak, şairler tarafından olumlu özellikleriyle, Osmanlı’ya ait topraklardan olması hasebiyle ele alınmıştır:

Ol ki itdi **Rûm** ilinde adı Cem

Ol ki dutdı **Şâm** ilinde şimdi câ

(Karamanlı Aynî, K. 34/67)

Günümüz Türkçesi: “O adını Rum diyarında Cem etmiştir ve şimdi Şam ilinde mevki tutmuştur.”

17. yüzyıl divan şairlerinden Neşâtî, aşağıdaki beytinde kendi şiir yazma kabiliyetini, şairliğini ve şiirlerini övmektedir ve bu sırada Acem diyarından bahsetmektedir. Şair, en ölçülü konuşan divan şairlerinden olduğunu hatta Acem diyarının en iyi ve en düzgün konuşanlarının, Acem edebiyatında nam salmış şairlerin dahi kendisini kıskandığını belirtmektedir. Burada Neşâtî, Acem edebiyatı ile Rum edebiyatını kıyaslamaktadır. Acem ile sürekli etkileşim içerisinde olan edebiyatımızda divan şairleri Acem coğrafyası, kültürü, şairleri ve edebiyatından sıklıkla bahsetmektedir.

Ale’l-husûs ben ol şâ’ir-i suhân-sencem

Ki reşk ider bana dâ’im suhân-verân-ı ‘**Acem**

(Neşâtî, K. 21/35)

Günümüz Türkçesi: “Ben bilhassa en ölçülü konuşan şairim ki bana her zaman Acem diyarının iyi konuşanları haset eder.”

19. yüzyılda yetişen kadın şairlerimizden Şeref Hanım, örnek alınan beytinde Rum ilinden bahsetmektedir. Arif Efendi, Anadolu kazaskeri ve sonrasında da şeyhülislam görevi yapan bir Osmanlı devlet adamıdır. Şeref Hanım, Arif Efendi’nin

kazaskerlik görevi için kendisinin Anadolu'ya revnak verdiğini belirterek övmüştür. Arif Efendi için tarih düşüren Şeref Hanım, onun hakkında Rum ilinde rütbesinin yükselmesinin uygun ve ona yaraşır düşeceğini ifade etmektedir. Beyitte geçen Rum ili, Anadolu diyarı, Osmanlı coğrafyası olarak devlet adamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Anadolu coğrafyası divan şairlerince yüksek rütbeli devlet adamları, padişah, şehzadelerle anılarak mekân-mevki bakımından da değerlendirilmiştir:

Bu tam târîhi tasdik eyleyüp dir her gören Hakk'a

Sezâdır pâyelense **Rûm** ili 'Ârif Efendi'yle

(Şeref Hanım, G. 39/5)

Günümüz Türkçesi: “Bu tam tarihi tasdik eyleyip her gören Hakk'a şöyle der: Rum ilinin Arif Efendi ile rütbesi yükselse uygundur.”

Osmanlı coğrafyasında bazı yerleşim yerleri tevriyeli olarak da kullanılmıştır. Hicaz, Irak, 'Acem yerleri vb. Şeref Hanım bu bölgeleri hem coğrafi yer olarak hem de musiki terimi olarak kullanmıştır.

Şair, musiki sanatında Hicaz, Irak, Acem ve İsfahan makamları bir araya gelse dahi böyle bir makam olmadığını belirtirken, bu kavramları hem musiki ıstılahı olarak hem de coğrafi yer adı olarak bir arada kullanmıştır:

Mûsikî fenninde yokdur misli gelse bir yere

Hem **Hicâz** u hem '**Irâk** u hem '**Acem** hem **İsfahân**

(Şeref Hanım, K. 6/3)

Günümüz Türkçesi: “Hicaz, Irak, Acem ve İsfahan bir yere toplansa dahi onun musiki sanatında misli yoktur.”

Örneklerde ele alınan beyitlerde de görüldüğü üzere Osmanlı coğrafyasının divan şiirine etkisi açıktır. Özellikle şairlerin yaşadığı bölgeler olan İstanbul, Konya, Anadolu vb. yer adları şiirlerde geçmekteyken, sultanların fethettiği, cenge gittiği, ülkenin sınırlarını genişlettiği topraklar, Arap, Acem, Hicaz, Şam, Bağdat, Kerbela, Mısır, Yemen, Kudüs, Mekke, Medine, Irak gibi yerler de övgü veya kıyaslamalarla karşımıza çıkmaktadır. Divan şiirinde Osmanlı'nın başkenti olan şehirler ve şehzadelerin sancak bölgeleri yer adları şeklinde geçmektedir. Özellikle Arap-Acem ve

Rum ise mukayeseli ifadelerde kullanılmaktadır. Avrupa gibi batı ülkeleri ise divan şairlerince gam ve keder verilen bölgeler olarak ele alınmaktadır.

Edebiyatın hangi devresi olursa olsun insanın coğrafyayla iç içe olduğu görülmektedir. Divan edebiyatında da insan yaşamını, dönemin koşullarını, toplumsal olaylarını, edebî ve hayat görüşünü işleyen şairler, yaşadıkları dünyaya yabancı ve kayıtsız kalamayarak, insanı ilgilendiren her olayı yer yer kurmaca içerisinde bazen de gerçeklik içerisinde tarihe ışık tutacak şekilde, yer, bölge ve şehir adlarıyla işlemişlerdir. Buradan hareketle bu çalışmada coğrafyanın divan şiiri üzerindeki etkisi ve eserlere yansımaları örneklerle ortaya konulmuştur.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası

Osmanlı coğrafyası çok geniş bir alana yayılmış Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarına kadar ulaşmış büyük bir imparatorluğun sınırlarını kapsamaktadır. Bu coğrafyada Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde çok sayıda medeniyet ve kültür şehri yer almıştır. Bu şehirler sanat, edebiyat ve kültür alanlarında çeşitli eserlerde farklı özellikleri ile yer almıştır. Bilhassa kutsal özellikleri ve tarihî önemleri dolayısıyla divan edebiyatında da çok sık işlenmiştir.

3.1.1. 'Acem

Acem, Arapça bir sözcüktür. Arapça dil kaidelerine uymamak, dili bozuk olmak; muntazam ve fasihin zıt anlamına gelir. Arap kökeninden olmayan kimseye denilir. Hz. Peygamber (sav)'in Veda Hutbesi'nde kullanmış olduğu *Acemî* kelimesi ister Acem ister Arap olsun *fasih konuşmayan kimse* manasındadır (Karaismailoğlu, 1988, s. 321).

Acem ifadesi, Arapçada Arap'a nispetle yabancı, gayr-ı Arap anlamına gelmektedir. Ülke olarak ise İran kastedilmektedir. Acem kelimesi bu anlamıyla İslamiyet öncesi Arap şairleri tarafından da kullanılmış ve İranlılar genellikle Fârisî diye anılmıştır. Aynı şekilde Acem kelimesi Araplar tarafından İslamiyet döneminde ilk fetihler sırasında hususi olarak İranlılar için kullanılmıştır. Ancak bu ifade 9. yüzyıldan itibaren etnik ve coğrafî olarak Arap olmayan toplum ve coğrafyayı ifade etmeye başlamıştır. Daha sonraları ise Acem ismi tercihen İranlılar için kullanılmıştır. Osmanlılarda Acem ifadesinin genellikle Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri için, sadece İran'ın egemenliğini ifade etmek amacıyla söylendiğini bilinmektedir (Arslan, 1997, s. 83).

Acem ifadesi genelde Araplara göre Arap olmayan kimselere karşı söylene de özelde bu ifade ile Asya'da bulunmuş olan ve zamanla İran'ın yani Keyâniyân ve sonra Sâsâniyân evlatlarının hükmünde bulunan halklar kastedilmektedir. Bu bölge günümüzde Güneybatı Asya'da bulunan İran İslam Cumhuriyeti olarak bilinmektedir. Kuzeyde bulunan Hazar Denizinin ve güneyde Basra Körfezinin ve Umman Körfezi ile

çevrilmiş olan bu devletin ana dili Farsçadır. Devletin başkenti Tahran'dır. İran ülkesinin çok eski geçmişi ve kültürel yapısı da vardır (Kufacı, 2019, s. 382). İran edebiyatından mesnevi nazım şekli başta olmak üzere birçok edebî tür ve şekil Osmanlı edebiyatına girmiştir. Bu coğrafyadan Fars edebiyatı olarak çok sayıda yenilikler alınmıştır.

15, 16, 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın ilk yarısında Diyâr-ı Acem veya Acemistan tabirleri ile ifade edilen coğrafi bölgeye Türkistan da dahildir. Osmanlı müelliflerinin kullandığı Acem tabirinin Türkistan'ı da içine alması göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde etkili olan ilim ve kültürel etkileşimde çok önemli olan payın İran'a değil, Anadolu Türklerinin de göçüp geldiği Türkistan'a ait olduğu iddia edilebilir. Bu yüzden Acem tabiri dikkatli bir şekilde ele alınıp değerlendirilmelidir. Ayrıca Acem tabirinin Türkistan'ı da içine alan geniş manası göz önünde bulundurulduğunda o dönemlerdeki Osmanlı ile Türkistan arasındaki güçlü ilişkilere de dikkat edilmesi gerekmektedir (Arslan, 1997, s. 86-87).

Divan şiirinde Acem ve İran şehri, genellikle şairleriyle boy ölçülen ve Osmanlıların sürekli olarak savaştığı bir ülke olarak işlenmektedir. Acem bölgesi ise genellikle hem mitolojik kahramanları ile hem de sürmeleri ile ele alınmıştır (Sefercioğlu, 1990, s. 71).

Ahdî, aşağıdaki beyitte Rum (Anadolu) diyarını gezdikten sonra artık gözünde Acem topraklarının eski ihtişamının kalmadığını ifade eder. Burada Anadolu ve İran yani Acem toprakları karşılaştırılır ve Rum diyarı öne çıkarılmış olur:

‘Ahdî diyâr-ı **Rûma** gelüp edeli nazar

Görünmez oldu gözüme mülk-i ‘**Acem** benim

(Ahdî G. 151/5)⁸

Günümüz Türkçesi: “Ahdî (şair), Rum diyarını gezip gördüğünden beri ona Acem diyarı görünmez oldu.”

⁸ Ahdî'ye ait beyitler için bk. Ayşe Bedestani, *XVI. Yüzyıl Şairi Ahdî-i Bağdâdî Divânı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Ahdî, diğerk beyitlerin aksine burada Acem bölgesini övmektedir. Anadolu'ya gelen Ahdî, geldiği Acem bölgesinden Sultan II. Selim'in ihsanıyla gelmiştir. Burada Ahdî'nin Anadolu'da kalmasının sebebi olarak Sultan'ın ona karşı ihsanı gösterilmiştir:

Rûma ihsânun getürmişdür 'Acemden 'Ahdîyi
Yoksa ol âvâre neylerdi edüp bunda mekân

(Ahdî K. 4/32)

Günümüz Türkçesi: “Rum'a Ahdî'yi senin (yani Sultan II. Selim'in) ihsanın getirdi, yoksa bu avare burada mekân tutup ne yapardı ki?”

Aşağıdaki beyitte, Acem diyarının vadisine, bilgi, ilim, irfan nehrine güzel ama henüz taze, saf bir çocuk misali gibi Ahdî'nin şiiri düşerse, Kemal-i İsfahânî'nin onun yolunun toprağını kendine sürme edineceği ifade edilmektedir:

Tıfl-ı nazm-ı pâki ger düşse 'Acem vâdisine
Kuhl edinür hâk-i râhını Kemâl-i **İsfahân**

(Ahdî K. 4/14)

Günümüz Türkçesi: “Eğer onun temiz şiirinin çocuğu Acem bölgesindeki şairlerin eline ulaşırsa Kemal-i İsfahani onun yolunun toprağını gözüne sürme olarak çeker”

Bağdat'ı övdüğü kasidelerden birinde Acem'in ileri gelenlerinden bahseden Fuzûlî, bu memleketin fethedilmesinden sonra sultanın ayaklarının toprağının Acem ileri gelenlerinin gözünün toprağı olduğunu ifade etmektedir:

Bâd-pây-ı 'azm-i kişver-gîr-i 'âlem-gerd ile
Kuhl-ı a'yân-ı 'Acem kıldukda gerd-i reh-güzâr

(Fuzûlî K. 10/24)⁹

Günümüz Türkçesi: “Âlemi dolaşıp ülkeleri ele geçiren rüzgâr ayaklının (sultanın) toprağını Acem ileri gelenleri gözlerine sürme çektiklerinde...”

⁹ Fuzûlî'ye ait beyitler için bk. Abdülhakim Kılınc (2021). *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Fuzûlî, Acem diyarının fethi neticesinde Ayas Paşa'ya sunduğu kasidesinde Acem'de barışı sağlayacak anahtarın, kilidin Arap diyarı topraklarından olan Irak'ta olduğunu yani gizeme vakıf olmanın anahtarının Irak'ta yer aldığını, fethin muvafıklığını Allah'ın yardım ve inayetiyle, Osmanlı ordusunun kılıcının keskinliğiyle bu fethin başarıyla sonuçlanmasının nasip olduğunu ifade etmektedir:

Müyesser ola ki tevfik-ı feth ile tîgun

Ola 'Irâk-ı 'Arâbda kilid-i sulh-ı 'Acem

(Fuzûlî K. 15/36)

Günümüz Türkçesi: “Arap diyarının Irak topraklarında Acem barışının anahtarı vardır. Fethin muvafıklığı ile kılıcına buranın fethi müyesser olsun.”

Fuzûlî, Acem diyarının fethi üzerine yazdığı kasidesinde Allah tarafından hidayet ve inayete bu fethin Osmanlı lehine sonuçlandığını; dev, peri gibi olağanüstü özelliklere sahip unsurların onun hükmü altına girdiklerini, Osmanlı ordusunun kılıcının keskinliğiyle Acem memleketinin fethedileceğini söylemektedir:

Hüsn-i re'yiyle bugün hükme girür dîv ü perî

Darb-ı tîgıyla bugün feth olur iklim-i 'Acem

(Fuzûlî K. 19/22)

Günümüz Türkçesi: “Bugün dev ve peri, sözünün güzelliğiyle hükme girerken kılıcın vuruşuyla Acem memleketinin fethi tamamlanır.”

Fuzûlî, Arap, Acem ve Türk diyarlarına seslenişte bulunarak, Ortadoğu'nun düğüm ve kilitlerini açan özelliklerine değinirken, bu memleketlere övgü yağdırmaktadır. Arap, Acem ve Türk diyarları edebî eserlerin ve faziletli resimlerin ressamı olarak değerlendirmekte ve ilimlerin ana yurdu olması gibi özellikleriyle bu diyarları yüceltmekte ve ilim, irfan gibi kültür unsurlarının öncü oluşuna değinmektedir:

Ey 'ukde-güşâ-yı 'Acem ü Türk ü 'Arâb

Ressâm-ı rüsûm-ı fazl u âsâr-ı edeb

(Fuzûlî /Rubâ'iler 5 /1)

Günümüz Türkçesi: “Ey Acem, Türk ve Arap diyarının düğümlerini ve bağlarını açan! Edebî eserlerin ve faziletli resimlerin ressamı!”

Bağdatlı Zihnî, övgü kasidelerinden birinde memduhunu Cemşid'inşanına ve Anadolu topraklarında önemli bir hâkimiyet kuran yüce soylu Keyhüsrev'e benzetip Arap ve Acem şahlarından üstün tutmuştur:

Keyhusrev-i vâlâ-neseb Cemşîd-i Efridün-haseb

Fahr-ı selâtîn-i 'Arab reşk-i havâkin-i 'Acem

(Bağdatlı Zihnî K. 2/8)¹⁰

Günümüz Türkçesi: “Feridun'un asaletine sahip olan Cemşid, yüce soylu Keyhüsrev! Arap sultanlarının övücü, Acem şahlarının kıskançlığı...”

Arap ve Acem diyarlarından bahseden Bağdatlı Zihnî, sözde bilgili ve ârif olanın bir başka lisan konuştuğunu, bir başka lisanla yazdığını ifade ederken bu lisanların Arap ve Acem dillerinden olmadığını, Allah'ın hükmettiği ilim lisanı olduğu kastedilmiştir.

'Ârif olanun sözde olan mustalahâtı

Bir özge lisândur ne 'Arâbdur ne 'Acemdür

(Bağdatlı Zihnî G. 3/ 8)

Günümüz Türkçesi: “Bilgili olanın sözlerindeki ıstılahlar ne Arapça ne Farsça'dır, onlar bir başka lisandır.”

Rûhî, Arapları, güzel ve akıcı söz söyleme kabiliyetleri ile övmekteyken Acem diyarı için ise güzel ahlaklı, temiz yaratılış ve tabiat sahibi olmalarıyla anmıştır. Ayrıca onların ahenkli, nükteli söz söylemeyi becerebildiklerini ifade etmiştir:

Tab'-ı pâkına selâsetde iderler tahsîn

Fusahâ-yı 'Arâb u nükte-güderân-ı 'Acem

(Rûhî G. 277/7)¹¹

Günümüz Türkçesi: “Akıcı, güzel söz söyleyen Araplar ve nükteli sözü beceren Acemler senin temiz yaratılışına açıkça övgüde bulunup takdir ederler.”

¹⁰ Bağdatlı Zihnî'ye ait beyitler için bk. Ahmet Doğan. “Bağdatlı Zihnî ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies* Yıl: 13, Sayı: 82, Kış 2020, s. 199-222.

¹¹ Bağdatlı Rûhî'ye ait beyitler için bk. Coşkun Ak (2001). *Bağdatlı Rûhî Divânı (Karşılaştırmalı Metin) (Cilt I)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Rûhî, bu haber veren şiiri okumalarını tembihlediği âşıklara, bu şiirin Acem'lerin söz söylemeyi bilen dostlarının en değerlisi olduğunu ifade etmektedir:

Bu nazm-ı peyâmiden işit hâle münâsib

Kim zübde-i yârân-ı suhandân-ı '**Acemdür**

(Rûhî Terkib-i Bend 2/ 5)

Günümüz Türkçesi: “Bu haber veren nazımdan işit ki bu şiir Acem'lerin söz söylemeyi bilen dostlarının özüdür ve hale münasip söylenmiştir.”

Rûhî, aşk meclisini yani ilahî sevgilinin yâd edildiği bu içki meclisini hakikat olarak değerlendirmektedir. Yer yer bu mecliste sevgilin bulunduğu dikkat çeken şair, Acem Ağa'nın güzelliğine değinmektedir ve Acem Ağa'nın güzel çehreli, hoş ezgili bir zat olduğunu ifade etmektedir:

Gâh gâhî sâf-ı meclisde olur mı hâzır

'**Acem** Aga o güzel çehre hoş-elhân nicedür¹²

(Rûhî K. 32/34)

Günümüz Türkçesi: “O güzel çehreli, hoş sesli Acem Ağa hala zaman zaman meclis saflarında hazır oluyor mu?”

3.1.1.1. Hemedan

Hemedan şehri gerek stratejik, gerek coğrafi, gerekse tarihî açıdan oldukça mühim bir şehirdir. Cibal bölgesinin önemli merkezlerinden birisi olan Hemedan, Elvend Dağı'nın eteklerinde bulunan düzlük bir arazide inşa edilmiştir. Şehrin kuzeyinde Azerbaycan ve Kazvin, batısında Kirmanşâh, güneyinde Irak bölgesi, doğusunda ise Sâve bulunmaktadır. En eski dönemlerden itibaren mühim ticaret merkezlerinden biri olan Hemedan üzerinde, Irak'tan Horasan, Kafkasya ve Türkistan'a giden askerî güzergahlar ve ticaret yolları bulunmaktadır (Nasırabadı, 2020, s. 211).

Hemedan ismi Asur çivi yazılı tabletlerinde Amadana, I. Darius dönemine ait (MÖ 521-486) Bisütun kitâbesinin Eski Farsça kısmında Hağmatana (Hangmatana) ve

¹² Benzer beyitler için bk. (Rûhî K. 11/7); (Rûhî K. 18/18); (Rûhî K. 24/ 3); (Rûhî G. 423/5).

Elamca kısmında Agmadana, Grek tarihçisi Herodotos'ta Agbatana, Batlamyus'ta Ekbatana, Ermeni kaynaklarında Ahmatan, Hemetan, Ahmedan ve Tevrat'ta (Ezra, 6/2) Akmetada şeklinde geçmektedir. Bu isim Arap kaynaklarına, Farsçada seslilerden sonra gelen *dâl* harfinin *zâl* olarak telaffuz edildiği dönemlerdeki eski şekliyle Hemezân olarak girmiştir. Tahran'ın batısında yer alan bir bölgedir. Hemedan'ın Osmanlı topraklarına katılması İrakeyn seferi esnasında olmuştur. Vezir Azam İbrahim Paşa döneminde şehir tam anlamı ile Osmanlı hâkimiyetine girmemiştir ancak daha sonra Sinan Paşa döneminde Hemedan şehrinin civarı ele geçirilmiştir (Yazıcı, 1998, s. 183).

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında uğradığı bu şehrin, her biri hamam kubbesi büyüklüğünde taşlardan yapılmış üçgen biçiminde ve yetmiş kuleli, dört kapısı Kum, Dergezîn, Bîsütun ve Bağdat yönlerine açılan, içinde 2000 hücre, bir hamam, bir cami, bir han ve çeşitli dükkânlar yer alan bir kalesinin olduğunu; Türkmençe konuşulan şehirde on bir tekke, birçok imarethâne, 200 hamam, Hindistan, Anadolu, Arabistan ve İran'dan gelen tüccarların kaldığı birçok kervansarayla 2000 dükkânı içine alan Bâzârşâhî adlı bir de çarşımın bulunduğunu, içme suyunun, en önemlileri Ferhad Paşa ve Ali Esen çeşmeleri olan 150 çeşmeyle sağlandığını yazar (Yazıcı, 1998, s. 184).

Rûhî'nin tarihinden alınan beyitte onun yani sevgilinin Hemedan hanımı kendine esir ettiğini yani güzelliği ile etkileyip kapısında adeta onu kul ettiğini abartarak anlatır. Sevgilinin tesiri ile koca hükümdarın kapıda ona bir esir olduğunu söyleyerek padişah ve esir kelimeleriyle tezat söz sanatını yapmıştır:

Hemedan hânını esîr itdi

Kapusında esîrdür el-ân

(Rûhî Tarihler 19/12)

Günümüz Türkçesi: “(O) Hamedan hanını esir etti, şimdi o hükümdar onun kapısında esirdir.”

3.1.1.2. İsfahan (Sıfahan)

İran'da bir bölgedir. İsfahan'da Deccal'in zuhur edeceğine dair rivayetler söylenmektedir. İsfahan'da 40 gün kalanların genel olarak cimri ve bencil olduğu söylenilmiştir. Musikide ise bir makam ismidir. İsfahan'ın sürmesi de ünlüdür (Onay, 2009, s. 243).

İsfahan ismi Arapça eserlerde İsbahân, Sibâhân ve bazı eski Farsça eserlerde Sipâhân şeklinde geçmektedir. Genel kabule göre kelimenin sözlük anlamı *atlı askerler* olup, Sâsânî ordusu bir savaş çıktığı zaman önündeki düzlükte toplandığı için şehir de bu adla anılmıştır (Yüksel, 2013, 1). İsfahan şehrinin dinî ve etnik yapısı, İran tarihi boyunca buraya göç eden toplulukların etkisiyle mütemadiyen değişmiştir. İslamdan önceki dönemde nüfusunun mühim bir kısmı Ârî-Zerdüşti'dir. Bu durum, İsfahan'ın müslümanların eline geçmesiyle değişmeye başlamıştır. Ya'kûbî, şehir halkının büyük bir kısmını İranlılardan, bir kısmının ise Basra ve Kûfe'den gelmiş olan Araplardan oluştuğunu bildirmektedir (Özgüdenli, 2000, s. 497).

Kaynaklarda İsfahan'ın Müslümanlar tarafından fethedildiği tarihle ilgili farklı malumatlar verilmektedir. En çok kabul gören rivayete göre Nihâvend'de İranlılar'ın yenilgiye uğramasından sonra Hz. Ömer H 24/M 644 yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye bir mektup yazmış, ondan Abdullah b. Büdeyl'i İsfahan'a göndermesini istemiş, Ebû Mûsâ da orduyla harekete geçip şehre yaklaştığı sırada Abdullah'ı öncü kumandanı olarak görevlendirmiştir. Yetkililerce terkedilen İsfahan şehri 100.000 dinar alınarak savaştan ele geçirilmiştir (Özgüdenli, 2000, s. 499).

İsfahan'ın, etrafında geniş araziler ve verimli topraklar bulunan Zâyende-rûd nehrinin kenarında bulunması, tarih boyunca insanların burayı tercih etmesine neden olmuştur. Bunun yanında İsfahan'ın etrafındaki surlar, çok sayıda kuleler ve kaleler doğal olarak şehri güvenli bir hale getirmiş ve etrafındaki insanların bu bölgeye toplanmasına yol açmıştır. İsfahan, H 1006/M 1597 yılında Safevilerin üçüncü başkenti olmuştur. İlk kez H 324/M 935 yılında Büveyhoğullarının başkenti olan şehir, Büveyhoğullarından sonra Sultanı Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. Bu dönemde İsfahan kültürel, dinî ve ticarî yönlerden mühim Orta Çağ şehirlerinden birisi olmuş; zamanla mamur, bayındır ve gelişmiş bir şehir haline gelmiştir. İsfahan Selçuklulardan sonra zaman içerisinde pek çok farklı devletin hakimiyeti altına girmiştir. İsfahan'ın *nısf-ı cihan* yani *cihanın yarısı* olarak kabul edilmesi ise Safevî sultanı Şah Abbas zamanında, başkentin Kazvinden taşınmasıyla gerçekleşmiştir (Baharlu, 2022, s. 1727).

İran'ın ordugâhı olarak bilinen İsfahan çok süslü ve mamur olduğu için güzel bir şehri temsil etmektedir. Sürme maddesinin bu şehirde imal edilmesi sebebiyle de şiirlerde adı sıklıkla geçmektedir. Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından

birinin de adı İsfahan olduğundan dolayı bu kelime birçok kez divan şiirinde tevriyeli olarak kullanılmıştır (Pala, 2000, s.271).

Rûhî'nin gazelinden alınan bu örnekte şair, gönlünün mücevherlerde veya İsfahan sürmesinde değil yalnızca Hak yolunda olduğunu söyler. Burada insanın nefesine hâkim oluşu ve dünya malına tamah etmemesi gerektiği konusu üzerine dikkat çekilmektedir:

Bakmazuz kuhl-ı **Sıfâhâna** tolu cevher ise

Dostum hâk-i rehünle gözümüz memlûdur

(Rûhî G. 274/4)

Günümüz Türkçesi: “Bakmayız İsfahan sürmesine mücevherlerle dolu da olsa, çünkü gözümüz Hak yolunun toprağı ile dolmuştur.”

3.1.1.3. Kazvin (Gazvin)

Tahran'nın 150 km. kuzeybatısında ve Elburz dağlarında bulunmaktadır. Safeviler döneminde önemli bir yer olmuştur. Nitekim batıda Osmanlılara, doğuda Özbeklere karşı savaşçılar için bir üs konumundaydı. Şah Tahmasb zamanında devletin merkezi olmuştur (Bazın, 2002, s. 154).

İslamiyet'ten sonra ise Hz. Ömer döneminde Berâ b. Âzib tarafından bir süre kuşatılmış sonra da barış yoluyla ele geçirilmiştir. Bir süre sonra şehir halkı Müslüman olmuştur. Kazvin'e ilk defa bir şehir görünüş kazandıran şahıs, Hz. Osman zamanında Irak'ın genel valisi olan Velid b. Ukbe'nin tayin ettiği Vali Said b. Âs'tır. Kazvin, Abbasiler zamanında Hazar kıyısında bulunan Şîler'le halifelik kuvvetleri arasında mücadele alanı olmuştur. Şehir H 318/M 930'da Büveyhîler'in, H 420/M 1029'da da Gazneliler'in idaresine girmiştir (Bazın, 2002, s. 156).

Kazvin, daha sonra Moğollar ve Hârizmşahlar aralarında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Moğollar Alamut'ta bulunan İsmaililer'in sonunu getirirmeden önce Kazvin ahalisini kılıçtan geçirmişler, birçok Türk ve Moğol kabilesini buraya taşımışlardır. Şehir, Safevîler zamanında önem kazanmış; batıda Osmanlılara, kuzeydoğuda da Özbeklere karşı önden giden savaşçılar için bir üs durumuna gelmiştir. Tebriz Osmanlıların ele geçtiğinde Şah Tahmasb idare merkezini buraya taşımıştır.

Kazvin, Avrupa ve Rusya arasındaki ticaretin gelişiminde aktif bir rol oynamış ve büyük bir refaha kavuşmuştur. Kazvin H 1138/M 1726 yılında Osmanlılara boyun eğmiş ancak kısa süre sonra geri alınmıştır (Bazin, 2002, s. 155).

Rûhî, bu beyitte devlet büyüklerine sunduğu kasideden alınan örnek beyitte topraklarını Nihâvend'ten Gazvin'e kadar genişletmesini temenni eder ve ona dua eder. Çünkü bu topraklar hem kutsal hem de önemli kültür şehirlerindedir.

Oldı mahkûmun Nihâvend ülkesi **Gazvine** dek

Feth ü nusretle bu def 'a 'azm idüp **Gazvini** al

(Rûhî K. 12/25)

Günümüz Türkçesi: “Nihâvend ülkesi ta Gazvine kadar mahkûmun (âşığın) oldu, fetih ve yardım ile azmedip Gazvin'i de al.”

3.1.1.4. Nihâvend

İran'ın batısında bulunan eski bir şehirdir. Osmanlılar'ın Safeviler'le savaştığı sürede ön plana çıkmıştır. Bağdat Valisi Cıgalzâde Yusuf Sinan Paşa Nihâvend'in ele geçirilmesi için kale yapılmasını emretmiştir. Safeviler ve Osmanlılar'ın anlaşması ile Nihâvend şehri ve birçok şehir Osmanlılar'ın hâkimiyetine geçmiştir (Sarıçam, 2007, s. 98).

Nihâvend, İslam tarihinde Hz. Ömer zamanında H 22/M 642 yılında müslümanlarla Sasani ordusu arasında meydana gelen ve müslümanların zaferiyle sonuçlanan savaş dolayısıyla ünlü olmuştur.

Osmanlıların Nihâvend'i kendi toprakları arasına katması Dînever, İsfahan ve Hemedan gibi bölgelerde bulunmuş olan Sâsânîler'e ait birçok şehrin fethine yer hazırlamıştır. Bu nedenle Nihâvend zaferine *fethu'l-fütûh* ismi verilmiştir. H 998/M 1590'da Osmanlı-Safevî barış görüşmeleri sırasında Osmanlı-Safevî sınırını tesbit amaçlı müzakerelerde Nihâvend üzerinde uzun tartışmalar yapılmış ve neticede şehir Osmanlı idaresinde kalmıştır. Şah I. Abbas H 1012/M 1603'te şehri ele geçirmiştir. Nihâvend H 1136/M 1724 yılında Osmanlı harekâtı sırasında Revan ve Hemedan'ın alınmasının ardından savaş olmadan Osmanlı ordusuna teslim olmuştur. Fakat H 1143/M 1730'da Nâdir Şah tarafından geri alınmıştır (Sarıçam, 2007, s. 99).

Rûhî'nin kasidesinden alınan beyitte şair padişahın Nihâvend bölgesini fethetmesini över. Böylece hem padişah iyi bir komutan olarak gösterilir hem de ordusu İslam ordusu olarak gösterilir ve bu fetih hareketi de cihat anlayışı çerçevesinde değerlendirilir:

Ol ki **Nihâvend** nâm ülkeye ‘azm idüp

‘Asker-i İslâm ile fethine oldı revân

(Rûhî K. 11/8)

Günümüz Türkçesi: “O ki Nihâvend adındaki ülkeye azmedip İslam ordusu ile onu fethetmeye gider.”

Yine Rûhî'nin kasidesinden alınan beyitte padişaha övgü yer almaktadır. Şair sultanın Nihâvend’i almak için azmettiğinden ve bunu başardığından bahseder. Padişaha ve Nihâvend’e övgülerine diğer beyitlerde de devam eden Rûhî, kasidelerinde türün de bir gereği olarak övgüye mazhar kıldığı padişahı överken onun almak için uğraştığı kutsal yerleri de övmüştür:

Düşmeni def’ eyleyüp kıldı **Nihâvende** ‘azm

Mâlik-i ikbâl olan dâver-i Dârâ-mekân¹³

(Rûhî K. 11/16)

Günümüz Türkçesi: “Düşmanı defedip Nihâvend’i almaya azmetti o yüce şanlı ve adaletli büyük padişah.”

3.1.1.5. Tebriz

İran’ın Kuzeybatısında bir bölgedir. Safeviler ve Osmanlılar arasında savaşlar nedeniyle sürekli yönetimi değişmiştir. Şah I. Abbas, saltanatı esnasında şehri ele geçirmiş ve Osmanlı eserlerinden iz bırakılmayacak şekilde yıktırmıştır (Bilgi, 2011, s. 219).

İklim ve coğrafi şartların uygun ve elverişli olduğu bu topraklarda Tebriz adı, ilk olarak MÖ 722-705 yılları arasında Asur Kralı II. Sargon’un yazıtlarında *Tarmakisa*

¹³ Benzer beyitler için bk. (Rûhî, K. 12/23); (Rûhî, Tarihler 47/1).

olarak geçmektedir. Eski Roma eserlerinde *Thebermais*, *Tauris*, *Ganzak Beramais* ve *Tavres* olarak da kullanılmıştır. Saka İmparatoru olan Alper Tunga'nın kızı olan Tomuris'in adı benzerliği üzerine bu şekilde de kullanıldığı ihtimali de bulunmaktadır (Pala, 2020 s. 513).

Tebriz'in kuruluşu, İslamî dönemde 7. yüzyılın sonlarında Harun Reşit'in hanımı Zübeyde Hatun'a bağlanmaktadır. 10. yüzyılda Tebriz fazla öneme sahip olmayan bir şehirdir ancak 13. yüzyılda ve Moğol hâkimiyeti devrinde gitgide gelişmeye başlamıştır. Burasının başkent olma sebebi, sürekli kuzeyden ülkeyi tehdit eden yağmalar ve akınları durdurmak için askeri kuvvet bulunması gereğidir. Ayrıca sürekli göçebeleri kendisine doğru çeken memleketin tabii vaziyeti de biraz da olsun bu durumu etkilemiştir. (Bilgi, 2011, s. 220).

Divan şiirinin coğrafyası içinde çeşitli münasebetlerle anılan Tebriz özellikle Şii inancının merkezi konumunda bulunuşuyla dikkat çekmektedir (Pala, 2000, s. 527).

Rûhî'nin kasidesinden alınan beyitte şair, padişaha övgüde bulunur. Onun Tebriz'i fethetmek için ayrıca azmetmesine gerek olmadığını zaten onun azimli ve başarılı bir padişah ve komutan olduğunu herkesin bildiğini söyler:

Feth-i **Tebrîze** berâber belki artukdı bu 'azm

Bir iş itdün kim degül virmezdi kimse ihtimâl

(Rûhî K. 12/21)

Günümüz Türkçesi: "Tebriz'i fethetmek için bu kadar azim belki fazlaydı, çünkü sen bir işe niyetlendin mi olmama ihtimali yok."

3.1.2. Anadolu (Rûm)

Rûm, Anadolu için kullanılmış olan bir sözcüktür. Osmanlıların Avrupa'daki fethettiği yerlere denilmektedir. 13. yüzyılda batılı seyyahlar Anadolu'ya Türkiye, Bizans İmparatorluğu'na bağlı mekânlara da Romanya demişlerdir (İnalçık, 2011, s. 92). Osmanlı dönemi Balkanlarında Rum ili ismi, Romanya'dan alınmış olmakla birlikte bu coğrafi ad Anadolu'da Bizanslılardan fethedilen yerler için kullanılmıştır. Nitekim Rum, Anadolu'da Selçukluların hâkim olduğu yerlerin ismine denilmiştir (Onay, 2009, s. 395).

Anadolu ismi daha yaygınlaşmadan önce, aşağı yukarı aynı yer içinde kalan bölgeler için Küçük Asya ismini kullanılıyordu. Bu mefhum zaman içinde yönünü doğuya doğru genişletmiştir. Asya ismi önceden Ege denizine komşu bir alana verilirken sonradan kıtanın o zamanda bütün topraklarına yayılmış ve bu Büyük Asya'nın önce yalnız Sakarya'ya, sonra da Kızılırmak'a kadar olan batı kesimine Küçük Asya adı verilmiştir. Sonraları ise bu isim Akdeniz ile Karadeniz arasında uzanan yarımada'nın tümüne verilmiştir. Anadolu ismi ise Bizans İmparatorluğu zamanında ortaya çıkmıştır. Bu tabir, Bizanslılar'ın *güneşin doğduğu yer* anlamına kullandıkları Grekçe *anatoli* sözcüğünden türemiştir (Tuncel, 1991, s. 106).

Selçuklular Anadolu'da Bizans'ın yerini alınca, toprakları üzerinde idari bölgelerini oluştururken eski *thema*'lardan farklı bir uygulama yapmıştır. Bunun sonucunda da Anadolu kelimesi idari bir kavramdan çıkmış, coğrafi bir kavrama dönüşmüştür. Osmanlı Devleti zamanında Anadolu, H 763/M 1362'de Rumeli eyaletinin kuruluşundan sonra I. Bayezid zamanında merkezi Ankara olmak üzere bir beylerbeyilik haline getirilmiştir (Tuncel, 1991, s. 108).

Anadolu Selçuklularına Rum Selçukluları adı verildiği gibi, Osmanlı'nın ilk döneminde Sivas ve Amasya'yı içine alan bölgeye de bu ad verilmiştir. Eskiden, genel olarak *Anadolu* yerine de kullanılmıştır. Bu isimle mezkûr yerlerde oturanlara da *Rûmî* denilmiştir. Anadolu halkının beyaz olması sebebiyle Rûm ve Rûmî, şiirde *parlaklık beyazlık, gündüz ve güzellik* yerlerine kullanılmış ve zencî, Habeş yahut Zengibar'la karşılaştırılmıştır (Tulum, 2001, s. 335).

Anadolu coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve geliştiği ve aynı zamanda yıkıldığı yer olarak oldukça önemli bir kara parçasıdır. Öncelikle kültür ve medeniyet şehirleri de olan ve aynı zamanda Osmanlıya başkentlik yapan İznik, Bursa, Edirne, İstanbul gibi şehirler çok önemlidir. Bunun yanı sıra Konya, Erzurum, Diyarbakır gibi çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış ve çok önemli şair ve yazarlar yetiştirmiş olan şehirler, günümüzde dahi son derece önemli bir etkiye sahiptir.

Sevgiliye övgüde bulunan Ahdî, sevgilinin saçlarının taze bir sümbül gibi olduğunu, ilim, irfan sıfatının güzelliğinde ona kul köle olduklarını ifade ederken, bu güzelliğe erişmek, görmek maksadıyla anber kokuyu duymak için insanların ta Çin'den Anadolu'ya geldiklerini aktarmaktadır. Şair bu ifadeleriyle Anadolu'ya kutsiyet atfetmektedir:

Zülfinün sümbül-i ter bendesidür hâce-sıfât

Çinden **Rûma** gelür olsa n'ola 'anber-bâr

(Ahdî, K. 1/44)

Günümüz Türkçesi: “Taze sümbül, tacir gibi saçlarının kulu kölesidir. Anber kokusu yüklü şekilde Çin'den Rum'a gelmesinde şaşılacak ne var.”

Müşk ya da misk güzel koku demektir ve genellikle Çin'den kervanlarla Anadolu'ya bir ticaret metaı olarak misk getirilir. Şair aşağıdaki beyitte bu duruma gönderme yaparken sevgilinin güzellik şehrini misk gibi güzel kokusuyla güzel kokulu hale getirdiğini ifade etmektedir ve bunu da Çin'den Anadolu'ya misafir gelmesine benzetmektedir:

Şehr-i hüsni yine müşk-ile mu'attar kıldun

Çinden geldi hatun **Rûma** misâfir gûyâ

(Ahdî G. 5/2)

Günümüz Türkçesi: “Güzellik şehrini yine misk ile güzel kokulu kıldın. Güya ayva tüylerin Çin'den Rum'a misafir gelmiştir.”

Ahdî, Çin'den Anadolu'ya gelen misafirlerin, bu ilim, irfan, şan, şöhret, olgunluk, fazilet dolu diyara geldikleri zaman bir sürü cevher taşıyıp öğrendiklerini, kendilerini geliştirdiklerini, Rum diyarının bir sürü zenginlikle dolu olduğunu ifade etmiştir.

Gidüp **Rûma** geleden bu diyâra Fazlîyi gör kim

Zer ü sîm-ile kılmışdur nece sandukı derler pür

(Ahdî G. 50/1)

Günümüz Türkçesi: “Fazlî, Rum'a gidip bu diyara geldiğinden beri nice sandığı altın, gümüşle doldurmuştur derler.”

Ahdî, Rum ile Çin diyarlarını kıyaslayarak, Çin'den Anadolu'ya gelen, yurt tutan Türklerden bahsetmektedir. Sevgilinin saçlarının altından çıkan ayva tüyelerinin asiliğinden bahseden şair, Çin'den Rum'a gelen bu asi ayva tüyelerinin bir asker gibi olduğunu dile getirmektedir.

Hatun kim zülfün altından çıkup serkeşlige başlar

Diyar-ı **Rûma** Çin şehrinden erişmiş ‘âsâkirdür

(Ahdî G. 52/4)

Günümüz Türkçesi: “Saçlarının altından çıkan ayva tüylerin asiliğe başlar. Bu ayva tüyleri Rum diyarına Çin şehrinden erişmiş olan askerlerdir.”

Sultan olan sevgiliye seslenen Ahdî, ayva tüylerini düşman askerlerine benzetmiş ve onların Rum iline gelişiyile İslam ülkesinin kâfirlerle kaplandığını belirtmiş ve imdat dilemiştir:

Çekdi leşker yürüdi geldi hatun **Rûma** şehâ

Mülk-i İslâmı meded kapladı hayli kâfir

(Ahdî G. 67/3)

Günümüz Türkçesi: “Ey şah! Rum iline (düşman) askeri gibi yürüyüp gelen ayva tüylerin İslam memleketini kafirler gibi kapladı, meded.”

Ahdî, sevgilisinin serkeş/inatçı saçlarının kendisinin yanaklarında bulunan ayva tüyelerine parmak bastığını söylerken bu durumu ilim, irfan, hidayet ve din merkezi olan Rum diyarına gelen kâfirlerin (Hintlilerin) Allah’ın kutsal kitabı Kur’an’ı öğrenmeye başlamalarına benzetmektedir:

Barmagın basmış hat-ı haddine zülf-i ser-keşi

Rûma gelmiş Hinddür gûyâ ki Kur’ân öğrenür

(Ahdî G. 77/2)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) onun o serkeş/inatçı saçları, yanaklarının ayva tüyelerine parmağını basmıştır, sanki Rum’a gelen bir Hintli Kur’an öğrenmektedir.”

Ahdî, aşağıdaki beyitte sevgilin yüzündeki benleri yol kesen eşkiyaya ayva tüyelerini ise askerlere benetmektedir. Sevgilinin yüzünü de Rum memleketine benzeten şair hem benin hem de ayva tüyelerinin ayrı ayrı burada fitne saldıklarını söylemektedir:

Çekdi başın sipâh-ı hat reh-zen-i dil olalı hal

Milket-i **Rûma** göz göre fitne bıraktı her biri

(Ahdî G. 209/4)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) Yüzündeki ben gönlün yol keseni olduğundan beri ayva tüyelerinin askerleri isyan etti. Bu yüzden bunların her biri Rum memleketine göz göre göre fitne saldı.”

Ahdî, şiiirlerinde Rum ilini yani Anadolu’yu her zaman merkeze yerleştirmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilisinin güzelliğiyle Rum’a sultan olabileceğini, Mısır ve Şam’da onun bir benzerinin dahi bulunmadığını ifade etmiştir:

Hüsn ile olsa ser-âmed n’ola **Rûma** Şâmî
Görmedüm mislini seyr edeli Mısır u Şâmı

(Ahdî G. 215/1)

Günümüz Türkçesi: “Şâmî güzelliğiyle Rum’un önde gelenlerinden olsa n olur? Nitekim ben Mısır ve Şam’ı gezeli onun bir benzerini görmedim.”

Hürremî, aşağıdaki beytinde Afrika’nın Kızıldeniz sahili güneyinde bulunan Habeş memleketine ve Şam’a değinerek, Rum’a yani Anadolu’ya ve Aydın iline yer vermiştir. Sevgilinin yüzünü bir kere görmenin Rûm ile Aydın ilinden daha değerli olduğunu çünkü sevgilinin sadece Hindû beninin bile Şam ve Habeş ülkesine degeceğini dile getirmektedir:

Yüzün bir görmegi **Rûm** ile Aydın iline virmem
Değer mülk-i Habeşle Şâma anun hâl-i Hindûsı

(Hürremî G. 4/3)¹⁴

Günümüz Türkçesi: “Sevgilinin yüzünü bir kere görmek Rûm ile Aydın ilinden daha değerlidir, çünkü onun (sevgilinin) sadece Hindû beni bile Şam ve Habeş ülkesine değer.”

Basîrî, sevgilinin güzel kokulu yanağının üzerindeki misk kokulu benleri siyah renginden dolayı miskin bir Hintliye benzetmiş bu durumu da garip bir miskinın Rum’a

¹⁴ Hürremî’ye ait şiiirler için bk. Ahmet İçli, “Bağdatlı Hürremî ve Yayınlanmamış Türkçe Şiiirleri”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2020, S.2, s.1-22.

yani Anadolu'ya düşmesine benzetmiştir. Böylelikle Hind ülkesini siyah renkle Rûm ilini de beyaz renkle ilişkilendirmiştir:

Hâl-i müşğîn 'ârız-ı kâfurun üzre sanasın

Hindû-yi miskin durur kim **Rûma** düşmişdür garîb

(Basîrî G. 13/2)¹⁵

Günümüz Türkçesi: “Misk kokulu benlerin, güzel kokulu yanağının üzerinde sanki miskin birer Hindû gibidir ki (bu durum) garip birinin Rum (Anadolu)'a düşmesi gibidir.”

Basîrî, sevgiliye güzellemede bulunurken sevgilinin güzelliğiyle birlikte sahip olduğu vasıfları sıralamaktadır. Ona göre sevgili öyle dillere destan bir güzelliktedir ki, kaşları Çin'e saçları Hint'e sultan olmuştur. Yüzünün güzelliği Rum'a, siyah beni ise Şam diyarına padişah olmuştur:

Çine kaşun server oldı Hinde zülf

Rûma yüzün husrev oldı Şâma hâl

(Basîrî G. 24/3)

Günümüz Türkçesi: “Kaşın Çin'e saçların Hint'e sultan oldu. Yüzün Rum'a benin Şam'a padişah oldu.”

Rum ili güzelleriyle meşhurdur. Basîrî aşağıdaki beytinde bir Rum diyarı güzelinden bahsetmektedir. Rum diyarında şöhrete nail olmuş bu yüce sevgili hakkında şair, ayva tüylerini yok etmesini istemektedir. Çünkü kâfir askerlerinin ayaklanmalarına karşı kesin sefer emri vardır. Şair burada sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin artmasını kâfir askerlerinin isyan etmesine benzetmiştir:

O **Rûmî** dilbere tenbîh idün hattın tıraş itsün

Hurûc-ı leşker-i küfr üstine muhkem sefer vardur

(Basîrî G. 2/6)

¹⁵ Basîrî'ye ait şiirler için bk. Ahmet İçli, “Basiri'nin Yeni Türkçe Şiirleri”, *Karadeniz*, 2016 (31), s. 305-318.

Günümüz Türkçesi: “O Rum dilberine tenbih edin ki ayva tüylerini tıraş etsin. Dinsiz askerlerin isyanına karşı kuvvetli bir sefer vardır.”

Fuzûlî, Rum diyarına gelen bir Hintliden bahsetmektedir. Sevgiliye saf yani beyaz yanağında gözbebeğinin aksi nedir diye soran Fuzûlî'ye gemi ile deryaları aşmış Rum diyarına gelen bir Hintli olduğu cevabı verilmiştir. Bu durumda şair saf yanağı Rum ili ile, yanak üzerindeki göz bebeğinin yansımasını ise bir Hindli ile ilişkilendirmiştir:

Nedür dedüm ruh-ı safunda aks-i merdüm-i çeşmüm

Dedi gelmiş gemiyle **Rûma** derya kat'idüp Hindû

(Fuzûlî G. 231/5)

Günümüz Türkçesi: “Saf yanağında gözbebeğimin aksi nedir? diye sorduğumda gemi ile deryaları aşmış Rum diyarına gelmiş bir Hintlidir dedi.”

Fuzûlî, Kanunî Sultan Süleyman için yazmış olduğu kasidesinin bir beytinde Rum sultanının gaza kılıcını Bağdat'ta kuşandığını, Şah-ı Zülfikâr'ın yani Hz. Ali'nin ikbal gölgesini Bağdat'ta saldığını söylemiştir:

Bunda bağlanmış gazâ şemşîrini sultân-ı **Rûm**

Bunda salmış sâye-yi ikbâl Şâh-ı Zülfikâr

(Fuzûlî K. 10/8)

Günümüz Türkçesi: “Rum sultanı gaza kılıcını burada bağlamış, Şah-ı Zülfikâr (Hz. Ali) ikbal gölgesini burada salmıştır.”

Yine Kânûnî Sultan Süleyman için yazmış olduğu medhiye türündeki terkipte Fuzûlî, Rum memleketinden güzelleri çok olan memleket olarak bahsetmektedir. Şair sultanın safa ve zevki ile güzelleri çok olan Rum iline meylettiğini daha sonra ise hilafet tahtına önderlik için feyizli bir gelişle geldiğini aktarmaktadır:

Safâ vü zevk ile meyl-i nigâristân-ı **Rûm** itmiş

Hilâfet tahtını müstakdîm-i feyz-i kudûm itmiş

(Fuzûlî Terkîb-i Bend 11/ III/4)

Günümüz Türkçesi: “(Sultan) Rum'un güzellerle dolu puthanesinesafa ve zevk ile meyletmiş, hilafet tahtına önderlik etmek için bereketiyle gelmiştir.”

Fuzûlî, aynı şiirde Rum diyarının sultanına övgülerde bulunmaya devam etmektedir. İzzet ve ikbal düzeninin sahibi şeklinde tasavvur ettiği şahının Rum mülküne ve bu mülkün başkentine adaleti yaydığını ve bu sebeple bu memleketin münevver olduğunu ifade etmektedir:

Nizâmü'l-'izzü ve'l-ikbal Sultân Veys-i rûşen-dil

Ki dârü'l-milk-i **Rûm** envâr-ı adliyle münevverdür

(Fuzûlî Terkîb-i Bend 11/ VI /5)

Günümüz Türkçesi: “İzzet ve ikbal düzeninin sultanı, parlak gönüllü Sultan Veys ki Rum mülkünün başkentini adalet nuruyla aydınlatmıştır.”

Fuzûlî, Rum diyarının padişahına övgüde bulunurken, onu bizzat tebrik etmektedir. Sevgilinin yanağını Rum diyarına benzeten şair Hindistan sınırının aşılması sayesinde sevgilinin yanağının süslerinin bir hayli arttığını ifade etmektedir:

Ser-had-i Hindûsitan açdun sana yüz âferîn

Rûm ruhsârına hayli zînet arturdı bu hal

(Fuzûlî K. 12/24)

Günümüz Türkçesi: “Hindistan sınırını açtın sana yüzlerce kez alkış! Bu durum Rum iline benzeyen yanağının süslerini bir hayli arttırdı.”

Fuzûlî, Rum/Osmanlı sultanı için övgüsüne devam ederken, Osmanlı ordusu ve askerlerine değinerek onlardan tek bir fert dahi zayi olmazken savaş sevdasındaki o tüccar zihniyetli düşman komutanının ziyana düştüğünü ifade etmektedir:

Lîk bir ferd olmayup zâyî sipâh-ı **Rûmdan**

Rezm sevdâsında ol tüccâra düşmüşdi ziyân

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/ VIII / 7)

Günümüz Türkçesi: “Rum/Osmanlı ordusundan tek bir fert dahi zayi olmazken, savaş sevdasındaki o tüccara ziyan düşmüştü.”

Fuzûlî, birinci mısradaki sultanı Rum ehlinin kutbu ve mamur Bağdat şehrinin koruyucusu olarak nitelerken hisar anlamına da gelen ve *Su değirmenleri şehri* olarak da bilinen Hama şehrinin hamisi ve Şam sınırının muhafızı olarak vasfetmektedir:

Hâris-i ma'mûre-yi Bağdâd kutb-ı ehl-i **Rûm**

Hâmî-yi milk-i Hama müstahfîz-i ser-hadd-i Şam

(Fuzûlî K. 16 / 19)

Günümüz Türkçesi: “(Sultan) Rum ehlinin kutbu, Bağdat şehrinin bekçisi, Hama memleketinin hamisi, Şam sınırının koruyucusudur.”

Fuzûlî, aynada sevgilinin beninin aksini görmüştür ve ona Rum'un Kalenderi yani Anadolu'dadünyadan elini çekip başıboş dolaşan derviş de bu aksi görmesi halinde göğsünde yara açmaz mı diye sormaktadır:

Gözüde 'aks-i halüni gördüm gelüp dedüm

Koymaz mı dag gögsine **Rûmun** kalenderi

(Fuzûlî G. 282 / 6)

Günümüz Türkçesi: “Aynada beninin aksini görünce gelip, Rum'un kalenderi göğsüne yara koymaz mı dedim.”

Fuzûlî, Rum diyarına ulaşmanın hayali ile kedere tutulmuş, bu yüzden de ömrü talan edilmiştir. Sabır, tevekkül ve kolaylıkla derdine derman bulamayan âşık, fani ömürlü haliyle bu dünyada bedel ödediğini, sevgilinin hayalinin, şöhretli Rum'un tahayyülünün kendisinde yara açtığını ifade etmektedir. Şair, Rum diyarına gelen Hintliden bahsetmektedir. Bu örnek beyitlerde de bahsettiği bu Hintli, Rum'a haraç veren bir konumdadır. O ki, yanağına gözbebeğinin kanını dökerek, şairin kalbinde yara, dert, acı, keder, zulüm açarak arttırmıştır:

Hayl-i gamun etdi nakd-i 'ömrüm târac

Sabr ile müyesser olmadı derde 'ilâc

Ruhsâruma tökdi merdüm-i çeşmüm kan

Hindûyı görün la'l verür **Rûma** harâc

(Fuzûlî, Rubâ'iler 12/ 2)

Günümüz Türkçesi: “Gam askerleri ömür nakdimi talan etti. Sabretmek ile derdime ilaç müyesser olmadı. Gözbebeğim yanağıma kan döktü. O Hintliyi görün ki Rum'a haraç olarak yakut verir.”

Bağdatlı Rûhî ise aşağıdaki beytinde kendisine seslenerek bir anlamda hatırlatma yapmaktadır. Şair, bu mısranın gökyüzüne altın harflerle yazılması gerektiğini söylerken övdüğü güzel yaratılışlı kimsenin Anadolu kadıaskeri olduğunu ifade etmektedir:

Rûhîya bu mısra'ı altın ile eflâke yaz

Rûm iline oldı kâdî'askeri bir ehl-i tab'

(Rûhî, Tarihler 32/5)

Günümüz Türkçesi: “Ey Rûhî! Bu mısraı feleklere altın ile yaz. Çünkü bir güzel yaratılışlı kimse Anadolu kadıaskeri oldu.”

Hâce kelimesi, hoca, sofu din görevlisi ya da tacir anlamlarına gelmektedir. Rûhî burada ona Çinli güzelleri övmekten vazgeç çünkü Anadolu topraklarında çok daha güzeller vardır demektedir:

Çin illerinün çok gözi âhûların ögme

Ey hâce bu **Rûm** illeridür bunda neler var¹⁶

(Rûhî G. 341/7)

Günümüz Türkçesi: “Çin illerinin ceylan gözlü güzellerini çok övme ey oraları da görmüş tacir, burası Rum illeridir gör bak ki burada neler var (güzeller).”

3.1.2.1. Aydın

Aydın ili Ege bölgesinde bir şehirdir. Aydınoğulları'nın hâkim olduğu yerlere verilen bu isim, Arap ve Selçuklu eserlerinde genellikle *Bilâd-ı Leşkerî* ya da *Leşkerî-ili* şeklinde geçmektedir. Bu ad Batı Anadolu bölgesine hâkim olan İznik İmparatoru *Laskaris*'in isminden gelmektedir. Şehir Türklerin hâkimiyetine girdikten sonra Güzelhisar ismini almıştır. Osmanlılar, özellikle 17. yüzyılda bu şehri Menemen'in kuzeyinde bulunan Güzelhisar'dan ayırt edebilmek için Aydın Güzelhisarı veya Güzelhisâr-ı Aydın ismini kullanmışlardır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Güzelhisar adı unutulmuş ve Aydın ismiyle anılır olmuştur. Şehir Osmanlıların

¹⁶ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 374/5); (Rûhî G. 429/5); (Rûhî G. 743/5); (Rûhî G. 748/8); (Rûhî G. 987/5); (Rûhî K. 32/2).

idaresindeyken Anadolu eyaletinin Aydın sancağına bağlı bir kaza merkezi olmuştur. Aydınogulları Beyliği Osmanlı idaresine geçtiğinde *Aydın sancağı* veya *Aydın-ili* sancağı ismi verilmiş ve beyliğin eski sınırları bu idari teşkilat içinde korunmuştur. Aydın şehrinin merkez olduğu Aydın ili Manisa, İzmir, Muğla illeri, Denizli ve Ege denizi kıyıları ile çevrilidir (Emecen, 1991, s. 235).

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları çokça işlenmektedir. Bu güzellik unsurlarından biri de sevgilinin genellikle dudak ya da çene kısmında yer alan siyah benidir. Şair Bağdatlı Hürremî, sevgilinin o beni için Rum ile Aydın hatta Habeş ile Şam'ın bile feda edilebileceğini söyleyerek mübalağa söz sanatı tekniğini de kullanarak sevgiliyi övmüştür. Sevgili ile ilgili tek bir noktanın dahi bu denli koca coğrafyaya feda edilmesi onu yüceltme ve ona kutsallık atfetme arzusu ile yazılmış bir beyit olduğunu göstermektedir:

Yüzün bir görmegi Rûm ile **Aydın** iline virmem

Deger mülk-i Habeşle Şâma anuñ hâl-ı Hindûsı

(Bağdatlı Hürremî G. 4/3)

Günümüz Türkçesi: “Yüzünü bir defa görmeyi Aydın ile Rum ilini deışmem, çünkü onun yüzündeki beni Habeş ülkesiyle Şam topraklarına değer.”

3.1.2.2. Bursa

Marmara bölgesinde bir şehirdir. Bursa'nın Antik çağlardaki ismi Prusa'dır. Bugünkü adını oradan almıştır. Bursa'nın kurulduğu tarih bilinmemektedir. Orhan Gazi tarafından Osmanlı'nın merkezi yapılmıştır. Osmanlı döneminde Bursa iktisadi ve siyasi yönden büyük bir önem kazanmıştır. Ayrıca mühim bir kültürel şehir olmuştur. Özellikle İstanbul'un fethi öncesi şehir epey yoğunlukta bir kültür faaliyetine sahiptir. (İnalcık, 1992, s. 446).

Bursa'nın tarihî coğrafyası, MÖ 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Zamanla burada yaşayan kadim halklar ile milletlerin kendi kültürlerini yansıtan adları ve yerleşme mekânları günümüze kadar gelmiştir. Şehrin günümüzdeki isminin, önceden Atussa kentinin bulunduğu mekânda yeniden kurulmuş olan Prusa'dan geldiği düşünülmektedir. Başka kaynağa göre şehrin ismi I. Prusias'tan gelmektedir. Bilindiği üzere meşhur Kartacalı komutan Hannibal, uzun serüvenler ve savaşlarla dolu hayatının

son yıllarında MÖ 188’de Bitinyalı I. Prusias’a sığınmış, onu Roma ile çatışmaya teşvik etmiştir. Bu arkadaşlık sırasında bir Antik Yunan şehri olan ve Odrys (Nilüfer) çayı ile Olympos Mysios (Uludağı-Keşiş Dağı) arasında bulunduğu anlaşılan Atussa ele geçirilerek yakılıp yıkılmış ve Hannibal’ın teklifi üzerine bu şehrin yerine yeni bir şehir, yani Prusa, kurulmuştur (Süel, 1996, s. 28).

Bursa’nın çevresi ve Bursa şehri eski çağlardan beri pek çok farklı milletlerin uğrak mekânı olmuştur. Roma, Firigya, Hitit, İyonya, Lidya, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürleri bölgede izlerini bırakmıştır. Bursa’nın içinde yer aldığı Bitinya Devleti, daha sonra Bizans ve Roma devletlerinin bir ili olmak üzere Osmanlı dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Bizans zamanında Bursa yöresi devletin uğradığı çeşitli istilalara -kuzeyden Hunların ve Gothların, güneyden Arapların saldırılarına- karşı genel olarak Bizanslar tarafından yönetilmiştir. Bursa Osmanlıların hakimiyetine girdikten sonra düzenli bir ekonomi merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti’nde akçenin ilk bastırıldığı yer Bursa’dır. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayatında çok büyük bir yeri olmuştur (Yahşi, 1998, s. 3-4).

Bursa İstanbul’dan sonra Osmanlı eserleriyle en çok süslü şehirlerden biridir ve aynı zamanda Osmanlı’nın eski başkentidir. Tarihi ve kültürü ile oldukça önemli bir medeniyet şehridir ve bu yönleriyle her dönem şiiirlere konu olmuştur (Bayrak, 1997, s. 129).

Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapan ve çok önemli ilim ve irfan kenti olan Bursa’da, çok sayıda âlim ve şair yetişmiştir. Ahdî de Bursa’nın bu yönüne vurgu yaparak bu şehri övmektedir:

N’ola beş beyt-ile **Bursa** şu’arâ pençesini

Husrev-i mülk-i suhendür o Nizâmî-güftâr

(Ahdî K. 1/31)

Günümüz Türkçesi: “Ne olur beş beyit ile Bursa’nın şairler pençesini (saysak), O Nizâmî sözlü (şair), söz mülkünün Hüsrevidir (sultanıdır)”

3.1.2.3. Diyarbakır (Âmid)

Eski ismi Amida olan şehrin bu ismi hakkında farklı söylentiler bulunsa da kelimenin kökeninin nereden geldiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Müslümanlar zamanında bu ad Âmid biçimini almış ve bu isim 17. yüzyıla kadar hem şehir hem de onun merkez olduğu sancağın ismi olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında kimi zaman Kara Âmid ismiyle da anılan şehrin daha sonraki ismi ise Diyarbekir'dir. Müslümanlar bu bölgeyi fethettikten sonra, Rebîa Arapları'nın iki büyük kavminden biri olan Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara Diyâr-ı Bekr isminin verilmiş olmasından dolayı bu isim verilmiştir. 17. yüzyıldan sonra bu isim şehrin merkezi için kullanılmaya başlanmış, H 1356/M 1937'de Diyarbakır halini almıştır (Göyünç, 1994, s. 464).

İran ve Irak'ı Karadeniz ve Akdeniz'e bağlayan yolların tam ortasında kurulan şehir MÖ 2300'den itibaren her dönemde bir yaşam merkezi olmuştur. İlhanelilerin dağılmasından sonra Çobanlılar ve Celâyirîliler arasındaki savaşlara sahne olan H 744-754/M 1343-1353 yılları arasında Sutayoğulları'ndan İbrâhim Şah hâkim olmuşsa da onun vefatı üzerine bölge Celâyirîliler'in idaresine girmiştir. H 796/M 1394 yılında Timur tarafından ele geçirilip yağma edilen Diyarbekir, H 804/M 1401 yılında Karayülük Osman Bey'e verilmiş, böylece bölgede Akkoyunlu hakimiyeti başlamıştır. M 1409-18 yıllarda Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yûsuf Bey şehri kuşatıp almayı denemişse de başarısız olmuştur. H 826/M 1423 yılında oğlu İskender ve H 837/M 1433 yılında da Mısır Memlûk Sultanı Barsbay aynı şekilde başarısızlığa uğramışlardır. Karayülük Osman Bey'in vefatından sonra şehir Akkoyunlu şehzadeleri Hamza Bey, Cihangir Bey ve Ali Bey'in ellerine geçmiştir. Uzun Hasan Bey devrinde Karakoyunlu şehirlerinin hepsi Akkoyunlular tarafından ele geçirilince devletin merkezi Tebriz'e nakledilmiştir. Diyarbekir sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir (Göyünç, 1994, s. 465-466).

Aşağıdaki beyitte Bağdatlı Rûhî, Diyarbakır'ın nehirleri üzerinde salla gezen sevgiliye gönderme yapar. Bu coğrafyada bölgenin hayat damarı gibi olan Fırat ve Dicle nehirleri bulunmaktadır:

Kelek ile gelir **Âmidden** o dem söyler mi

Ayagına su gibi akdı mı cânân nicedür

Günümüz Türkçesi: “O, Âmid (Diyarbakır)’den kelek (sal) ile geldiği esnada ayağına su gibi aktığı sevgilinin nasıl olduğunu sorar mı?”

3.1.2.4. Edirne

Edirne, Balkan yarımadasının Trakya kısmında, Arda ve Tunca ırmaklarının Meriç’e ulaştığı yer yakınlarında bulunmaktadır. Edirne’nin bulunduğu topraklarda, Trak kavimlerinden biri tarafından bir şehir veya Pazar kurulduğu, daha sonra buranın Romalılar ve Makedonyalılar taraflarından genişletildiği bilinmektedir. Kimi eserlerde buraya Uscudama, Orestas, Odrisya isimlerinin verildiğini belirtilmiştir ancak 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus tarafından yeniden kurulduktan sonra onun ismine izâfeten Hadrianopolis denilmiştir. İslâmî eserlerde ise Hadrianopolis’ten bozma *Edrenaboli*, *Edrenos* şeklinde yazıldığı gibi I. Murad devrinde *Edrene* ifadesi kabul gördü ve uzun süre bu şekilde kullanıldıktan sonra muhtemelen 18. yüzyılın başlarından itibaren *Edirne* olarak ifade edildi (Gökbilgin, 1994, s. 425).

16. asırda Edirne’nin en gösterişli mimarî yapıları Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Bunların arasında sonradan yıkılan Şeyhî Çelebi Camii, Defterdar Camii, Taşlık Camii ve son olarak onun mükemmel eseri Selimiye Camii bulunmaktadır. Sıbyan Mektebi, dârülkurrâ, medrese ve muvakkithânesi ile mükemmel Selimiye Camii, eskiden Kavak Meydanı adı verilen Edirne’ye hâkim bir yerde kurulmuştur. Ayrıca Edirne’nin bir ilim merkezi olduğu pek çok medresenin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Üç Şerefeli Cami avlusundaki II. Murad tarafından yaptırılan Saatli Medrese, Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan Peykler Medresesi bunlardan bazılarıdır. Ahmed Bâdî Efendi’nin naklettiğine göre Edirne’de 40’tan fazla medrese bulunmaktadır (Gökbilgin, 1994, s. 427).

Osmanlılar döneminde başkent olan üç şehirden birisi de Edirne’dir. İstanbul’dan sonra taht şehri konumundadır. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra padişahlar Edirne’yi imparatorluğun merkezi haline getirmişler ve adeta ikinci başkent olarak kullanmışlardır (Öztuna, 1998, s. 267). Kültür tarihimizde Dârü’l-mülk, Dârü’s-saltana, Dârü’l-karâr veya Dârü’n-nasr ve’l-meymene isimleriyle de anılmıştır. Bu şehir

hem siyasi ve idari bakımından hem de sanat ve ilim alanında mühim bir merkezdir (Yeniterzi, 2010, s. 310).

Edirne, İstanbul'dan sonra hakkında en fazla şiir yazılan şehirlerin başında gelir. Burada geçen Meriç ve Tunca ile İstanbul'daki Haliç ve Boğaziçi ile yarıştırlacak kadar ileri düzeyde övülmüştür. Edirne'nin bir zamanlar payitaht olması da bunda etkili olmuştur. Edirne şehri, birbirinden güzel mimari yapıları, camileri, akarsuları, verimli toprak ve gülleri ile cennet misali bir yer olarak görülmüş ve övülmüştür (Şentürk, 2020, s. 25).

Bağdatlı Rûhî aşağıdaki beytinde sabah yeline seslenir ve Edirne halkına müjde vermesini ister. Klasik Türk şirinde sabah rüzgârı genellikle haberci olarak işlenmiştir. Aşağıdaki beyitte sabah rüzgarının taşıdığı müjde ise, Edirne'ye irfan sahibi birinin hâkim olduğudur. Zira Edirne şehri, Osmanlı devletine başkentlik yapmış ve şehzadeler şehri olarak da anılmış önemli bir kültür şehridir:

Ey sabâ **Edirne** halkına beşaret vir kim

Hâkim-i vakt ana bir mâlik-i 'irfân oldı

(Rûhî Tarihler 40/1)

Günümüz Türkçesi: “Ey sabah yeli Edirne halkına müjde ver ki, bu şehre bu vakitte irfan sahibi birisi hâkim oldu.”

Rûhî aşağıdaki Farsça beytinde ise Edirne'nin kutsal olduğunu söyler. Şehrin Tanrı tarafından özel yaratılmış bir yer olduğunu iddia eder. Çünkü orası tarihinde çok önemli başarılar ve önemli olaylar yaşamış şehzadeler şehri olan bir bölgedir:

Çün **Edrine** şud müşerref ez vey Rûhî

Tarih nüvişt feyz-i Yezdân amed¹⁷

(Rûhî Tarihler 39/2)

Günümüz Türkçesi: “Ey Ruhi, ne zaman ki Edirne Allah'ın feyzinin gelmesi sayesinde şereflendi, işte o zaman tarih yazıldı”

¹⁷ Benzer beyitler için bk. (Rûhî Tarihler 33/1); (Rûhî Tarihler 33/2).

3.1.2.5. Erzurum

Erzurum'un bilinen ilk ismi, Doğu Bizans İmparatoru II. Theodosios'a (408-450) isnaden *Theodosiopolis*'tir. Ermeniler ise Erzurum için Karnoi-Kalak veya Karin ismini kullanmışlardır. Bu isim Bizanslıların taraflarından Yunancaya Karintis biçiminde geçmiştir. Belâzûri, bölgeye hâkim olan şahsın ölümünden sonra yerine tahta geçen Kali isimli karısı tarafından kurulmuş olduğu için Kalikale (Kali'nin ihsanı) ismi verilmiş olan şehre Araplar'ın Kalikala dediklerini aktarır. Bu sebeple şehirde yaşayanlara da Kâlî lakabı verilmiştir. Türkler ise Erzen'i fetihettikten sonra burada yaşayan halkın bir kısmının sığındığı Theodosiopolis için Erzen ismini kullanmışlardır. Fakat Siirt taraflarında bulunan başka Erzen'den ayırt etmek ve bunun Anadolu'ya bağlı olduğunu bildirmek için sonuna Rum sözcüğünü eklemişlerdir. Ayrıca burada basılmış olan Selçuklu parasında şehrin ismi Erzen-i Rûm, Erzenü'r-Rûm, Erz-i Rûm biçiminde yazılmıştır. Sonrasında bu isim Arz-ı Rûm olmuştur ve sonunda Erzurum şeklini almıştır (Küçük, 1995, s. 321).

İranlılar'ın Anadolu'ya yaptığı saldırılara karşı M 415-422 yılları arasında kurulmuş olan Erzurum'un ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. M 502-503 yıllarında İranlılar'ın eline geçtiği ve M 504 yılında Bizanslılar tarafından tekrar geri alındığı bilinen şehir, Hz. Osman döneminde Habîb b. Mesleme himayesindeki kuvvetler tarafından zaptedilmiştir. Müslümanlar fetihden sonra Erzurum'u askeri bir üs olarak kullanmışlar, buradan doğuya ve kuzeye akınlar düzenlemişlerdir. Şehir H 67/M 686 yılında Bizanslılar'ın eline geçmişse de H 81/M 700 yılında geri alınmıştır. Bizans ordusunun H 134/M 751 yılındaki kuşatmasına karşı büyük bir dayanma gücü ortaya koyan Erzurum, şehirdeki Ermenilerin yardımıyla H 136/M 753 yılında yeniden Bizanslıların eline geçmiştir. Bizans ordusu kumandanı Ermeni asıllı Kusan şehri yağmalamış ve halkın büyük çoğunluğunu öldürmüştü, ayrıca bir kısmını da esir almıştır. Ardından Halife Mansûr bir ordu gönderip Erzurum'u kurtarmıştır. Halife Mehdî-Billâh döneminde Erzurum'a Türk birlikleri yerleştirilmiş fakat daha sonra şehrin tekrar Bizans'ın eline geçtiği bilinmektedir (Küçük, 1995, s. 323).

Şehir, H 464/M 1071 yılında Bizans'ın Malazgirt'te mağlubiyetlerinin ardından kısa zaman içinde Bizans'ın Gürcü asıllı generallerinden Gregorios Bakurian'ın idaresine girmiştir. Fakat Sultan Alparslan Malazgirt zaferinden sonra Erzurum'un çevresini Emîr Saltuk'a iktâ olarak vermiş ve onun tarafından yeniden fethedilen şehirde

Türk hakimiyeti kesin olarak başlamıştır. Böylece Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Saltuklular Beyliği'nin temelleri atılmıştır (Küçük, 1995, s. 324).

Osmalı Devleti döneminde Kânûnî Sultan Süleyman tarafından tekrar imar edilen ve yerleşime açılmış olan Erzurum, İran'a yapılmış olan seferler sırasında mühim bir askeri üs konumuna getirilmiştir. H 941/M 1534 yılında Kânûnî Irakeyn Seferi'ne çıktığında Erzuruma gelmiş; Nahçıvan Seferi'nin dönüşünde 24 gün bu şehirde kalmıştır. Erzurum'un bu askerî üs konumu gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Küçük, 1995, s. 326).

Bağdatlı Rûhî, Erzurum'u eğlence yeri olarak tasvir eder orada gönüllerin zevk ü sefa içerisinde eğlendiklerinden bahseder. Öyle ki bu eğlenceyi anlatmaya dilinin varmadığını söyler ve mübalâğa eder:

Geldi gönül **Erzurûma** 'ıyş eylemege

İtdükleri zevki dili yok söylemege

(Rûhî R. 17)

Günümüz Türkçesi: "Gönül Erzurum'a zevk ve sefa sürmeye geldi, ancak ettikleri zevki söyleyecek dili yok."

Rûhî bir önceki beyittekinin tersine bu kez Erzurum'u dert ile cefanın çekildiği yer gibi anlatır ve zevk ü sefa sürmek için Halep ile Şam'a gitmek ister. Burada iki farklı coğrafya kıyaslanmıştır. Şair kendi yaşadığı coğrafyadan anlık olarak mutlu değildir ve mutluluğu uzakta Şam'da aramaktadır. Burada mutluluk ile cefa çekmek kelimeleri arasında da tezat söz sanatı yapılmıştır.

Erzurûmun nice bir cevr ü cefâsın çekelum

Varalum zevk ü safâ itmege Şâm u Halebe

(Rûhî Mukataât 5/1)

Günümüz Türkçesi: "Erzurum'un bir müddet dert ile cefasını çektikten sonra gel seninle zevk ü sefa etmek için Şam ile Haleb'e gidelim."

3.1.2.6. İstanbul (Sitanbul/Âsitâne)

Divan edebiyatında en çok kullanılan yer adlarının arasında İstanbul gelmektedir. İstanbul birçok şair tarafından şiirlerde konu edilmiştir. 16. yüzyılda İstanbul'a gelmiş olan İngiliz âlimleri şehrin konumunu, limanlarının büyüklüğünü, bereketli topraklarını bakımlı çiçeklerini ve meyvelerinin çeşitliliğini anlatmışlar; İstanbul dünyadaki farklı kentlerden daha üstün olduğunu ifade etmişlerdir. İstanbul camileri, çeşmeleri, hamamları ile marifet ve hüner sahiplerinin sığınacak yeri konumundadır ve bu haliyle klasik şiirde özel bir yere sahiptir (Pala, 2001, s. 284).

Şehrin ilk kuruluşu ile ilgili en yaygın efsane bir Megara kolonisi olarak kurulduğuna dairdir. Buna göre Megaralılar'ın başında bulunan kumandanın ismi Byzasy'dı ve şehrin ismi de buradan gelmektedir. Byzantion stratejik önemi ve coğrafi konumu sebebiyle etrafındaki ülkelerin ilgisini çekmiştir. Şehir Traklar'ın saldırılarına ve Persler'in işgaline uğramıştır. MÖ 478 yılında Atina'nın zorlaması sebebiyle Persler'e karşı kurulan Delos Deniz Birliği'ne girdi. Bununla birlikte Atina'ya isyan etmiş, ancak kısa bir müddet sonra Atina'nın hâkimiyetini yeniden kabul etmek zorunda kalmıştır. Şehir Sparta ve Atina arasındaki savaştan sonra Spartalılar'ın eline geçmiştir. MÖ 340 yılında şehri Makedonya Kralı II. Filip karadan ve denizden sarmış, ancak ittifak ettiği devletlerin yardımı neticesinde kurtulmuştur. Daha sonraki dönemlerde Byzantion önce Roma'nın hakimiyetini kabul ederek özgür şehir statüsünü sürdürmüş ancak MS 73 senesinde İmparator Vespasianus tarafından Roma topraklarına katılmıştır (Demirkent, 2001, s. 205).

İstanbul'un fethi Türk tarihinde mühim havadislerden birisi olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu fetih Malazgirt savaşını dahi geride bırakmakta ve tarihte Türk milletine nasip edilmiş en şerefli hadiselerden birisi olarak anılmaktadır. Türklerin İstanbul'u almaları dolayısıyla Orta Çağ sona ermiş ve Yeni Çağ başlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğunu fethettikten sonra Asya ve Avrupa'yı birbirleriyle birleştirmiş olan Osmanlı, hakikaten artık bir imparatorluk olmuştur. Böylelikle İstanbul'u fethettikten sonra kendine *Fatih* lakabı verilmiş olan II. Mehmed zamanında Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştur (Gündüz, 2008, s. 61,62).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden sonra imar faaliyetleri hız kazanmış ve şehir yavaş yavaş bir Türk İslam şehri kimliğini kazanmıştır. Daha sonraki dönemlerde İstanbul, tarihî yarımada'nın dışına taşmaya başlamış ve zaman içerisinde

hem bir imparatorluk merkezinin renkli ve kozmopolit hayatının hâkim olduğu, birçok kültürün kaynaştığı büyük bir metropol haline gelmiştir (Emecen, 2001, s. 218).

Tarihin farklı devrelerinde birçok uygarlığa beşiklik yapan İstanbul hem yurttta hem de dünyada insanları her zaman kendisine hayran bırakan bir şehir olmuştur. H 857/M 1453 senesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildikten sonra Osmanlının başkenti yapılan bu harika şehir, çok uzun müddet bu özelliğe sahip olmuştur. İstanbul, tarihsel yapısı, coğrafi konumu, doğal güzelliği ile sadece coğrafya ya da tarih kaynaklarında değil edebî eserlerde de çok farklı şekillerde ele alınmıştır. Türk edebiyatı tarihine bakıldığında İstanbul üzerine yazılmış pek çok metin bulunmaktadır. Klasik Türk edebiyatı eserlerinde de çokça ele alınan İstanbul, Batılı seyyahların eserlerinde de yer almıştır (Gündüz, 2008, s. 65).

Ahdî, tezkiresinde gönlünün İstanbul'un güzellerinden vazgeçemeyeceğini ifade etmektedir:

Dil-rübâlarla 'aceb kesreti var her yolun

Geçemez hûblarından gönül **İstanbul'un**

(Ahdî, Tezkire s. 3)

Günümüz Türkçesi: "Kişi, İstanbul'daki her yolu acayip derecede çok şekilde doldurmuş olan gönül çelici güzellerden geçemez."

3.1.3. Arabistan (Arab)

Arap yarımadası Osmanlı Devleti'nin himayesine girdikten sonra İmparatorluğun özellikle manevi anlamda gücü oldukça artmıştır. Özellikle Hicaz, Yemen, Mekke, Medine ve Cidde gibi şehirler peygamberler tarihinden de ötürü İslam dünyasında oldukça önemli merkezlerdir. Divan şiirinde de bu şehirlerin anlam dünyası ve derinliği telmih ve teşbih söz sanatı tekniği yardımıyla çok sık kullanılmıştır. Arap ve Fars edebiyatının etkisinin yoğun olduğu bu bölgelerden alınan kültürel unsurlar divan edebiyatına da bir anlamda şekil vermiştir.

Adı Şibhü Cezîreti'l-Arab kısaltmasından Cezîretülarap olarak kullanılmış daha sonra Arabistan denilmiştir. Arabistan, bilhassa Batı Arabistan, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in dünyaya gözlerini açtığı, yaşamış olduğu ve kutsal görevini

tamamladıktan sonra vefat etmiş olduğu mekân olması yönünden tüm insanlar için mühim bir coğrafyadır (Büyükçoşkun, 1991, s. 248).

Fuzûlî Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu kasidesinin son beytinde Bağdat'ın fethi için düşürdüğü tarihte sultanı över ve onun İran topraklarını almasına meşhur Arap şairleri tarafından tarih düşürüldüğünden bahseder. Böylece kutsal bir bölgenin daha Osmanlı topraklarına katıldığına işaret eder:

Kıldı meşhûr-ı 'Arâb feth-i 'Acem târîhini

Geldi burc-ı evliyâyâ padişâh-ı nâm-dâr

(Fuzûlî K. 10/25)

Günümüz Türkçesi: “Meşhur Arap şairleri Acem'in (İran'ın) fethinin tarihini kıldı: Evliyâ burcuna şanlı sultan geldi.”

Bağdatlı Rûhî, gazelinde kendisini uyarır ve buranın Arap coğrafyası olduğunu burada dikkat etmesi gerektiğini söyler. Çünkü burada kara gözlü güzel kızların çok olduğunu ifade eder ve böylelikle Arap bölgesini ve o yöredeki kızları övmüş olur.

Göz açdurmazlar alurlar başundan 'aklunı Rûhî

'Arab iklimidür bunda nice çeşm-i siyehler var

(Rûhî G. 264/5)

Günümüz Türkçesi: “Ey Rûhî burası Arap iklimi olup burada nice kara gözlü güzeller vardır ve bunlar sana sana göz açtırmadıkları gibi aklını başından alırlar.

3.1.3.1. Cidde

Arabistan'ın Kızıldeniz sahilinde bulunan mühim bir liman merkezidir. Osmanlı Devleti zamanında başlangıçta sancak iken daha sonra Habeş eyaletinin merkezi yapılmıştır. Son dönemlerde ise merkezi Mekke'de bulunan Hicaz vilayetinin bir sancağı pozisyonuna getirilmiştir. Cidde'nin İslamiyetten önceki dönemleri ile ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Bu şehrin değeri, Hz. Osman devrinde uzak ülkelerden gelen hacıların karaya ayak bastıkları bir liman şehri olarak kullanılmasından sonra artmıştır. Aynı zamanda bu şehir dışarıdan gelen tüketim maddelerinin ulaştığı bir ticaret merkezi

olarak da şühret kazanmıştır ve bugün de benzer ticari kimliğini korumaktadır (Bilge, 1993, s. 523).

Bağdatlı Rûhî aşağıdaki tarih beytinde Cidde şehrini ve onda görev yapanları över ve oraya bey olanın âlemin gözünde yüksek bir mertebede olduğunu da ima eder:

Gerçi kim geçti eyâletden beg oldı **Ciddeye**

‘Âlemün ammâ vezîrinden safâ-yı vakti yek

(Rûhî Tarihler 52/4)

Günümüz Türkçesi: “Gerçi beylerbeyiliğinden daha aşağı bir mevki olan Cidde sancak beyliğine tayin oldu ama bu tayin sayesinde âlemin vezirinden daha huzurludur.”

3.1.3.2. Hicaz (Mekke/Batha ve Medine/Yesrib)

Sözlükte *iki şeyin birbirinden ayıran sınır, engel* manasına gelen bu isim iki bölgeyi birbirlerinden ayırmak için kullanılmaktadır (Küçükaşcı, 1998, s. 433). Arap yarımadasında Medine ve Mekkenin bulunmuş olduğu bölgedir. Klasik Türk şiirinde, Kâbe, zezem, hac ve kurban gibi unsurlar ile hac yolculuğunun uzaklık ve zorluğu, dikenler ile dolu olması, develerle yolculuk yapılması, yollarda kervanları soyan hırsızların olması ve benzeri hususlar ile ele alınmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 314).

Cidde, Medine ve Mekke ile bunlara bağlı ilçe ve bölgelerden oluşmuş ve batıdan Kızılderiz, doğudan Necid, kuzeyden Kudüs sancağı, güneyden Asîr sancağı ve Arîş, Akabe muhafızlıkları ile çevrili bölgeye Osmanlı Devleti idaresinde Hicaz eyaleti ismi verilmiştir. H 923/M 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır’ı fethettikten sonra *teyemmünen* ve *sulhen* Osmanlı Devleti’nin yönetimine geçen Hicaz’da Mekke emirlerinin en eski dönemlerden itibaren sahip oldukları imtiyazlı konumları muhafaza edilmiştir (Kurşun, 1998, s. 437).

Mekke şehri Arap yarımadasının kuzeyinde bulunan ve Batnimekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuştur. Merkezinde Kâbe yer almaktadır. Hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina Mekke’nin doğusundadır. Kur’an-ı Kerîm’de *ekin bitmeyen bir vadi*¹⁸ olarak nitelenen Mekke ve çevresi, çöl

¹⁸ (İbrâhîm 14/37).

karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir. Kurak ve sıcak bir iklime sahip olan Mekke, düzensiz yağışlar ve konumu dolayısıyla tarih boyunca birçok defa sel baskınlarına uğramıştır. Mekke, özellikle Allah'ın yeryüzündeki ilk evi kabul edilen Kâbe'nin bulunduğu şehir olması hasebiyle müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir (Bozkurt, 2003, s.555)

Müslümanlar için mukaddes kabul edilen şehirlerden bir diğeri ise Medine'dir. Medine, Hz. Muhammed (sav)'in hicret ettiği şehir olması açıdan ayrı bir öneme sahiptir. Hicret sonuçları itibariyle İslam dininin seyri bakımından bir dönüş noktası olarak kabul edilmektedir. Hicret yeri olarak Medine'nin seçilmesinin mühim gerekçeleri vardır. Hz. Muhammed (sav) peygamberliğini ilan ettikten sonra Mekke'deki Müslümanların içinde buldukları ortamdan rahatsız olmaları ve Mekkelilerden destek görmemeleri hicretin sebeplerinin başında gelmektedir. Hz. Peygamber (sav)'in Akabe'de tanışmış olduğu Medinelilerden bir kısmının İslamiyet'i kabul ettikten sonra Allah Resûlü'ne güven hususunda teminat vererek; Mekkedeki Müslümanları ve Hz. Peygamber (sav)'i şehirlerine davet etmişlerdir. O dönemlerde Medine'ye Yesrib denilmekteydi. Bundan rahatsız olan Hz. Peygamber (sav) şehrin ismini Taybe olarak değiştirmiştir. Taybe (Taybe, Tâbe); güzel kokulu, temiz, kir tutmayan, pak, hoş anlamına gelmektedir (Özcan, 2013, s. 2038-2039).

Hicaz bölgesi edebiyatta genellikle sevgilinin bulunduğu yer ve onun mahallesi olarak işlenmiştir. Çünkü bu bölge âşığın Kâbesi olarak sembolize edilmiştir. Âşık orayı sürekli tavaf eder ve sevgiliyi görmeyi arzular. Bu bölgede yaşayan haramiler ise genellikle ayrılık acısı çeken âşığı yağmalayan ağyar veya rakip olarak tasvir edilmiştir (Pala, 2000, s. 250). Dolayısıyla Mekke Kâbe'nin bulunması dolayısıyla; Medine ise Hz. Peygamber'in kabrinin bulunması dolayısıyla ele alınmıştır.

Ahdî aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzündeki benleri dilenciye benzetirken onların sevgilinin yüzüne gelmesini Hintli Haccac'ın Kâbe'nin olduğu Mekke'den Medine'ye geçmesi gibi değerlendirmiştir. Haccac, eski zamanda Irak'ta valilik yapan fakat Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere ve onlara taraftar olanlara çok zulmeden, haddini aşmış bir zalimin ünvanıdır:

Hâlün gedâları yüzün özler derün görüp

Haccâc-ı Hind Kâbeden erdi **Medîneye**

(Ahdî G. 200/3)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) Senin dilenci (gibi olan) benlerin suretini görüp, yüzünü özler. Sanki Hintli Haccac, Kâbe’den Medine’ye ulaşmıştır.”

Hicaz bölgesi, tüm İslam coğrafyasında kutsal ve mübarek sayılan bir yerdir. Müslümanlar hac ibadetleri için buradaki kutsal mekânları ziyaret ederler. Bağdatlı Rûhî’nin aşağıdaki beyitinde sevgilinin mahallesine gitmek için çaba sarfeden âşığın ahı tıpkı elinde meşale ile Hicaz’a giden hacılara benzetilmiştir:

Kûyun yolında âteş-i âhum yanıp gider

Meş’âl gibi ki yakıla râh-ı **Hicâzda**

(Rûhî G. 963/2)

Günümüz Türkçesi: “(Sevgili!) Senin mahallenin yolunda ahımın ateşi yanıp gider, tıpkı Hicaz yolunda yakılan bir meşale gibi.”

Rûhî aşağıdaki beyitinde ise İslam hukukundaki bir hükme işaret etmektedir. Buna göre bir müslüman hükmen zengin kabul edilirse o kişiye hac ibadeti farz olur. Bu yüzden âşık sevgiliye yalvarır ve kendisini kovmamasını ister çünkü gönlünün bir hazine değerinde olduğunu söyler. Sevgilinin mahallesini Hicaz’a benzeten şair gönlündeki bu hazinenin sağladığı zenginlikle hac yapmasının kendisine artık farz olduğunu ifade eder:

Sînemde genc var beni kûyundan itme men’

Dünyâsı çok olana olur çün **Hicâz** farz

(Rûhî G. 563/3)

Günümüz Türkçesi: “Sinemde hazine var beni mahallenden kovma, çünkü dünyası (dünya malı) çok olana Hicaz’a gitmek farz olur.”

Hicaz bölgesi tüm örneklerde olduğu gibi burada da kutsal toprakları kapsamı yönüyle ele alınmıştır. Kâbe’nin olduğu topraklar elbette tüm İslam coğrafyası için mübarek ve kutsaldır. Rûhî bu noktaya da değinerek bu bölgeye gidenlerin ağlayarak gittiğini söyler ki bu durum hem gözyaşı dökmek hem de arınmak anlamlarında kullanılmıştır. Tevriye söz sanatı tekniğinin kullanıldığı görülmektedir.

Gidince kûyına aġlayu aġlayu giderüz
Tarîk-i **Kâbede** olanlar âbsuz yürimez¹⁹

(Rûhî G. 465/5)

Günümüz Türkçesi: “Gidince semtine aġlayarak gideriz, Kâbe yolunda olanlar susuz yürümez.”

3.1.3.3. Lahsa

Arabistan’da önemli coġrafî yerlerden biri olan Lahsa, güzel bir tabiata ve bereketli topraklara sahip olan bir yerdir. Sadece Osmanlı dönemi eserlerinde görülen Lahsa ifadesi, el-Ahsâ sözcüğünün harf-i tarifile beraber telaffuzundan ortaya çıkmıştır. Osmanlı devleti topraklarına girdikten sonra H 954/M 1547 senesinde Basra beyliğine bağlanmıştır. H 960/M 1553 yılından sonra ise Lahsa beylerbeyliğine yükseltildiği söylenmektedir (Bilge, 2003, s. 59).

Tarihî el-Hassa ya da Lahsa, Basra Körfezin’de Katîf, Bahreyn ve iç taraflarda Ahsa Vahası olarak bilinen geniş bir coġrafyaya sahip olan stratejik bir bölgedir. Osmanlıdan ve Portekizlilerden önce buralarda pek çok yerel hanedanlık hüküm sürmüştür. Savunmaya uygun sosyal yapısı ve coġrafyası çağlar boyunca büyük merkezi Müslüman devletlerinin hakimiyetlerinden uzak kalmasına fırsat vermiştir. Bu nedenle bölgede kabilelere dayalı yerel hanedanlıklar birer devlet gibi varlıklarını sürdürmüşlerdir (Kurşun, 2018, s. 17).

Osmanlılar döneminde bu bölgede tımar ve iltizam karışımı bir uygulamaya gidilmiş ancak daha sonra sadece iltizam sistemine geçilmiştir. Lahsâ, günümüzde yoğun petrol üretimi nedeniyle ülkenin en zengin şehirlerinden birisidir. Buna bağlı olarak burada yabancı nüfusu oldukça fazladır ve şehir ülkenin en modern kesimlerinin başında gelmektedir (Bilge, 2003, s. 60).

Baġdatlı Rûhî, Lahsa’ya hâkim olanın gözünde dünyanın kadr ü kıymetinin olmadığını yani dünya servetine tamah etmediğini belirterek onu över. Mütavazi ve alçak gönüllü olduğunu vurgulamak ister:

¹⁹ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G.288/3); (Rûhî G. 954/6); (Rûhî K. 8/5).

Didiler kim oldu ayâ şimdi **Lahsâ** hâkimi

Bir felek-rif 'at ki olmuş dehr pâmâli didüm

(Rûhî Tarihler 85/1)

Günümüz Türkçesi: “Şimdi Lahsa'nın hâkimi acaba kim oldu dediler, (ben de) felek mertebeli ve dünya ayakları altında ezilmiş olan birisi oldu dedim.”

3.1.4. Balkanlar

Balkanların en eski halkı İlliryalılar'dır ki bunlar Avusturya'daki Hallstatt kültürüne bağlanmaktadır. Balkanlar MÖ 2-3. yüzyıllarda Romalılar tarafından ele geçirilmiştir. 1054 senesinde siyasi ayrılığın dini ayrılığa dönüşmesi neticesinde Hıristiyanlığın Ortodoks ve Katolik mezheplerinin her ikisi de Balkanlar'da kendi hakimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlılar ise Ortodoks mezhebinin hamisi olarak Roma Katolikliğiyle yüzyıllarca mücadele etmiştir. Bu iki dinin aralarında kalmış olan yerlerde bir süre Bogomilizm²⁰ hâkim olmuş ve sonunda Boşnaklar başta olmak üzere bölge halkları Osmanlılar döneminde İslam dinini kabul etmişlerdir (Karpas, 1992, s. 25).

3.1.4.1. Eğri

Macaristan'ın Heves şehrinde bir yerdir. Osmanlı Devleti döneminde önemli bir şehir olmuştur. Eğri şehrine birçok şair şiirlerinde yer vermişlerdir. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Eğri şehri muhasara edilmişse de fethedilememiş ancak daha sonra Sultan III. Mehmed döneminde fethedilmiştir. Bu yüzden tarihî kaynaklarda III. Mehmed için *Egri Fatih*i denilmektedir (Sertoğlu, 1958, s. 241).

Bağdatlı Rûhî bu beyitte Sultan III. Mehmed'in Eğri bölgesini almasında övgüyle bahseder. Onun şan ve şöhretinin zaten büyük olduğunu ancak bu fetih ile daha da arttığını söyler. Eğri bölgesi Sultan III. Mehmed'in namını daha da yüceltmıştır:

²⁰ Tanrı'nın dostları; Hıristiyanlık+Manicilik

Diyâr-ı **Egriyi** Sultân Mehemmed togrılup aldı

Yine âvâze-i feth ile ‘âlem ser-be-ser toldı

(Rûhî Tarihler 17/2)

Günümüz Türkçesi: “Eğri şehrini Sultan III. Mehmed kalkıp aldı, yine âlem baştanbaşa bu fethin şânıyla doldu.”

3.1.4.2. Erdel

Klasik Türk edebiyatında Erdil veya Erdelistan şeklinde de geçmektedir. Romancada Ardeal veya Ardealul sözcüğü ile Macarca asıllı olan “*orman ötesi*” manasına gelen Erdeli kelimesine dayanmaktadır. Romanya’nın kuzeybatısında bir şehirdir. Osmanlı Devleti’ne 150 sene bağlı kalmıştır (Karpaz, 1995, s. 281).

Bugünkü Romanya’nın kuzeybatısında yeralan bu bölgeye bir eyalet olarak uzun yıllar Macarlar hükmetmiştir. H 1338/M 1920 yılında Romanya’ya katılmış ve Transilvanya ismini almıştır. Erdel’in Osmanlı Devleti’nin akınlarına maruz kalması Osmanlı-Macar ilişkilerinin ilk dönemine rastlamaktadır (Karpaz, 1995, s. 282).

Bağdatlı Rûhî’nin tarihinden alınan aşağıdaki beyitte Erdel’in fethedilmesi anlatılırken Erdel kralı bir tavşana Sultan ise bir erkek aslana benzetilmektedir:

Tavşan uyhusın virüp **Erdel** kralına dönüp

Kuyrugın ele alup ol nerre-şir oldı yine

(Rûhî Tarihler 2/8)

Günümüz Türkçesi: “Erdel kralı tavşan uykusunda iken o dönüp kuyruğunu ele alarak yine bir erkek aslan oldu.”

3.1.5. Cezâyir

Akdeniz’in kıyısında yer alan Cezayir, Afrika kıtasının Sudan’dan sonra gelen ikinci büyük ülkesidir (Erinç, 1993, s. 483). Cezayir, Akdeniz ve Avrupa ticareti açısından önemli bir coğrafi konumda olması sebebiyle tarih boyunca güçlü devletlerin egemenlik altına almak istediği bir ülke olmuştur. Ülke 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin idaresi altına girmesinden itibaren 19. yüzyıla kadar; coğrafi konumu, yerel

dinamikler ve Osmanlı yönetim geleneğinin etkisiyle şekillenmiş bir idarî yapı altında yönetilmiştir (Çetin, 2022, s. IV).

Türklerin hakimiyeti altındaki Cezayir, Afrika'nın kuzeyinde Garp ocağı denilen sistemin bir parçasıydı. Osmanlılar Cezayir'e diğer eyaletlerden farklı bir uygulama getirmiş ve gerekli olduğu zamanlarda donanmasıyla Osmanlı'nın yardımına koşan Cezayir'e serbest bir yönetim uygulamıştır. Osmanlı Devleti hakimiyetinde en medeni ve en müreffeh zamanlarını yaşayan Cezayir, Osmanlı'ya kendi iradesiyle bağlanmıştır (Kahraman, 1993, s. 495).

Fuzûlî Ayas Paşa için kaleme aldığı kasidenin aşağıdaki iki beytinde imkânsızlık teması üzerinde durmuş; Paşa'nın ordusunu Dicle nehrine benzetip ordunun Bağdat'tan Cezayir'e doğru coşkun bir sel gibi akın ettiğini söylemiştir. Devamında ise nasıl bir selin önü bir çöp parçasıyla kesilemeyecekse Osmanlı ordusunun önünde de kimsenin duramayacağını ifade etmiştir:

Teprenen asker midür yâ Dicledür Bağdâddan
Eyleyüp tuğyân **Cezâyirden** yana kılmış hırâm

Dutmag olmaz beyle seyl-âbun önün hâşâk ile
Kılmasunlar men'ine ehl-i **Cezâyir** ihtimâm

(Fuzûlî K. 13/30)

Günümüz Türkçesi: “Bu hareket eden asker midir yoksa Dicle nehri mi? Sanki (nehir/ordu) Bağdat'tan taşmış ve Cezayir'e doğru yönelmiştir. Bu denli büyük bir seli çöp ile tutmak mümkün olmaz, bu durumun men edilmesine Cezayir halkı gayret göstermesin.”

Şair Ayas Paşa için yazdığı başka bir kasidede ise dünyanın Cezayir ve Basra halkının fitnesini çoktan kanlar yutup gizlediğini ifade etmiştir. Ancak bir müddet sonra onların vermiş olduğu zarardan ve isyanlardan âlemin padişahının haberi olmuştur ve böylece Osmanlı ordusu oradaki mazlum halkı kurtarmak için o topraklara akın etmiş ve o bölgeleri fethetmiştir:

Dehr halk-ı Basra vü ehl-i **Cezâyir** fitnessin
Çoh zamânlar gerçi kanlar yutdı pinhân eyledi

(Fuzûlî K. 14/2)

Günümüz Türkçesi: “Dünya çok uzun zaman Basra halkı ile Cezayir ehlinin zalimliklerini ve fitnelerini kan yutup gizledi.”

Yine aynı kasidenin aşağıdaki beytinde tezat söz sanatını ustaca kullanarak kolay ile zor kelimeleri üzerinden alınması çok zor olan bir coğrafyayı padişahın ve onun ordusunun kabiliyeti ile kolayca alındığını anlatmaktadır. Burada hem orduya hem onu komuta eden Paşa’ya övgü vardır. Çünkü Basra ve Cezayir uzak bir coğrafya ve iklimi ile konumu ile fethedilmesi zor bir bölgedir ancak Paşa bunu kolay bir hale getirmiştir:

Basra teshîri **Cezâyir** fethi müşkil emr iken

Eshel-i vech ile bu düşvârî âsân eyledi

(Fuzûlî K. 14/7)

Günümüz Türkçesi: “Basra’nın zaptedilmesi, Cezayir’in fethi zor bir iş iken (Ayas Paşa) kolay bir yol bu zorluğu kolaylaştırdı.”

Bu beyitte de Fuzûlî’nin önceki beyitte olduğu gibi Cezayir topraklarının fethi karşısında duyduğu mutluluğu ve gururu görmekteyiz. Fuzûlî bu kasidenin önemli bir kısmında Cezayir ve Basra’nın fethinden dolayı Ayas Paşa’ya ve onun şanlı ordusuna övgüler dizmektedir ve aynı zamanda onun ayak bastığı yerlerin hayırlı kılındığını da söylemektedir:

Beyle mevsim eyle sahrâyı delîl-i hayr ile

Kat‘ edüp leşker **Cezâyir** milkine basdı kadem

(Fuzûlî K. 14/VI/7)

Günümüz Türkçesi: “Ordu, böyle bir mevsimi ve öyle bir sahrayı hayırlı bir alâmet ile geçip Cezayir ülkesine ayak bastı.”

Fuzûlî, Cezayir topraklarının son derece uçsuz bucaksız olduğunu anlatmak isterken aynı zamanda o bölgenin fatihine de övgüde bulunmaktadır:

‘Arsa-yı milk-i **Cezâyir** oldu nâ-geh âşkâr

Himmete ‘arz etdi gerdûn bir nihâyetsüz diyâr

(Fuzûlî K. 14/VII/1)

Günümüz Türkçesi: “Cezayir ülkesinin toprağı aniden göründü; felek himmete uçsuz bucaksız bir diyar sundu.”

Aşağıdaki beyitte ise Ayas Paşa’ya seslenen şair, ona Cezayir bölgesini Basra topraklarına kat, zira arka arkaya gelen fetih ce zafer çok büyük bir nimettir demektedir. Peygamber ocağı olarak da nitelendirilen Osmanlı ordusu bu bölgelerin fethiyle elbette daha da güçlenecektir:

Cezâyir milkini kıl Basra iklimine mülhak kim

Pey-â-pey feth ü nusret ni’met-i gayr-i mükerrerdür

(Fuzûlî K. 31/31)

Günümüz Türkçesi: “Cezayir mülkünü Basra topraklarına kat zira ardı ardına fetih ve zafer tekrarı nasip olmayan bir nimettir.”

3.1.6. Gence (Diyâr-ı Gence)

Azerbaycan’ın eski şehirlerinden biridir. Genceçay’ının her iki tarafında bulunan Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer almaktadır. Şehrin ismi Arapça eserlerde Cenze ya da Kence, Farsça eserlerde ise Gence, Gürcü ve Ermeni eserlerinde de Gandzak yahut Gandza şekillerinde geçmektedir. Farklı rivayetlere göre Gence kelimesinin Pehlevî dilinde de *mahsul deposu* manasına geldiği söylenilmektedir (Efendizade, 1996, s. 17).

Rûhî’nin tarihinden alınan beyitte Gence iline tayin edilen valiye övgüler düzülmüştür. Onun adaletli ve hakkaniyetli olduğuna vurgu yapılmış ve böylece kendi devrinde adaletli olanların mutlu olduğunu, insanlara zulmedenlerin ise rencide edildiği söylenmiştir:

Diyâr-ı Genceye bir ehl-i ‘adli kıldı vâlî kim

İrişdi zulm iden devrinde rence ‘adl iden gence

(Rûhî Tarihler 26/2)

Günümüz Türkçesi: “Gence iline bir adaletli vali tayin edildi ki, zulmedenler ıstıraba, adil olanlar ise mutluluğa erişti.”

Rûhî, Gence iline görev için tayin edilen valiye hürmet ve saygılarını belirtmek için ona kasideler sunmuş, belli olaylara tarihler düşürmüştür. Bu durumu şiirinde de çok açık bir dille ifade etmektedir:

Olunca Genceye vâlî didi târîhini Rûhî

Bir ehl-i ‘adl oldı devlet ile vâlî-i **Gence**

(Rûhî Tarihler 26/5)

Günümüz Türkçesi: “(O kimse) Gence’ye vali olunca Rûhî, gönül ehli biri saadet ile Gence valisi oldu şeklinde bir tarih söyledi.”

3.1.7. Habeş

Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz kıyısında bulunan eyaletidir. Bu eyalet Osmanlı Devleti’nin Doğu Afrika’da ulaşmış olduğu en son sınırı olma özelliği göstermektedir. Bugünkü sınırların içinde Mombasa, Mısır, bugünkü Sudan’ın bir kısmı, Cibuti, Somali ve Etiyopya yer almaktadır. Habeş, geçmiş zamanlarda Habeşistan ismiyle şimdiki Etiyopya’yı da karşılayan bir addır (Orhonlu, 1996, s. 363).

Habeşistan ülkesi ve burada yaşayan halk yani Habeşiler siyahî olur. Divan şiirinde hem coğrafi yönüyle hem de buranın halkının esir ve köle oluşları nedeniyle anılmışlardır. Ancak daha önemlisi gecenin rengi, sevgilinin kara renkli zülfü ve beni, Habeş olarak nitelendirilir. Yine bunun karşıtı olarak da Rûm yani Anadolu ve halkı gündüz ve aydınlık özellikleriyle Habeş’e alternatif olmuştur (Pala, 2000, s. 217).

Kânûnî Sultan Süleyman için yazdığı kasidenin bir beytinde Fuzûlî, sevgilinin beni ile Hint kıtası ve Habeş çölünün arasında bir ilgi kurmaktadır. Burada ben tek bir nokta iken Habeş çölü ve Hint kıtası ise devasa kara parçalarıdır. Buradaki tezat sevgilinin güzelliğine kelimelerin kifayetsiz kaldığının göstergesidir. Burada hem teşbih hem tezat hem de mübalağa söz sanatını tek bir beyitte ustaca işlendiği görülmektedir bu da Fuzûlî’nin şairliğinin ve yeteneğinin neticesidir:

Vaktidür k’ola sevâd-ı Hind ü sahrâ-yı **Habeş**

Şâhid-i milkün zenahdânında hâl-i ‘anberîn

(Fuzûlî K. 9/35)

Günümüz Türkçesi: “Habeş çölü ile Hind kıtasının ülke güzeline çenesinde anber kokulu ben olması vaktidir.”

3.1.8. Irak

Irak, kuruluşundan bugüne pek çok farklı uygarlığa ev sahipliği etmiş bir coğrafyadır. Osmanlı döneminde Irak; Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinden meydana gelmiş ve uzun seneler Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlı döneminde Kânûnî Sultan Süleyman H 941-942/M 1534-1535 seneleri arasında Bağdat'ta kalmıştır.

Irak'ın Osmanlı Devleti'ne katılması ile siyasi, dini ve iktisadi bakımlarından gelişmesinin önü açılmıştır. Osmanlı'nın Irak üstündeki hükmü Safevilerle H 962/M 1555 senesinde yapılmış olan Amasya Anlaşması ile resmen tanınmıştır. Bağdat'ın H 1032-1048/M 1623-1638 seneleri arasında İran işgaline uğramasının dışında geçen yıllarda Osmanlı hâkimiyeti 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir (Mantran, 1999, s. 91).

Irak coğrafyası yüzyıllar boyunca divan edebiyatı şairlerinin dikkatini çekmiş bir bölgedir. Burada hem kutsal şehirlerin varlığı hem de önemli kültür-medeniyet şehirlerinin yer alması bu coğrafyayı önemli kılmıştır.

Fuzûlî, kaside sunduğu padişaha dua eder ve iyi dileklerde bulunur. Fetih kılıcının kolaylıkla toprakları ele geçirmesini diler ve padişahın adaleti ile o coğrafyaya barış ve huzur getirmesini temenni eder. Şair, padişahın Irak, Arap ve Acem coğrafyasının barış kilidini açmasını temenni eder:

Müyesser ola ki tevfik-ı feth ile tigun

Ola **Irak-ı** ‘Arabda kilid-i sulh-ı ‘Acem

(Fuzûlî K. 15/ 36)

Günümüz Türkçesi: “Sana fetih kolaylıkla müyesser olsun ve kılıcın Irak-ı Arab'da Acem'deki barışın kilidini açsın”

Fuzûlî, Osmanlı coğrafyası için önemli olan topraklardan birisi olan Irak'tan bahsederek, Irak memleketi için dua etmektedir. Irak toprağında bulunan sultanı, ordusunu Allah'ın daim ve baki eylemesini dileyen şair, Irak'ın sultan sayesinde zorluklarda kurtulduğundan bahsetmektedir:

Halleda'l-lâhümme sultânen sakâ arza'l- **Irâk**

Hîne ma'z tarret bi-irsâli's-sehâbi ke'l-bihâr

(Fuzûlî K. 10/ 27)

Günümüz Türkçesi: “Irak toprağındaki sultanı Allah daim ve baki eylesin! O, Irak toprağını denizler gibi, bulutların gönderilmesi gibi zorluk zamanında sulamıştır”

Horasan toprakları ile Irak ve Hindistan coğrafyalarından bahseden Fuzûlî, bizzat Osmanlı için önemli bir yeri olan Irak'ın mülkündeki nadir cengâverleri ifade etmektedir:

Her dil-âver nâdir-i milk-i Horasân u **Irâk**

Her mübâriz ser-hat-ı mecmû'a-yı Hindûsitân

(Fuzûlî K. 14/ 3)

Günümüz Türkçesi: “Her bir kahraman, Horasan ve Irak mülkünün nadirlerindedir; her mübariz (savaşta teke tek dövüşen kimse) Hindistan mecmuasının başındaki yazıdır.”

Irak diyarı, toprağı, memleketi hakkında güzelleme yapmaya devam eden Fuzûlî, Irak'a kutsiyet atfederek ne yüce, ne ulu ve ne lütuf dolu olduğuna dikkat çekmekte ve Cenab-ı Hakk'ın bu coğrafyayı yaratmasındaki ihsanına, toprağına verdiği berekete, bu diyar ile Allah'ın kullarına ne lütuf dağıttığına değinmektedir:

Ne lutfdur yine kim hıttâ-yı **Irak-ı** 'Arab

Kemâl-i merhamet-i Kirdigâra oldı mahal

(Fuzûlî K. 26/7)

Günümüz Türkçesi: “Arabistan'ın Irak diyarı yine ne lütuftur ki, Allah'ın merhametinin kemaline mahal olmuştur.”

Fuzûlî, başı dik, gururlu ve önde olan kimseye seslenişte bulunarak, Allah'a şükür ve hamd etmektedir. Yüce Allah, adaletiyle saçtığı ışıkları bahar eylerek, cennet bahçesinden, kendi yurdundan Irak'a bolluk, bereket, şan, şöhret, ilim, irfan bahşederek orada gül bahçeleri açtırmıştır. Kısacası şair, Irak'ın şöhretine, bu bereketli topraklarda Allah'ın güzellikler bahşetmesine değinmiştir.

Ser-efrâza bi-hamdi'llâh bahâr-ı pertev-i 'adlün

Der-i feyz açdı gülzâr-ı **Irâka** bâg-ı Rıdvândan²¹

(Fuzûlî K. 41/23)

Günümüz Türkçesi: “Ey mümtaz (sultan)! Allah’a şükürler olsun ki adaletin ışığının baharı cennet bahçesinden Irak gül bahçelerine bereket kapıları açtı.”

3.1.8.1. Bâbil

Eski Mezopotamya'nın en büyük ve aynı zamanda en meşhur şehirlerinden biri olan Bâbil'i adı *tanrının kapısı* anlamına gelmektedir. Bağdat'ın 88 km. güneyinde bulunan Hille'nin yakınlarında, Fırat'ın doğu kenarında yer alan ve 'Amran İbn Ali, Bâbil, İsnü'l-Esved, Kasr, Cümcüme, Merkez ve Hümeyra isimli yedi tepe üstünde yayılmış olan kalıntıların Bâbil'e ait olduğu Araçlar taraflarından eski zamanlardan itibaren bilinmekteydi ve bu yöreye *atlâlî Bâbil* yani *Bâbil harabeleri* denilmekteydi. Bâbil divan edebiyatı şiirine ise daha çok büyü ve sihir terimleri ile ilişkisi yönüyle ele alınmıştır (Erdem, 1991, s. 392).

Bâbil, divan şiirinde genellikle *Çâh-ı Babil* ve *Hârût ile Mârût* kelimeleriyle birlikte ele alınmıştır. Burada eskiden bir kule ve kuyu varmış Hârût ile Mârût bu kuyuda büyücülükle ilgilenir insanlara büyüü öğretirlermiş. Ayrıca bu yöre halkının da yıldızlarla çok ilgilendikleri bunun yanı sıra büyücülük ve cadılıkta da ileri gittikleri rivayetler arasındadır (Pala, 2000, s. 67).

Klasik şiirdeki beyitlerde Hârût ile Mârût meleği ve onların sihirleri, genellikle sevgilinin gözünün veya saçının sihriyle kıyaslanmaktadır. Şâirlere göre, sevgilinin gözü ve saçı onlardan daha fazla sihre, hatta onları utandıracak kadar güçlü bir sihir gücüne sahiptir. Bâbil kuyusu da sevgilinin çenesinin çukuruyla kıyaslanmış ve sevgilinin çene çukuruna karşı mağlup olmuştur. Ayrıca şâir, burada Fırat nehrine de övgüde bulunarak beytin ikinci mısrasında bahsettiği Hârût zindanı ile bu duruma gönderme yapmaktadır.

²¹ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 776/7); (Rûhî K. 10/23); (Rûhî K. 12/4); (Rûhî Tarihler 61/1); (Rûhî Tarihler 77/4).

Padişahın Babil'e ayak basmasını Fırat suyunun o bölgeye girişi ve o coğrafyaya hayat vermesi ile ilişkilendirmiştir:

Fırât-ı pâk tek Bâbil diyârına kadem basdun

Bir evc-i Zühre oldı senden ol Hârût zindânı

(Fuzûlî K. 20/16)

Günümüz Türkçesi: “Saf ve arı Fırat gibi Bâbil diyârına ayak bastın; o Hârût’un zindanı senden dolayı bir Zühre burcu haline geldi.”

3.1.8.2. Bağdat (Dâru’s-selâm, Burc-ı Evliyâ)

Irak’ın başkenti olan Bağdat, klasik şiiirlerde birçok özelliklerle ele alınmıştır. Bağdat’ın farklı adları da vardır. Bunlardan bazıları *Medînetü’s-selâm*, *Dârü’s-selâm* ve *Behişt-âbâd*’dır (Yeniterzi, 2010, s. 306). İsmi İslam öncesi dönemlerden aldığına inanılmaktadır. Bağdat’ın kuruluşundan itibaren ticaret ve refah düzeyi parlak olmuştur. İlim ve sanatların gelişmesine yollar açılmıştır. Bağdat, farklı dönemlerde kültür, ilim ve birçok sanatların merkezi olmuştur. Hanbeli ve Hanefi mezheplerin doğduğu yerdir. Klasik edebiyatta Bağdat şairler tarafından övülmüş ve yeryüzündeki cennet ismi verilmiştir (Ed-Düri, 1991, s. 427).

Ahdî gazelindeki bu beyitte Bağdat’a gitmek istersek eğer bize gönül koymayın yani kızmayın der. Böylece Bağdat’ın döneminde çok ihtişamlı ve elde edilmek istenen bir yer olduğu izlenimi uyandırmaktadır. İslam ve Doğu dünyasının önemli kültür ve medeniyet şehirlerinden biri olan Bağdat, Ahdî’nin de dikkatini çeker. Âşıklar için de Bağdat hem güzellerin olduğu bir yer olması hem de önemli şair ve yazarların yaşadığı bir merkez olması dolayısıyla önemlidir:

Hâtırun kalmasun igende bize

‘Azm-i **Bağdâd** edersek andan biz

(Ahdî G. 79/2)

Günümüz Türkçesi: “Hatırın kalmasın sakın bize, eğer Bağdat’a gitmeye kalkarsak.”

Ahdî, Bağdat'ın önemini kaside sunduğu kişinin ona ayak basmış olmasıyla ilişkilendirmektedir. Ona göre insanların maksudunu gül gibi methetmeleri yadırganmamalıdır. Çünkü Bağdat şehri onun gelişiyle bir kerem gül bahçesine dönmüştür:

Gül gibi medhün ederse n'ola erbâb-ı suhen

Oldı **Bağdâd** kudûmunda gülistân-ı kerem

(Ahdî K. 3/35)

Günümüz Türkçesi: “Söz erbabı olan kimseler gül gibi seni methetseler bunda şaşılacak bir şey yoktur? Bağdat senin uzun yollar geçip gelmenle bereketli gül bahçesi oldu.”

Ahdî, Hasan Paşa'nın Bağdat'a gelişi için düşürdüğü tarih beytinde Paşa'nın padişahın fermanı ile Şam ilinden Bağdat iline gittiğini ve burayı lütuflandırdığını söylemektedir:

Padişâh emri-ile mülk-i Şâmda

Erişüp **Bağdâdı** eltâf eyledün

(Ahdî Tarihler 3/4)

Günümüz Türkçesi: “Padişah'ın emriyle Şam ilinden Bağdat'a erişip orayı lütuflandırdın.”

Kendisine seslenen ve nasihatte bulunan Fuzûlî, fazilet rütbesini, ilmî ve irfanî bilgiyi arttırmak ve maneviyatı geliştirmek istendiğinde Rum diyarına gitmek gerektiğini, bu sebeple bulunduğu Bağdat topraklarını terk etmek gerektiğini ifade etmektedir.

Fuzûlî ister isen izdiyâd-ı rütbe-yi fazl

Diyâr-ı Rûmı gözet terk-i hâk-i **Bağdâd** et

(Fuzûlî G. 38/7)

Günümüz Türkçesi: “Fuzûlî, şayet fazilet rütbesinin artmasını istersen Rum diyarını gözeterek Bağdat topraklarını terk et.”

Fuzûlî, Bağdat diyarında eziyet, dert, sıkıntı çektiğini, kederin esiri olduğunu, gönlünde bu toprakların yaraya sebep olduğunu belirtirken zevkin ve safanın bol olduğunu düşündüğü Rum iline gitmek istemektedir:

Fuzûlî eyledi âheng-i ‘ıyş-hâne-yi Rûm

Esîr-i mihnet-i **Bağdâd** gördüğün gönlüm

(Fuzûlî G. 197/7)

Günümüz Türkçesi: “Ey Fuzûlî! Bağdat’ın eziyeti içinde yaşamaya mahkûm olduğunu gördüğün gönül, Rum’unun safa ve zevk iklimine gitmeye niyet etti.”

Fuzûlî aşağıdaki beyitte Bağdat ilinin dârüs’s-selâm olduğuna vurgu yapmaktadır. Bağdat’ın bu eski adından söz ederek, buranın cennet gibi olduğunu, selamet ve eminlik yeri olduğunu ifade etmiş ve Bağdat’ın vasıflarını sıralamıştır. Fuzûlî için Bağdat’ın ayrı bir önem taşımasında muhakkak ki doğduğu topraklar olmasının etkisi vardır:

Bük’a-yı **Bağdâdun** etmiş vasfını **darü’s-selâm**

Kim ana teslîm ü tahsîn ede her kişver ki var

(Fuzûlî K. 10/2)

Günümüz Türkçesi: “O, Bağdat ülkesinicennet, selamet ve eminlik yeri diye tasvir etmiş ki her ülke bunun hakkını teslim etmeli ve onu takdir etmelidir.”

Bağdat topraklarına kutsiyet atfeden Fuzûlî, Bağdat’ın güzel topraklara sahip olmasının, güzellikle, şan ve şöhretle anılmasının Allah’ın feyzinin eseri olduğunu vurgulamaktadır:

Habbezâ **Bağdâd-ı** hayr-encâm cem’iyyet-eser

Kim olupdur mazhar-ı âsâr-ı feyz-i Kirdigâr

(Fuzûlî K. 10/4)

Günümüz Türkçesi: “Ne güzel! Akıbeti hayırlı ve düzen içerisindeki Bağdat, Allah’ın feyzinin eserlerinin mazharı olmuştur.”

Fuzûlî Kânûnî Sultan Süleyman’ı övdüğü bir şiirinde onun adaletine vurgu yapmakta ve Bağdat mülküne getirilecek adaletin öneminden bahsetmektedir:

Fezâ-yı buk'a-yı **Bağdâd** 'adlünden olup rûşen

Mizâc-ı pâküne âb u hevâsı sâz-gâr olsun

(Fuzûlî K. 11/6)

Günümüz Türkçesi: “Bağdat mülkünün göğü senin adaletinden dolayı aydınlansın da buranın suyu ve havası temiz yaratılışına uygun olsun.”

Fuzûlî Ayas Paşa için yazdığı kasidesinde başkan, reis olarak hitap ettiği paşanın yüzünü güneşe benzeterek, güneş gibi aydınlık veren bu cemalden ayrı düştüğünden beri Bağdat'ın talih yıldızına, zevalin eriştiğini yani kaybolduğunu ifade etmektedir:

Serverâ hakkâ ki hurşîd-i cemâlünden cüdâ

Ahter-i ikbâline yetmişdi **Bağdâdun** zevâl

(Fuzûlî K. 12/8)

Günümüz Türkçesi: “Ey server/sultan! Hakikat şu ki senin cemalinin güneşinden ayrı düştüğünden beri Bağdat'ın talih yıldızına zeval erişmiştir.”

Bağdat üzerine yapılacak fethi, savaşı dile getiren Fuzûlî, ordu hazırlığından bahsetmektedir. Bağdat'ı fethetmek için ordunun yetmeyeceğini ancak Hakk'tan gelecek yardımla, inayete esen rüzgârların hareket ettirmesiyle askerlerin elinde taşınan âlemlerin yolu kapattığını söylemiştir:

Kıldı **Bağdâd** üzre feth için müretteb bir sipâh

Kim 'âlemden bâd tahrîkiyle mesdûd oldu râh

(Fuzûlî K. 14/1)

Günümüz Türkçesi: “Bağdat üzerinde fetih için bir ordu tertip etti; öyle ki alemdeki rüzgârların hareket etmesiyle yollar kapandı.”

Fuzûlî, 1545-1547 tarihleri arasında Bağdat Beylerbeyliği yapan Ayas Paşa için yazdığı kasidesinde bir gül bahçesi için yumuşak bir hava ne kadar kıymetliyse Bağdat diyarına da paşanın gelmesinin o derece kıymetli olduğuna dikkat çekmiştir.

Revâc-bahş ola gülzâre i'tidâl-i hevâ

Nite ki hitta-i **Bağdâda** server-i a'zam

(Fuzûlî K. 15/9)

Günümüz Türkçesi: “Tıpkı en büyük kumandanın Bağdat diyarına kıymet vermesi gibi gül bahçesine de mutedil hava kıymet verir”

Ayas Paşa için yazdığı başka bir kasideye ise yine Bağdat övgüsüyle başlamıştır:

Sevâd-ı buk’a-yı **Bağdâd** çeşm-i heft kişverdür

Çirâğ-ı merdümi nûr-ı adâletden münevverdür

(Fuzûlî K. 31/1)

Günümüz Türkçesi: “Bağdat mülkü (şehri) yedi iklimin göz bebeğidir; gözünün ışığı adalet nurundan aydınlamıştır.”

Bağdat şehri çok sayıda veliye ev sahipliği yaptığı için *burc-ı evliyâ* olarak meşhur olmuştur. Fuzûlî yazdığı kıtalardan birinde ise muhatabını *burc-ı evliyâ* olarak da bilinen Bağdat şehrinin ruhu olarak görmektedir:

Cismdür ma’nâda **burc-ı evliyâ** sen rûh-ı pâk

Bir nigîndür hıtta-yı **Bağdâd** sen nakş-ı nigîn

(Fuzûlî Kıta 5/6)

Günümüz Türkçesi: “Mana itibariyle veliler burcu olan Bağdat bir cisimse sen onun ruhusun; Bağdat mülkü bir mühürdür sen ise o mührün nakşısın.”

Nitekim Ayas Paşa için yazdığı kasidenin devamında Bağdat şehrinin veliler burcu olarak anılmasına temas etmiş ve bu durumu kendince temellendirmiştir:

Revâdur **evliyâ burcu** demek ol buk’a-yı pâke

Ki her allâmeye menzilgeh ü her ilme mazherdür

(Fuzûlî K. 31/6)

Günümüz Türkçesi: “Her ilmin ortaya çıktığı ve her âlimin mekânı olan bu temiz memlekete evliyâ burcu demek uygundur.”

Fuzûlî, Kânûnî Sultan Süleyman için yazdığı bir kasidede ise Bağdat’ın evliya burcu olmasının sebebi olarak her köşesinde bir veli kulun kabrinin bulunmasını göstermiştir:

Evliyâ burcu demiş zîrâ ki hâk-i eşrefi

Bük’a bük’a evliyâ’ullâha olmuşdur mezâr

(Fuzûlî K.10/3)

Günümüz Türkçesi: “(Bağdat’a) evliya burcu demiştir çünkü onun şerefli toprakları köşe bucak Allah’ın veli kullarına mezar olmuştur.”

Fuzûlî Safevîler’in Bağdat Valisi İbrahim Han Musullu’yu methettiği kasidesinde valinin gelişinin Bağdat topraklarına şeref verdiğini ve bu sayede viran olan Bağdat mülkünün mamur olduğunu söylemiştir:

Müşerref eyledi zât-ı şerîfün hâk-i **Bağdâdı**

‘Îmâret kıldı re’y-i genc-bahşun milk-i vîrânı

(Fuzûlî K. 20/5)

Günümüz Türkçesi: “Mübarek zatın Bağdat topraklarına şeref verdi, hazine bahşeden görüşün Bağdat’ın viran mülkünü mamur eyledi.”

Aynı kasidenin başka bir beytinde ise Bağdat valisinin şerefli Bağdat diyarına ayak basmasıyla burdaki bütün hayırlı mekânların nurla dolduğunu söylemektedir:

Kadem basdun diyâr-ı eşref-i **Bağdâda** bir bir sen

Mezârât u bukâ’ü’l-hayr senden oldu nûrânî

(Fuzûlî K. 20/7)

Günümüz Türkçesi: “Sen şerefli Bağdat diyarına ayak bastığından beri ülkenin mezarları ve hayırlı yerleri senden dolayı nurla doldu.”

Kânûnî Sultan Süleyman ve Veysi Paşa’nın methinde yazdığı bir manzumesinde Fuzûlî, veliler burcu olan Bağdat’ın tahtının Kânûnî’nin o tahta oturmasıyla süslendiğini; şehrin safadan her gününün nevrüz her mevsiminin bahar olduğunu söylemiştir:

Serîr-i hükûm-i **burc-ı evliyâ** senden bulup zîver

Safâdan her günü nev-rûz u her faslı bahâr olsun

(Fuzûlî K. 11/7)

Günümüz Türkçesi: “Veliler burcunun (Bağdat’ın) tahtı seninle süslenmiştir; artık safadan (Bağdat) şehrinin her günü nevrüz her mevsimi bahar olsun.”

Fuzûlî Ayas Paşa için yazdığı kasidesinde onun Bağdat'ı fethetmesinden önce evliya burcu olarak bilinen Bağdat'tan velilerin dahi göç ettiğini Paşa'ya yardım edecek hiçbir gücün kalmadığına dikkat çekmektedir:

Kalmamışdı feyz gûyâ kim sana imdâd için

Evliyâ kılmışdı **burc-ı evliyâdan** irtihal

(Fuzûlî K. 12/10)

Günümüz Türkçesi: “Sanki sana yardım için feyz kalmamıştı, evliya burcundan (Bağdat'tan) veliler dahi göç etmişti.”

Bağdatlı Rûhî, aşağıdaki beyitte Bağdat'lı oluşunun kendisine kattığı değeri ifade etmiştir. Buna göre şair ne kadar perişan olsa yine de cihanın baş tacı olduklarını, evliya burcu olan Bağdat şehrinin toprağından olmalarının onlara şeref verdiğini söylemektedir:

Ne denlü hâksâr isek yine ser-tâcıyuz çarhun

Şeref var zâtımızda hâk-i **burc-ı evliyâyuz** biz

(Rûhî G. 275/3)

Günümüz Türkçesi: “Ne kadar perişan bir halde kaldıysak da yine feleğin baş tacıyız. Bizim zatımızda Bağdat'tan dolayı şeref vardır.”

Sabah esen latif ve hoş yele seslenişte bulunan Rûhî, rüzgârın Bağdat'a yolu düştüğünde ilk görmesi gereken şeyin dostlar zümresi olduğunu belirtir ve onların durumlarını öğrenmesini ister:

Bağdâda düşse reh-güzerüñ ey nesîm-i subh

Gör evvelâ ki zümre-i yârân ne demdedür²²

(Rûhî K. 34/1)

Günümüz Türkçesi: “Ey sabah esen latif rüzgâr! Bağdat'a yolun düşse, evvelâ ki dostlar zümresi ne demdedir bunu gör!”

²² Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 23/1); (Rûhî G. 23/2); (Rûhî G. 339/2); (Rûhî G. 430/1); (Rûhî G. 565/4); (Rûhî G. 636/4); (Rûhî G. 638/5); (Rûhî G. 679/1); (Rûhî G. 804/7); (Rûhî G. 964/8); (Rûhî K. 2/28); (Rûhî K. 29/9).

3.1.8.3. Basra

Irak'ın güneyinde bulunan Basra, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşme noktasıdır. Yazları çok sıcak olan Basra'nın kışları soğuk geçmektedir (Bakır, 1992, s. 109). Basra'nın anlamına bakılırsa sözlükte *yumuşak küfki taşı* anlamına gelmektedir. Müslümanların kendi kendilerine inşa ettikleri ilk şehirdir. Irak'ın ikinci büyük şehri ve limanı olan şehir yerlerinde Şattü'l-Arap'ın batısında bulunmaktadır (Can, 1995, s. 50).

Emeviler ile Abbasiler zamanında gelişen bir şehir olduğu bilinmektedir. Özelliğini zamanla kaybetmiş olan Basra, H 656/M 1258'de Moğollar taraflarından ele geçirilmiştir. Dilimize yerleşmiş olan *ba'de harâbe'l-Basra* (Basra harap olduktan/iş isten geçtikten sonra) deyimini ile anılmaktadır (Yeniterzi, 2010, s. 308).

Fuzûlî Ayas Paşa'nın methinde yazdığı kasidesinde Paşa'nın Basra'yı fethetmesiyle şehrin rahatladığını ifade etmektedir. Basra'yı bir güzele benzeten şair İslam askerlerini de o güzelin güzelliğine güzellik katan ayva tüyü ve ben olarak hayal etmiştir. Yani şair burada Basra diyarına Osmanlı devletinin kattığı güzelliklerden bahsetmektedir:

Şâhid-i **Basra** perişân-hâl iken verdün ana

Hatt u hâl-i leşker-i İslâm dan zîb-i cemâl

(Fuzûlî K. 12/19)

Günümüz Türkçesi: “Basra güzeli perişan bir halde iken ona İslam askerlerinden ben ve ayva tüyü verip yüzünü süsledin.”

Yine Ayas Paşa'yı övdüğü kasidelerinden birinde Basra fethinden bahseden Fuzûlî, Allah'ın takdiri ve inayeti ile Basra'nın Bağdat'a boyun eğeceğini belirtmiştir:

Hâkim-i takdîrden devrâna olmuş emr kim

Ede milk-i **Basrayı** mahrûsa-yı Bağdâda râm

(Fuzûlî K. 13/13)

Günümüz Türkçesi: “Kader hâkimi, feleğe Basra diyarını Bağdat'a boyun eğmesini emretmiştir.”

Aynı kasidenin başka bir beytinde ise Fuzûlî, Basra'nın önemli bir ticaret yolunda bulunduğu dikkat çekmektedir. Burada şair, Basra kalesinin alınmasıyla

özellikle ticari anlamda stratejik öneme sahip bir Osmanlı idaresine geçtiğini ifade etmektedir:

Çoh zamânlardur ki sayd-ı merdüm-i tüccâr için

Reh-güzâr-ı Hinde kurmuşdur hisâr-ı **Basra** dâm

(Fuzûlî K. 13/27)

Günümüz Türkçesi: “Basra kalesi, tüccarları avlamak için uzunca zamandır Hindistan yoluna tuzak, hile kurmuştur.”

Savaş sırasında rivayet edilen bazı hususlara değinen, bu hususlara bir hatırlatma ve göndermede bulunan Fuzûlî, feleğin fitne saçmasıyla, ortalığı kızıştırmışından bahsetmektedir. Uzun süren ve zor şartlar altında, soğuk bir coğrafya etkisiyle devam eden savaşta Cezayir vadisinden Basra’ya ulaşıldığında felek, fitne bağında gül açan bir konumdadır:

Ol fezâ-yı mihnet-efzâdan yetince **Basraya**

Dehr bâg-ı fitnedden bir gül açardı her zamân

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/VIII/6)

Günümüz Türkçesi: “Bu eziyeti fazlalaştıran vadiden Basra’ya ulaşıncı felek, fitne bağından her zaman bir gül açardı.”

Osmanlı ordusunun Basra fethinde düşmana karşı hamlelerde bulunduğu, yeryüzü kötü niyetlilerin katli için kemer bağlamıştır:

Basraya karşı sipâh-ı Rûmdan ‘arz oldu sâf

Bağladı rûy-ı zemin bed-hâh katline kemer

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/IX/2)

Günümüz Türkçesi: “Basra’ya karşı Osmanlı ordusu saf tuttuğunda yeryüzü kötü niyetlilerin katline kemer bağladı, himmet etti.”

Akşam vaktinde yıldızların hükümdarı yüzüne örtü çekince, Basra şeyhinin bahtı salatanat tahtında uyuyakalmıştır, yani Basra emiri şehri bırakıp kaçmıştır:

Şâm kim ruhsâre çekdi husrev-i encüm nikâb

Kıldı şeyh-i **Basra** bahtı saltanat tahtında hâb

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/X/1)

Günümüz Türkçesi: “Akşam olduğu vakit yıldızların hükümdarı yüzüne örtü çekince, Basra şeyhinin bahtı saltanat tahtında uyumuştur.”

Fuzûlî'nin aşağıdaki diğer örnek beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Basra Körfezi'nde meydana gelen birtakım sorunlardan rahatsızlık duymaktadır. Basra ve Cezayir bölgesinde çıkan karışıklıkları kasidesi boyunca anlatan Fuzûlî, aşağıdaki örnek beyitte de bu duruma dikkat çeker. Fitne ateşinin her tarafa sıçramasından bahseden şair bu durumun felaket ile sonuçlanmasından endişelidir:

Oldı andan sonra peydâ **Basra** ehlinden nişân

Fitne odından şererler kıldı zâhir âsmân

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/VIII/1)

Günümüz Türkçesi: “Ondan sonra Basra ehlinde alametler ortaya çıkmış, fitne ateşinden yayılan kıvılcımlar gökyüzünden görünmüştür.”

Yine Fuzûlî'nin kasidesinden alınan örnek beyitte Basra halkının ve Cezayir bölgesi insanların çıkardıkları fitne ve karışıklıklar yüzünden dünyanın çok dert çektiği anlatılır. Bölgedeki çatışmalar ve karışıklıklardan ötürü dünyanın çok kan yuttuğunu ifade etmek isteyen şair, bu durumu kaside boyunca eleştirmektedir:

Dehr halk-ı **Basra** vü ehl-i Cezâyir fitnessin

Çoh zamânlar gerçi kanlar yutdı pinhân eyledi

(Fuzûlî Tercî-i Bend 14/I/1)

Günümüz Türkçesi: “Gerçi felek, Basra halkı ile Cezayirliilerin fitnessini uzun yıllar kan yuta yuta gizledi.”

Fuzûlî, yukarıdaki şiirinden alınan beyitte Cezayir ve Basra topraklarının çok çetin savaşlar sonucu ancak elde edilebileceğini düşünmüştür. Ancak komutanın başarısı ve marifeti ile bu zorluklar bile kolayca erişmiştir. Beyitte geçen zor ve kolay manasındaki kavramlar ile tezat söz sanatı tekniğinin de yardımıyla anlam daha derinlik kazanmıştır:

Basra teshîri Cezâyir fethi müşkil emr iken

Eshel-i vech ile bu düşvârî âsân eyledi²³

(Fuzûlî K. 14/7)

Günümüz Türkçesi: “Basra’nın ele geçirilmesi ve Cezayir fethi çok zor bir görev iken, kolay bir tarz ile o zorluğu kolaylaştırdı.”

3.1.8.4. Kerbela

Irak’ta bulunan bir şehirdir. Bağdat’ın Güneybatısındaki bulmuş olan Kerbela, Hz. Peygamber’in torunlarından olan Hz. Hüseyin’in şehit düştüğü ve türbesinin bulunduğu kutsal bir mekândır (Pala, 2000, s. 237).

İslam dünyasını yasa boğmuş olan Kerbela hadisesi için *Maktel-i Hüseyin* şeklinde çok sayıda eser yazılmıştır. Şiirlerimizde de Kerbela; matem, susuzluk ve şehadet gibi kavramlar, şehitin kanı ile sulandığı toprağın kutsiyetiyle anılmış; çok zamanda tasa, gam ve keder manada *kerb ü belâ* terkiibî şeklinde kullanılmıştır (Yeniterzi, 2010, s. 319).

Mensur ve manzum birçok eser Hz. Hüseyin’in şehit düştüğünü anlatmıştır. Türk edebiyatında önemli bir motif olarak ele alınan bu konuda çok sayıda mersiye bulunmaktadır (Uzun, 2022, s. 274).

Şüphesiz ki Fuzûlî, kederli bir âşık olarak şiirlerinde acıyı, derdi, sıkıntıyı ele alırken aşkı dahi kederli yönüyle işlemeyle ve doğrudan Kerbela şairi olmasıyla bilinmektedir. Hz. Muhammed’in torunları olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesine değinen şair, burada Allah’ın sırrının, Kerbela’da verilen şehitler sonucunda ortaya çıktığını ve artık yalan ile doğrunun, hakikatin burada belirlendiğini ifade etmiştir:

Bunda kılmış sırr-ı Hak zâhir Şehîd-i **Kerbelâ**

Bundadır tahkîk-ı sıdk u kizb için dârü’l-’iyâr

(Fuzûlî K 10 / 9)

²³ Benzer beyitler için bk. (Rûhî K. 33/1); (Rûhî K. 33/44).

Günümüz Türkçesi: “Hakk’ın sırrı, Kerbela şehidiyle burada açığa çıkmış. Yalan ve doğrunun ölçülerek birbirinden ayrıldığı kapı (Kerbela) topraklarındadır.”

Safevîler’in Bağdat valisi İbrahim Han Musullu’nun methedildiği bir kasidede Kerbela olayına değinen Fuzûlî, çekilen acı, dökülen kutsal kan nedeniyle bu toprakları dert, keder ve hüznle ele alırken, Kerbela’yı karanlık bir memleket şeklinde değerlendirmiştir. Necef ve Kerbela yolları için bir rehber istendiği vakit, Allah’ın sultanı bu yollarda Hz. Hızır gibi olmasını uygun gördüğü ve böylece kullarının imdadına bu kutsal yerde yetiştiği ifade edilmektedir.

Tarîk-ı **Kerbelâ** râh-ı Necef bir rehber isterdi

Bu yolda gördi Hak Hızır olmaga sultâna erzânî

(Fuzûlî K. 20/2)

Günümüz Türkçesi: “Kerbela ve Necef yolları bir rehber isterdi. Hakk, bu yolda Hz. Hızır olmak için sultanı uygun gördü.”

Aynı kasidesinin başka bir beytinde Hz. Peygamber’in amcası Ebu Talib’in dört oğlundan ikincisi olan ‘Ukayl İbni Ebi Talib’e Kerbela olayında bir hatırlatma ve gönderme yapan Fuzûlî, Paşa’nın ‘Ukayl İbni Ebu Talib’den yardım dileyerek yanındakilerle beraber Kerbela yoluna yöneldiğini söylemektedir:

‘Ukayl İbni Ebî Tâlibden istimdâd edüp himmet

Tarîk-ı **Kerbelâya** başladun akrân u a’yânı

(Fuzûlî K. 20 /18)

Günümüz Türkçesi: “Ukayl İbni Ebu Talib’den medet ve yardım isteyerek, Kerbela yoluna yoldaşların ve arkadaşlarıyla çıktın.”

Fuzûlî, Hz. Muhammed’in torunlarının şehit edildiği Kerbela olayında Hz. Muhammed’in torunu Hüseyin bin Ali’ye bağlı küçük bir birlik ile Emevi halifesi I. Yezid’in ordusu aralarında geçen bu savaşı hatırlatmaktadır:

Çü deşt-i Kerbelâya leşker-i İslâmı cem’ etdün

Yakîn oldu ki Şâh-ı **Kerbelânuñ** istenür kanı

(Fuzûlî K. 20 /19)

Günümüz Türkçesi: “Kerbela çölüne İslam askerlerini topladın, Kerbelâ Sultanı’nın kanının istendiği kesinlikle belli oldu.”

Fuzûlî, Ayas Paşa için yazdığı başka bir kasidede Paşa’nın yüzünün parlaklığıyla Kerbela’ya nur saldığını, o asitanede dua incileri saçtığını ifade etmektedir.

Çirâg-ı tal’at ile **Kerbelâya** saldun nûr

Ol âsitânede kıldun dür-i niyâz nisâr

(Fuzûlî K. 27/26)

Günümüz Türkçesi: “Yüzünün parıltısıyla Kerbela’ya nur saldın. O payitahtta niyaz incisini saçtın.”

Bağdatlı Zihnî, aşağıdaki beytinde Kerbela olayına değinerek, orada verilen kanlı mücadeleye ve şehit edilen Peygamber torunlarına telmihte bulunuyor:

Boyanmış kana kat kat merd-i meydân-ı belâyuz biz

Açılmış gonce-i gülzâr-ı deşt-i **Kerbelâyuz** biz²⁴

(Bağdatlı Zihnî G. 2/1)

Günümüz Türkçesi: “Biz kat kat kana boyanmış bela meydanının mertleriyiz. Biz Kerberla çölünün gülbahçesinin açılmış goncasıyız.”

3.1.8.5. Necef

Irak’ta Bağdat’ın güneyinde bir şehirdir. Necefte yaşayan halkın çoğu Şii mezhebindendir. Ayrıca Hz. Ali’nin mezarlığının bulunduğu şehirdir. İnsanların birçoğu farklı hastalıklardan şifa niyeti ile mezarlığa ziyarette bulunmaktadırlar (Yeniterzi, 2010, s. 323).

Tarihte Vâdisselâm, Girâ ve Rabve adlarıyla da bilinen şehir ilk dönemlerde en-Necefü’l-eşref olarak tanınmıştır. Bu ismin yanında Hz. Ali’nin şehadet yeri olma sebebiyle Meşhed adı da zaman içerisinde yaygınlık kazanmıştır. Rivayete göre Hz. Ali’nin gizli olarak buraya gömülmesi sebebiyle farklı bir önem kazanmış ve bu olaydan yaklaşık yüz elli yıl sonra meskûn bir merkeze dönüşmeye başlamıştır. Hz. Ali’nin

²⁴ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G 722/8); (Rûhî G. 471/5); (Rûhî K.38/ 3); (Rûhî K. 38/15).

mezarının yerinin bulunmasıyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır ancak muhtemelen bu durum Abbasiler'in ilk zamanlarına tekabül etmektedir. H 941/M 1534 yılında Osmanlılar'ın Irak'a hâkim olduğu zamandan sonra Necef'e gelen Kânûnî Sultan Süleyman şehrin mamur hale getirilmesi için emir vermiştir. Sonraları II. Abdülhamid'in de şehirde imar faaliyetinde bulunmuş olduğu ve bilhassa şehre su getiren iki kanal açtırdığı kaynaklarda yer almaktadır (Öz, 2006, s. 486).

Bağdatlı Ahdî Necef redifli iki gazel kaleme almıştır. Bu gazellerin ilkinin her bir beytinde Necef'le ilgili farklı hususlara değinilmektedir. Şaire göre Necef'e şevkle çok susayan kim uğrarsa yani bilgiye, ilime, irfana kim kana kana öğrenmek maksadıyla gelirse, mahşer günü bu gizemli irfana, ilime, aşk sırrına vakıf olacağını, dileğinin de bu yönde olacağını belirtmektedir.

Teşne-leb kim ki düşse şevk-ile râh-ı **Necefe**

Ola mahşer günü sîrâb miyâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 175/1)

Günümüz Türkçesi: “Necef yoluna şevkle çok susamış olarak kim düşse, mahşer günü Necef suyuyla suya kanmış olur.”

İkinci beyitte Necef topraklarına kutsiyet atfederek, bu diyara güzellemede bulunmaktadır. Necef topraklarının nurlu oluşuna hatta kainâta aydınlık, parıltı ve ışık verişine değinen şair, Necef ayının parlaklığına dikkat çekmiştir:

Gördiler kevn ü mekân rûşen olur nûrından

Dediler bedr-i dücâ ‘ârız-ı mâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 175/2)

Günümüz Türkçesi: “(Necef'in) nurundan kainâtın aydınlandığını gördüklerinde Necef ayının yanağına karanlığın ayı dediler.”

Üçüncü beyitte Necef şahına övgüler yağdırır. Onun dünyada izzet ve şevket ile hürmet görmesini ise Mekke'de doğmuş olmasıyla ilişkilendirir:

Rif'at ü şevket-ile buldı cihânda hürmet

Kâbe mevlîd olalı ‘izz-ile şâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 175/3)

Günümüz Türkçesi: “Necef sultanı Kâbe doğum yeri olduğundan beri dünyada yücelik ve şevket ile hürmet buldu.”

Dördüncü beyitte Necef diyarını korumacı vasfıyla ele alarak, sığınılacak bir yurt olduğunu, bu yurdun arşına, en yüksek ve zirve noktasına kim ulaşırsa ulaşırsın felekten ayrılmayı dahi dileyeceğini, baştan ayağa tamamen Necef’te kalmak isteyeceğine, buradaki aşk gizemine erişeceğini aktarmaktadır.

İstemez kim ayagın fark-ı felek üzre basa

Kim ki erişdi der-i ‘arş-ı penâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 175/4)

Günümüz Türkçesi: “Arşın kapısı olan Necef’in sığınılacak yerine erişen kimse ayağının feleğin sınırı üzerine basmasını istemez.”

Son beyitte ise şair, kendisine seslenişte bulunarak, bir hatırlatma yapmaktadır. Necef ülkesinin bitki, nebat, bağ, bahçe, bostan gibi özelliklerine değinen Ahdî, Necef diyarındaki bitkilerin renk ve kokusuyla cenneti anımsattığını hatırlatmaktadır:

Gül-i gül-zâr-ı cinân benzeyemez ey ‘Ahdî

Reng ü bûy-ile bugün berg-i giyâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 175/5)

Günümüz Türkçesi: “Ey Ahdî! Bugün Cennet’teki gül bahçelerinin gülü Necef bitkisinin yaprağına renk ve kokusuyla, benzeyemez.”

Ahdî Necef redifli ikinci gazelinin ilk beytinde Hz. Ali’ye bir hatırlatma ve göndermede bulunmaktadır. Nitekim *Şah-ı Necef* Hz. Ali için kullanılan sıfatlardan birisidir. Ahdî, burada Necef’in Hz. Ali için önemine değinmektedir. Necef’i bundan dolayı sığınılacak bir yurt olarak görerek, bu diyarın arşına, yüksek divanına kim erişse, Hz. Ali’nin sadık kölesi olan Kanber’e bende olup can vereceğini ifade etmektedir.

Can verur bende olan Kanber-i Şâh-ı **Necefe**

Kim ere bârgeh-ı ‘arş-ı penâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/1)

Günümüz Türkçesi: “Necef’in sığınılacak yeri olan arşın yüksek divanına kim ulaşırsa, Hz. Ali’nin sadık kölesi olan Kanber’ köle olup onun için can verir.”

Ahdî Necef'in yüceliğini mübalağalı bir şekilde ifade ettiği aşağıdaki beyitte dokuz kat feleğin merdiven yapılması durumunda dahi o yüceliğe ulaşamayacağını belirtmektedir:

Kemterin pâyesine çıkmaya sultân-ı hayâl

Nerdüban nüh felegi eylese kâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/2)

Günümüz Türkçesi: “Hayal sultanı o değersiz kulun mertebesine çıkmak için Necef köşküne dokuz feleği merdiven yapsa (da kâr etmez).”

Bir sonraki beyitte ise Necef'in su kuyularıyla mübarek Zemzem suyunu eş değerde gördüğünü belirtmektedir:

Zâyir-i dergehinün gerd-i günâhın yudı pak

‘Ayn-ı zemzem denilürse n’ola çâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/3)

Günümüz Türkçesi: “Onun dergâhının ziyaretçilerinin günah toprağını yıkayıp temizledi. (Bu yüzden) Necef kuyusuna Zemzem gözü denilirse şaşdırmamak lazım.”

Şair feleğin güneşinin dahi Necef diyarının haşmetini ve mevkisini kıskandığını söylemektedir:

Kal’a-i cârim-i çarha şeh iken devlet-ile

Reşk eder şems-i felek haşmet ü câh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/4)

Günümüz Türkçesi: “Felekteki güneş feleğin suçlu kalesinde saadetli bir sultan iken Necef'in mevkisini ve haşmetini kıskanır.”

Ahdî aşağıdaki beyitte ise Necef'i üzerinde inciler olan bir külaha benzetirken mübalağalı bir ifadeyle güneşi de o külahtaki incilerden biri gibi değerlendirmektedir:

Topı agdı felege tutdı cihânı nûrı

Mihr benzetdi özin dürr-i külâh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/5)

Günümüz Türkçesi: “Güneş tamamen feleğe yükseldi ve nuru bütün dünyayı aydınlattı böylece güneş kendisini Necef külâhının incisine benzetti.”

Ahdî, Necef’e gitmek ister ancak bir türlü ayakları o yola gitmeye cesaret edemez. O da Necef yoluna varabilmek için gözlerinden kendisine ayak edinir. Beyitte ayak, pâ ve rah (yol) kelimeleri ile gitme ve varmak kelimeleri etrafında anlam ilgisi kurularak tenasüp söz sanatına başvurulmuştur:

Ayagın terk edeyim deyü basmaz ‘Ahdî
Dîdeden pâ edinür varmaga râh-ı **Necefe**

(Ahdî G. 176/6)

Günümüz Türkçesi: “Ey Ahdî! Ayaklarım bulunduğu yeri terk edip Necef yoluna gitmeye cesaret edemiyorum. Bu sebeple ben de oraya varmak için gözlerden ayak edinirim.”

Necef, Kufe civarında Hz. Ali’nin türbesinin de bulunduğu yerin adıdır. Fuzûlî Hz. Ali methinde yazdığı bir kasidede Necef tahtının şahı Hz. Ali’ye övgü ve güzellemede bulunmaktadır:

Şeh-i serîr-i **Necef** aftâb-ı evc-i şeref
‘Aliyy-i ‘âlî-yi a’lâ kasîm-ı cennet ü nâr

(Fuzûlî K. 6/19)

Günümüz Türkçesi: “Necef tahtının padişahı, şeref burcunun güneşi! Yücelerin yücesinin de ulusu, cennet ve cehennemi ayıran (şah!)”

Fuzûlî kasidenin devamında Hz. Ali’yi Hz. Peygamber’le bir tutmuş, yegâne ikinci olduğunu vurgulamış ve onun temiz yaratılışının Hakkın suretine ayna tuttuğunu ifade etmiştir.

Muhammed-i **Necefiyy** ü yegâne-yi sâni
Ki sûret-i Hakadur zât-ı pâki âyîne-dâr

(Fuzûlî K. 6/22)

Günümüz Türkçesi: “(Hz. Ali) Necef’in Muhammed’i ve ikincinin biricik olanıdır ki onun temiz varlığı Hakk’ın suretine ayna tutmaktadır.”

Fuzûlî aynı kasidenin aşağıdaki beytinde ise Necef diyarı ile Frenk diyarını kıyaslamaktadır. Necef’te el hizmetine boyun eğeceğine, Frenk memleketlerinde papazların bellerine bağladıkları kumaşın adı olan zünnardan bağlayacağını ifade etmektedir:

Necefde bağlamayam el hizmetine kemer

Gedüp Frenk diyârına bağlayam zünnâr

(Fuzûlî K. 6/38)

Günümüz Türkçesi: “Necef’te el hizmetine kemer bağlamayayım, (onun yerine) Firenk diyarına giderek zünnar bağlayayım.”

Fuzûlî Ayas Paşa için yazdığı tercî-i bendde Paşa’nın gaza etmek için Necef Şahı’ndan yani Hz. Ali’den izin istediğini belirtmektedir:

Ruhsat-ı ‘azm-i gazâ Şâh-ı **Necefden** isteyüp

Geldi dergâhına gösterdi tarîk-ı ihtirâm

(Fuzûlî Tercî-i bend 14/IV / 2)

Günümüz Türkçesi: “Gaza etmek için Necef şahından izin isteyip dergâhına geldi ve hürmet yolunu gösterdi.”

Bağdatlı Zihnî, kendisini ve kendisi gibi Hz. Ali dostlarını evliya toprağının burcu olarak değerlendirmektedir:

Ma’ârif kânı içre feyz-i Hakla perveriş bulmuş

Dür-i bahr-ı **Necefdür** burc-ı hak-i evliyayuz biz

(Bağdatlı Zihnî G. 2/4)

Günümüz Türkçesi: “Necef denizinin incisi ilim ve hüner madeni içerisinde Hakk’ın feyziyle beslenmiştir; (bu yüzden) biz evliya toprağının burcuyuz.”

3.1.9. Ken’an

Hz. Nuh’un oğullarından veya torunlarından olan Ken’an ismiyle beraber anılmış olan bu şehir, bugünkü Filistin’de bulunan Sur ve Sayda dolaylarıyla Suriye’nin bir kısmını da kapsayan bölgedir (Pala, 2000, s. 237).

Tanrı tarafından Kitab-ı Mukaddes'te İsrailoğulları'na vaat edilmiş olan toprakların ismidir. Bu bölgeye Filistin, Lübnan toprağı ile Ürdün, Mısır, Suriye'nin kıyı kısımları dâhil olmuştur. Hz. Yakup'un memleketi ile Hz. Yusuf'un dünyaya göz açtığı yerdir. Klasik edebiyatta Hz. Yakup ile Hz. Yusuf sebebi ile yer almaktadır (Kufacı, 2019, s. 411). *Pîr-i Ken'ân* ifadesiyle Hz. Yakup, *mâh-ı Ken'ân* veya *âh-ı Ken'an* ile de Hz. Yusuf kastedilmiştir (Yeniterzi, 2010, s. 319).

Fuzûlî aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf kıssasına gönderme yaparak telmih söz sanatı tekniğini kullanmıştır. Sevgiliyi gönlüne sultan ettiğini söyleyerek Hz. Yusuf'un kuyudan çıkıp Mısır'a hâkim olması olayına gönderme yapmıştır. Böylece Mısır ve Kenan illeri Hz. Yusuf kıssası ile birlikte ele alınmış ve şiirde işlenmiştir:

Bir kul oğlını gönül milkine sultân etdüm
Mısır idi pâdişehin Yûsuf-ı **Ken'ân** etdüm

(Fuzûlî G. 180/1)

Günümüz Türkçesi: “Bir kuloğlunu gönül mülküne sultan ettim. (Gönlüm) Mısır idi ben onun padişahını Kenanlı Yûsuf yaptım.”

Rûhî ise yine Hz. Yusuf'a gönderme vardır. Kenan ilinin ay yüzlü güzeli tamlaması ile Hz. Yusuf ve onun çok bilinen güzelliğine gönderme yapılmıştır. Görüldüğü üzere her iki örnek beyitte de Hz. Yusuf ve güzelliği konu edilmiştir:

Bilür mu'ciz cemâlun halk-ı 'âlem mâh-ı **Ken'ânum**
Senün hod âfitâbum hem celâlün hem cemâlün var

(Rûhî G. 170/4)

Günümüz Türkçesi: “Senin o ay gibi güzel yüzünü herkes mucize olarak bilir, sende Allah'ın hem cemali hem celali vardır.”

3.1.10. Mısır

Osmanlı'nın ele geçirdiği önemli kültür ve medeniyet bölgelerinden biri de şüphesiz Mısır coğrafyasıdır. Mısır, başkenti Kahire olan Arap ülkesidir. Ülkede yaşayanların çoğu Müslüman'dır. Mühim tarihî kalıntılara sahiptir. Mısır tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Coğrafi konumu nedeniyle Ortadoğu ve

Kuzey Afrika aralarında bir köprü vasfına sahiptir. Nil ırmağı, Mısır'ın ekonomik faaliyetlerinin esasını oluşturmaktadır (Kufacı, 2019, s. 413).

Mısır çok eski ve köklü bir medeniyettir ve hem ilim irfan hem de kültür ve sanat alanında tarihte çok önemli bir yere sahiptir. Mısır kelimesi bir coğrafi yer adı olarak, Nil nehri, Hz. Yusuf ve kralları ile ilişkilendirilerek sürekli olarak divan şiirinde de işlenmiştir. (Öztuna, 1998, s. 363).

Divan şiirinde Mısır'dan çokça bahsedilmektedir. Yusuf ile Züleyha'nın maceralarının çoğu bu bölgede geçtiği için Kenan, Rum, Bağdat, Şam, Habeş gibi adlarla birlikte anılmaktadır. Yine Yûsuf Peygamber'in güzelliğine telmih yapılarak sevgilinin yüzü Yûsuf'a ve kendisi de Mısır'a sultan olarak gösterilir (Pala, 2000, s. 379).

Mısır ve Hz. Yusuf, divan şiirinde sürekli birlikte kullanılmıştır. Ayrıca Yusuf'un güzelliği ile Mısır'a sultan oluşu dilden dile anlatılarak birçok mesneviye de konu edilmiştir. Ahdî bu örnek beyitte Yusuf'un güzelliğine ve Mısır'a sultan olmasına gönderme yapmaktadır:

Nakd-ı can verüp gönül mülkine sultân eyledük

Mısır-ı dilde Yûsuf-ı hüsn ü behâya mâliküz

(Ahdî G.82/2)

Günümüz Türkçesi: “Can ile tenden geçip (sevgiliyi) gönül mülküne sultan eyledik, (bu yüzden) gönül Mısır'ında güzelliğin ve zarafetin Yûsuf'una sahibiz.”

Aşağıdaki beyitte yine Mısır ve Hz. Yusuf birlikte ele alınmıştır ve beytin muhtevası yine güzellik üzerine kurulur. Ancak bu defa mübalağa söz sanatı tekniği ile telmih söz sanatı tekniği birlikte kullanılmıştır. Onun güzelliği Hz. Yusuf güzelliğinden bile yücedir diyerek sevgiliye kutsallık atfeder.

'Azîzüm hüsnüni görüp hezârân Yûsuf-ı **Mısır**

Esir olup senün çâh-ı zenahdânunda kalmışdur

(Ahdî G.53/4)

Günümüz Türkçesi: “Ey sevgili senin yüzünün güzelliğini gören binlerce Yusuf, esir olup senin çene kuyunda kalmıştır.”

Ahdî bir yandan cümle âlemin güzelleri Hz. Yusuf gibi olsa bile gönül ülkesinde sevgili gibi bir sultan bulunmadığını belirtirken Hz. Yusuf'a hatırlatma ve göndermede bulunmaktadır:

Tutalum Yûsuf ola cümle güzeller n'edeyin

Mısır-ı dilde o kul oğlu gibi sultânım yok

(Ahdî G. 111/4)

Günümüz Türkçesi: “Cümle güzeller Hz. Yusuf gibi olsa ne yapayım; gönül Mısır’ında o kuloğlu gibi bir sultanım yoktur.”

Mısır ülkesi, Basîrî’nin gazelinde de Hz. Yusuf’la ilişkilendirilerek ve onun güzelliğine vurgu yapılarak ele alınmıştır:

Sinesin keff-i terâzü gibi taşlarla döge

Görse ey Yûsuf-ı **Mısır** seni hazâr ehli

(Basîrî G. 15/2)

Günümüz Türkçesi: “Ey Mısırlı Yusuf! Seni şehir halkı görse, terazinin kefeleri gibi sinesini taşlarla döverdi.”

Hz. Yusuf kıssasında Yusuf’un gördüğü rüyada ay ve yıldızların ona secde ettiği söylenir. Basîrî, burada o kıssaya telmihte bulunarak sevgilinin ay yüzünün Hz. Yûsuf’un yüzüne benzediğini belirtmektedir:

Ol kamer-ruh olmadıysa Yûsuf-ı **Mısır**-cemâl

Bes ne yüzden secde eylerler günile ay ana

(Basîrî G. 14/5)

Günümüz Türkçesi: “O ay yüzlü (sevgili) Mısır’ın güzelliğine sahip Hz. Yûsuf gibi olmasaydı neden ay ile güneş ona secde etsin?”

Fuzûlî bu örnek beyitte görüldüğü üzere yine Hz. Yusuf’un güzelliğini Mısır’a sultan oluşu ile ilişkilendirilerek anlatmıştır. Sultan, Yusuf ve Mısır kelimeleri ile hem tenasüp sağlanmış hem de telmih yapılmıştır:

Şâhsan milk-i melâhâtde sana kullar çoh

Biri oldur ki varup **Mısırda** sultan olmuş

(Fuzûlî G. 128/2)

Günümüz Türkçesi: “Güzellik mülküne şah olursan eğer sana kul olan çok olur, onlardan biri de Mısır’da sultan olmuştur.”

Fuzûlî Kânûnî Sultan Süleyman’a sunduğu meşhur “gül” kasidesinde Hz. Yusuf olayına hatırlatmada bulunarak, gülün gonca halinden güle dönüşüp gül bahçesini süslemesiyle ilişkilendirmiştir:

Habsden Yûsuf çihup sultân-ı **Mısır** olmuş kimi

Oldı açup goncesin ârâyış-i gülzâr gül

(Fuzûlî K. 8/ 8)

Günümüz Türkçesi: “Hz. Yusuf gibi hapisten (kuyudan) çıkıp Mısır diyarına sultan olmuş gibi, gül goncasını açarak gül bahçesinin süsü oldu.”

Benzer bir teşbihi Vezir-i Azam ve Serasker İbrahim Paşa’nın methinde kaleme aldığı başka bir kasidesinde de kullanan Fuzûlî, gülün goncadan çıkıp açılmasını Hz. Yûsuf’un habisten çıkararak Mısır’a sultan olmasına benzetmiştir:

Çemen bezmine revnak vermege gül gonceden çihdi

Müzeyyen kılmak için **Mısır**ı Yûsuf çihdi zindândan

(Fuzûlî K. 41/10)

Günümüz Türkçesi: “Bahçe meclisine güzellik vermek için gül goncadan çıktı, (Tıpkı) Mısır’ı güzel, süslü kılmak için Hz. Yûsuf’un zindandan çıkması (gibi).”

Bağdatlı Rûhî, bu âlemdeki yegâne amacının ve emelinin sevgilinin bulunduğu yerde onun kölesi olmak olduğunu aktarmaktadır. Bu arzusunu dile getirdiğinde sevgilinin kendisine gülerek ikinci Yusuf gibi Mısır’a gitmesini ve orada sultan olmasını söylediğini ifade etmektedir:

Gedâ-yı kûyun olmakdur didüm ‘âlemde maksûdum

Gülüp ol Yûsuf-ı sâni didi var **Mısra** sultân ol

(Rûhî G. 268/4)

Günümüz Türkçesi: “Bu âlemde maksadım sevgilinin yurdunda dilenci olmaktır dediğimde, o ikinci Yusuf bana gülerek var git Mısır’a sultan ol dedi.”

Rûhî, Osmanlı hanedanının şanına, şöhretine vurgu yaparken, Osmanlı hükümdarına, hanedanına, devletine övgüde bulunmaktadır. Öyle ki Osmanlı hanedanı, devlete gölge gibi yayılarak, namı ta Şam'a Mısır'a kadar gitmiş, dillerde dolaşan, fetihleriyle anılan büyük bir devlettir.

Âl-i 'Osmânun zılâl-i devleti memdûd olup

Yâd ola mâdâm kim dillerde nâm-ı **Mısır** u Şâm²⁵

(Rûhî K. 29/48)

Günümüz Türkçesi: “Büyük Osmanlı hanedanının devletinin gölgesi uzun olsun da Mısır ve Şam’ın namı anıldığı sürece her daim dillerde anılsın.”

3.1.11. Şam

Biladü’ş-şam, Ürdün, Filistin, Suriye ve Lübnan bölgelerinin en mühim merkezlerinden birisi de Dımaşk’tır (*Dımaşku’ş-şam*). Şehir, H 927/M 1521 senesinden sonra Osmanlı Devleti’nin hakimiyetine geçmiştir. En eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilen Şam bölgesinin Hz. Nuh’un oğullarından Sam tarafından kurulduğu ve Hz. İbrahim’in bu şehirde dünyaya gözlerini açtığına dair söylentiler vardır (Tomar, 2010, s. 311).

Dımaşk şehri yani Şam, Yavuz Sultan Selim’in Mısır’a sefer düzenlediği sırada Osmanlıların idaresine alınmıştır. Bu dönemde bölgenin kültürel, idari, askeri, ticari ve ilmî bir merkez olma özelliği devam etmiştir. Şehrin sosyokültürel, ticari ve dini yönlerde çok önemli bir yer olması ve her sene üç ay boyunca hac kervanlarının şehrin hayatına renk katması Osmanlıların Şam’a farklı bir önem vermesine sebep olmuştur (Buzpınar, 2010, s. 316).

Şam, zamanında İslam medeniyetinin mühim merkezlerinden biriydi. Bu yüzden klasik şiirde de farklı özellikleriyle anılmış mühim mekânlardan birisi olmuştur. Divan şairlerinin çoğu gezip gördükleri coğrafyalarla kişisel ilgilerini şiirlerinde ifade

²⁵ Benzer beyitler için bk. (Rûhî K. 18/9); (Rûhî Tarihler 28/4); (Rûhî Tarihler 7/4); (Rûhî Tarihler 7/5); (Rûhî Tarihler 7/7); (Rûhî Tarihler 7/13)

etmişlerdir. Ayrıca bir kısmı da Şam şehrinin özelliklerini ve anlam ilişkilerini beraber ele almaktadırlar (Topal, 2012, s. 56).

Şam şehri, Farsça *akşam* anlamına geldiği için divan şiirinde çoğu zaman tevriyeli olarak kullanılır. Hatta Mısır, Bağdat, Rûm gibi kelimeler de tenasüp yapılarak kullanılmaktadır. Sevgilinin saçı ile Şam şehri çoğu zaman birlikte anılır, ayrıca Mehdi'nin Şam şehrinde ortaya çıkacağına inanılır. Şam aynı zamanda şışesi, zırhı ve gülsuyu ile meşhurdur (Pala, 2000, s. 500).

Fuzûlî Ayas Paşa için yazdığı kasidenin ilk beytinin ilk mısraında sevgiliye olan özlemine ifade etmiş ancak ikinci mısradaki sözü orduya getirmiştir. Bu beyte göre sevgilisinin yüzü ve ayva tüylerini hayali aşığın gözünü makam edinmiş; iki denizi aşmak amacıyla Rum ile Şam askerleri toplanmıştır. Rum ile yüz, Şam ile ayva tüyleri, gözler ile de iki denizin kastedildiği bu beyitte klasik aşk ifadelerinden gerçek hayattaki bir sefere geçiş yapıldığı görülmektedir:

Çihre vü hattun hayâli çeşmümi kılmış makâm

Açmağa Bahreyni cem olmuş sipâh-ı Rûm u **Şâm**

(Fuzûlî K. 13/1)

Günümüz Türkçesi: “Ayva tüyelerinin ve yüzünün hayali gözümü makam kılmış; Bahreyn’i (iki denizi) fethetmek için Şamın ve Rumun askerleri toplanmış.”

Rûhî, Şam şehrinin bu beyitte güzel kokan ve bağ ile bahçelerle dolu bir yer olarak tasvir eder. Şam şehrine sabah yeli sürekli güzel haberler yani müjdelere getirir. Şam şehri bahar mevsiminde yemyeşil olur ve böylece etrafa güzel kokular saçarak. Rûhî, sabah yelini güzel haberler getiren postacıya benzeterek teşbih sanatını ve haberci saymasındolayısıyla da da teşhis sanatını kullanır.

Mu’attar eyledi gîsûları cihâmı diyü

Getürdi bâd-ı sabâ **Şâma** yine taze nüvîd

(Rûhî G. 123/2)

Günümüz Türkçesi: “Saçları dünyaya güzel kokular saldı, diye saba yeli Şam’a yine güzel haberler getirdi.”

Rûhî yine bu örnek beyitte Şam şehrini cennete benzetir. Dünya üzerinden bakıldığında cennet gibi görünen Şam vilayetini âşıkların da gönlünün düştüğü yer olarak tarif eder:

Geşt idüp ‘âlemi cennet diyü düşdüñ **Şama**

Ah kim murg-ı dil-i zârı düşürdün dama²⁶

(Rûhî G. 948/1)

Günümüz Türkçesi: “Âlemi dolaşıp cennet diyerek Şam’a geldin, ah ki ağlayan gönül kuşunu tuzağa düşürdün.”

3.1.12. Halep

Suriye’nin Kuzeyinde yer alan Halep mühim şehirdir. Osmanlı Devleti’nin mühim merkezlerinden birisi de Halep’tir. Şam’dan sonra Suriyenin ikinci büyük şehri sayılmaktadır. Tarihte her dönem mühim ticaret merkezi olmuştur. Şeyhülislam Yahya *Giderken şarka teşrif eyledün şâhum Haleb* mısraıyla başlayan manzumesinde Halep’in ticaret güzergâhı üzerinde bulunuşuna vurgu yapmıştır. Bu nedenle çoğu zaman orduların tahribatları ve yağmalarına da maruz kalmış bir şehirdir (Yazıcı, 1995, s. 239).

Evliyâ Çelebi’den nakledilen rivayete göre Hz. İbrahim Mekke’ye gitmeden önce Halep’te sütçülük yapmıştır. Burada Sevrü’ş-Şehb yani beyaz inek adında bir ineği varmış. Onun sütünden yoğurt, kaymak, tereyağı, kaşkaval, tereme ve kesme peynirleri yapıp misafirlerine ikram edermiş. İşte bu beyaz inek sebebiyle şehre Halebü’ş-Şehbâ yani sağılmış beyaz inek denmiştir. Sütçü, kaymakçı, tereyağcı ve yoğurtçuların pîri olan Hz. İbrahim, ineğinden sağdığı sütü fakirlere dağıtmak üzere iç kaledeki camide *Makâm-ı İbrahîm* denilen minberin altındaki taş tekneye doldurur, halka ne kadar dağıtsa da Allah vergisi *berekât-ı Halîlullâh* ile süt eksilmezmiş. Hatta Kansu Gavri zamanında Halep kumandanı Kertbay, şehri Yavuz Sultan Selim’e karşı savunurken süt tekneden taşmış, iç kaleden aşağı hendeğe doğru sel gibi akmış, ancak Yavuz şehri fethedince normal hâline dönmüştür (Gökyay, 1996, s. 243).

²⁶ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 695/3); (Rûhî G. 695/4); (Rûhî G. 695/6).

Bağdatlı Rûhî, Beyânîzâde Ahmed Çavuş için yazmış olduğu mersiyede Ahmed Çavuş'un Halep'e gelince ecelle karşılaştığını bu yüzden vücudunun kahr pençesiyle muzdarip olduğunu söyler:

Halebe irdügi dem karşılayup anı ecel

Eyledi pençe-i kahr ile vücûdın derhem

(Rûhî K. 40/17)²⁷

Günümüz Türkçesi: “Halep'e erişince onu hemen ecel karşılayarak eziyet pençesi ile vücuduna ızdırıp eyledi.”

3.1.13. Yemen

Yemen, Arap yarımadasının güneyinde bulunmaktadır. Bölgenin kuzeyinde Hicaz, doğusunda Umman, güneyinde Aden körfezi ve batısında Kızıldeniz bulunmaktadır. Tarihte eski çağdan itibaren insanların yaşam mekânlarından biri olan bölgenin tarihi epey eskilere dayanmaktadır. Bölgenin Türk edebiyatında ve kültüründeki yerinin divan şiirinin tarihi ile yaşıt olduğu söylenebilir. Osmanlılar 16. yüzyılda kendi sınırları içerisine kattıkları bu bölgeyi divan şairleri şiirinde daha çok Aden incisi, akîk, rüzgâr, süheyl yıldızı, Ad kavmi, kahve, Seba melikesi, Şeddâd, peygamber aşığı Veysel Karânî, Belkıs ve bazı tarihî şahsiyetlerle birlikte ele almışlardır (Öztürk, 2018, s. 40).

Yemen divan şiirinde daha çok *akik* taşının Yemen'de bulunması ile alakalı kullanılmıştır. Bu yönü onun Süheyl yıldızı ile birlikte ele alınmasına neden olmuştur. (Pala, 2000, s. 570).

Fuzûlî'nin na't türünde kaleme aldığı hançer redifli kasidesinin aşağıdaki beytinde hançer vesilesiyle peygamberi övmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (sav)'in gelmesiyle birlikte dünyadaki dengeler değişmeye başlamış dönemin sultanlarının yeri sarsılmıştır. Sultanların sultanı olan Hz. Peygamber (sav)'in ikbal sancağı Yemen'den baş çekince Hindistan şahı hançerini kara toprağa bırakmıştır:

²⁷ Benzer beyitler için bk. (Rûhî Tarihler 11/1); (Rûhî Tarihler 41/3); (Rûhî Tarihler 69/5).

Yemenden baş çekende mehçe-yi râyât-ı ikbâli

Bırahdı tîre toprağa şeh-i Hindûstân hançer

(Fuzûlî K. 4/17)

Günümüz Türkçesi: “Hz. Peygamber (sav)’in ikbal sancağının ucunda bulunan hilal, Yemen’den baş çektiğinde; Hindistan’ın şâhı, hançeri kara toprağa bırakmıştır.”

Sonuç olarak görüldüğü üzere en çok Bağdat, Necef, Kerbela, Acem, Irak, İstanbul, Anadolu ve Şam gibi önemli kültür ve medeniyet şehirleri çalışmada yer almıştır. Bağdatlı şairler Osmanlı coğrafyasında daha çok bu şehirleri divanlarındaki şiirlerinde işlemiştir. Bağdatlı şairler divanlarındaki şiirlerinde daha çok Osmanlı coğrafyasındaki bu şehirleri işlemiştir.

Tablo 1: Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde geçen Osmanlı şehirleri

N	Şair	Şehir /Mekan	Nazım Şekli	Sayısı
1	Ahdî	Acem	Gazel, Kaside	3
2	Ahdî	Anadolu/Rum	Gazel	8
3	Ahdî	Necef	Gazel	11
4	Ahdî	Bağdat	Gazel, Tarih, Kaside	3
5	Ahdî	Mısır	Gazel	3
6	Ahdî	Hicaz	Gazel	1
7	Ahdî	İstanbul	Gazel	1
8	Ahdî	Bursa	Kaside	1
9	Bağdatlı Zihnî	Acem	Gazel, Kaside	2
10	Bağdatlı Zihnî	Kerbela	Gazel	1
11	Bağdatlı Zihnî	Necef	Gazel	1
12	Basîrî	Anadolu/Rum	Gazel	3
13	Basîrî	Mısır	Gazel	2
14	Fuzûlî	Bağdat	Gazel, Kaside, Kıta	16
15	Fuzûlî	Anadolu/Rum	Gazel, Kaside, Terki-i Bend, Terci-i Bend, Rubâî	9
16	Fuzûlî	Basra	Kaside, Terci-i Bend	9
17	Fuzûlî	Irak	Kaside	5
18	Fuzûlî	Kerbela	Kaside	5
19	Fuzûlî	Cezayir	Kaside	6
20	Fuzûlî	Acem	Kaside, Rubâî	4
21	Fuzûlî	Necef	Kaside, Terci-i Bend	4
22	Fuzûlî	Mısır	Gazel, Kaside	3
23	Fuzûlî	Şam	Kaside	1
24	Fuzûlî	Habeş	Kaside	1
25	Fuzûlî	Yemen	Kaside	1
26	Fuzûlî	Babil	Kaside	1
27	Fuzûlî	Halep	Kaside	1
28	Fuzûlî	Kenan	Gazel	1
29	Fuzûlî	Arabistan	Kaside	1
30	Hürremî	Anadolu/Rum	Gazel	1
31	Hürremî	Aydın	Gazel	1
32	Rûhî	Acem	Gazel, Kaside, Terki-i Bend	7
33	Rûhî	Hicaz	Gazel, Kaside	6
34	Rûhî	Bağdat	Gazel, Kaside	14
35	Rûhî	Anadolu/Rum	Gazel, Tarih, Kaside	8
36	Rûhî	Nihavend	Kaside, Tarih	4
37	Rûhî	Mısır	Gazel, Kaside, Tarih	8
38	Rûhî	Gence	Tarih	2

39	Rûhî	Şam	Gazel	5
40	Rûhî	Edirne	Tarih	4
41	Rûhî	Tebriz	Kaside	1
42	Rûhî	Halep	Kaside, Tarih	4
43	Rûhî	İsfahan	Gazel	1
44	Rûhî	Kazvin	Kaside	1
45	Rûhî	Hemedan	Tarih	1
46	Rûhî	Arabistan	Gazel	1
47	Rûhî	Cidde	Tarih	1
48	Rûhî	Lahsa	Tarih	1
49	Rûhî	Kenan	Gazel	1
50	Rûhî	Diyarbakır	Kaside	1
51	Rûhî	Erzurum	Rubâî, Mukataât	2
52	Rûhî	Erdel	Tarih	1
53	Rûhî	Eğri	Tarih	1
54	Rûhî	Irak	Kaside, Gazel, Tarih	5
55	Rûhî	Basra	Kaside	2
56	Rûhî	Kerbela	Kaside, Gazel,	4

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, çalışmada daha ziyade 6 şairin beyitleri üzerinde durulmuştur. Tabloda bu şairlerin hangi şehirleri daha çok hangi yönleri ile ele aldıkları ve kullanım sıklığı verilmiştir. Tabloda başta Fuzûlî, Rûhî ve Ahdî olmak üzere Bağdatlı Zihnî, Hürremî ve Basîrî'nin divanlarından elde edilen bulgular ve veriler yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Toplam 6 şairin beyitleri incelenmiş bu çerçevede tabloda da görüldüğü üzere Bağdat, Acem, Basra, Anadolu ve Irak şehirlerinin yoğun olarak işlendiği gözlenmiştir. Tabloda dikkat çeken yönlerden biri de gazel ve kaside nazım şekillerinin ağırlıkta olmasıdır. Onun dışında tabloda terki-i bend ve terci-i bend, tarih, rubâî nazım şekillerinin yer aldığı görülmektedir. Tablonun son sütununda ise bu şehirlerin kullanım sıklığına yer verilmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere bazı şehir adları daha yoğunlukta işlenmiştir. Bunların başında Bağdat, Basra, Nefef ve Kerbela gibi şehirler gelmektedir ki incelediğimiz şiirlerde en fazla adı geçen şehir Bağdat'tır. Bunun sebebi bu yer adlarının tarihe mal olmuş coğrafyalar olmasıdır. Bu bölgeler hem dinî hem tarihî hem de siyasî açıdan tarih boyunca hep önemli olmuştur. Elbette bu yerlerin tercih edilme oranı ve kullanım sıklığı diğer yerlere nazaran daha yüksek olması gayet normaldir.

Ayrıca tablodaki veriler ışığında görülen şu ki, şairlerin şehirleri daha çok tarihî özellikleri yönüyle ve özellikle dinî kültürel olaylara gönderme yaparak kullanmışlar ve bu yönleri ile işlemişlerdir. Bu önemli kültür ve medeniyet şehirleri özellikle kaside nazım şekliyle yazılan şiirlerde padişahın bulunduğu yer veya almayı hedeflediği yer olarak ele alınmıştır.

3.2. Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Mekân

Osmanlı coğrafyasında oldukça geniş bir alana yayılmış mekânlar ve yapılar dikkat çeker. Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Mısır, Arap, Fars, Afrika ve Orta Asya Türk devletleri başta olmak üzere Osmanlı devletinin mekân ve yapıları oldukça farklı kültür ve medeniyetlerin etkileşimi ile meydana gelmiştir.

Osmanlı coğrafyasında dikkat çeken mekânlar, cami, medrese, dergâh, tekke, türbe, kervansaray, yol, köprü, imarethane, meyhane vb. gibi insanların ortak kullanımı için imar edilen yapılardır. Bu tür yapılarda hem sosyal faaliyetler yürütülmüş hem de ekonomik ve sanatsal çalışmalar yapılmıştır. Bu yapılar bir anlamda kültürün de taşıyıcısı olmuştur. Çünkü insan bir varlık olarak çevresi ile birlikte ele alınır. Konusu insan olan edebiyat ise insanı elbette bağımsız olarak göremez. Onu tarihinden, coğrafyasından ve geleneklerinden ayrı düşünemez. Böylece divan şiirinde de mekân algısı her şairde farklı ele alınmış ve şiirlerde kendine has bir şekilde işlenmiştir.

3.2.1. Dükkân

Esnafın perakende satış yaptığı, küçük zanaat sahiplerinin çalıştıkları yere dükkân denilmektedir (TDK, 1945, s. 1058). Dükkân, tüccarlara ait olan bir yerdir ve ticari ürünlerini satmak için kullandıkları mekânlardır. Sokak veya pazar gibi farklı alanlarda ve yerlerde kurulabilir.

Basîrî, kendisine seslenişte ve serzenişte bulunarak, kendi durumunu bir nevi ilahi sevgiliye açıklayarak arz etmektedir. Sevgili uğruna, vahdet arzusuyla, hasret ateşiyle, çektiği çileler yüzünden gümüşe dönmüş gözyaşlarıyla harap bir hale düşmüştür. Öyle ki âşğın gözünün karası mihenk olurken beyazı ise dükkâna dönüşmüştür.

Bu eşk-i simile oldum Basriyâ harâb

Gözüm karası mihek hânesi **dükkânımdur**²⁸

(Basîrî G. 26/5)

Günümüz Türkçesi: “Ey Basîrî! Bu gümüş gibi gözyaşlarımla harap oldum. Gözümün karası yani bebeği mihenk oldu, göz bebeğinin hanesi olan beyazı ise dükkânım oldu.”

3.2.2. ‘İyd-gâh

İdgâh, bayramlarda eğlencelerin yapılmış olduğu yerdir. Dönme dolaplar ve salıncakların kurulduğu, bayramların coşkusunun yaşanmış olduğu yere denilmiştir (Eyduran, 2008, s. 133).

Rûhî’ye göre âşık için her bakılan yerde görülen sevgilidir. Dolayısıyla onun için bayram yeri sevgiliyle zevk ettiği zamanlardır:

Kande baksan görinen gözlerine dilberdür

‘İyd-gâhun yine zevkin idicek demlerdür²⁹

(Rûhî G. 373/1)

Günümüz Türkçesi: “Nereye bakarsan bak gözüne görünen sevgilidir, senin bayram yerin (sevgiliyle) zevk edeceğin zamanlardır.”

3.2.3. Kahvehâne

Sözlükte kahve, çay, ıhlamur vb. içilen tavla, kâğıt oyunları oynanan yer, kahve anlamına gelmektedir (TDK, 1945, s. 1881). Kahvehâne, Osmanlı toplumunun mühim mekânlarından birisidir. Kahvehaneler sadece kahve içilen yerler olmayıp aynı zamanda şiirin ve günlük muhabbetlerin mekânlarıdır. Kahve Osmanlılara 16. yüzyılın ortalarında gelmiştir. H 958-962/M 1551-1555 senelerinde İstanbul’da çok sayıda kahvehane açılmıştır. 17. yüzyılın ilk yarısına kadar kahvehaneler toplu olarak kapatılmıştır.

²⁸ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 1020/5); (Rûhî K. 34/25).

²⁹ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 373/2); Rûhî G. 373/3).

Kapatılma sebebi ise devletin kahvehaneleri kontrol altında tutmak istemesidir (Açıkgöz, 1999, s. XII).

Osmanlı toplum hayatında insanların biraraya gelerek sosyalleştiği mekanların başında kahvehaneler gelmektedir. Bu yönüyle kahvehaneler zaman içerisinde kamusal mekanlardan biri haline gelmiştir. Kahvehane şeklindeki mekanların ilk örneklerine 16. yüzyılda Şam, Mekke ve Kahire’de rastlanmaktadır. Aynı dönemde İstanbul’da da açılan kahvehaneler, insanların sohbet etmek ve kahve içmek için toplandıkları önemli mekanlardır. Çünkü kahvehaneler, burada toplanan insanlar için yeni ortam ve sosyalleştikleri yeni bir muhit olma özelliği taşımaktadır. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde İstanbul içinde 50 tane kahvehane bulunduğu bilinmektedir. Başlarda farklı bir ortam olarak değerlendirilen kahvehaneler çok zaman geçmeden toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan birer merkeze dönüşmüştür. Yazılı kültürün henüz çok fazla gelişmediği dönemlerde Osmanlı’nın toplumsal yapısında sözlü kültürün yaygınlaşmasında kahvehaneler önemli bir yere sahip olmuştur. Hatta bu mekanlar uzun yıllar insanlar için okuma salonu işlevi de görmüştür. Aynı şekilde kahvehaneler meddah ve Karagöz gösterilerinin yapıldığı ve halk âşıklarının kabiliyetlerini sergilediği en önemli yerlerdir. Kahvehane kültürü tüm Osmanlı’da yaygınlaşmış bilhassa kasabalarda ve köylerde camilerin yanlarında kahvehaneler esas toplanma yeri olarak ortaya çıkmıştır (Yaşar, 2019, s. 3-4).

Bağdatlı Rûhî, iki farklı içecek ile onlarla özdeşleşmiş mekânları kıyaslar ve kahvehaneyi öne çıkarır. İçki meclisinden kalkılıp bir kahvehaneye gidilir orada kahveler içilir şen olup sarhoşluğu atmak isterler. Burada beyit iki farklı anlama gelmektedir. Birincisi meyhanelerdense kahvehaneler tercih edilir ikincisi ise sarhoşluk etkisini azalttığı için meyhaneden sonra kahvehaneye gidilme geleneğini hatırlatmak ister:

Kalkıla bezmden seher varıla **kahvehâneye**

İçile kahveler ola def’-i mey-i şebânele³⁰

(Rûhî G. 418/3)

³⁰ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 418/1; 418/5).

Günümüz Türkçesi: “Kalkılsın seher vakti meclisten varılsın bir kahvehaneye, içilsin kahveler gece içilen şarabın (sarhoşluğu) ortadan kalksın.”

3.2.4. Kasr, Kâşâne, Kâh

Kasr kelime olarak köşk, yüksek ve geniş bir bina demektir. Aynı zamanda taş veya kârgir küçük saraylara da bu isim verilmektedir. Arapça sülasi kökten gelen kasr, korunaklı konut, köşk, kale, şato anlamlarını taşır. Farsça kökenli olan kâşâne, camlı oda, sırça saray, büyük, süslü ve gösterişli ev anlamlarına gelmektedir. Farsça kâh kelimesi ise yer, makam, durak gibi anlamlara gelmektedir. Osmanlı döneminde hane ve ev; avlu ve bahçe gibi yapıları bulunan, insanların günlük işlerini rahat yapması için kalın ve yüksek duvarlar ile çevrili, küçük ve kullanışlı yapılardır (Kazıcı, 2010, s. 203).

Fuzûlî Hz. Ali için yazdığı bir kasidede madde ile manayı birbiriyle özdeşleştirmiştir. Burada geçen çâr erkân olmak deyimini sözlükte Kalenderlerin ve abdalların ulaştıkları manevi bir zevk sonlarında ya da Allah yolunda her şeyden soyunmuş olduklarını, her şeyi terkettiklerini anlatmak amacıyla bıyıkları, saçları, sakalları ve kaşlarını ustura ile tıraş etmeleri usûlü demektir (Şentürk, 2020 s. 22). Beyitte bina, mimar ve kasr kelimeleriyle bir yapı ve mekân olgusu anlatıldığından tenasüp söz sanatı tekniği kullanılmıştır:

Kasr-ı vasfınun binâsın kılsa mi'mâr-ı hıred

‘İzz ü câh ü devlet ü ikbâl çâr erkân olur

(Fuzûlî K. 7/30)

Günümüz Türkçesi: “Akıllı bir mimar, vasfının kasrını inşa etse, bu köşkün dört temel unsuru yücelik, itibar, devlet ve baht olur.”

Fuzûlî, İlâhî sevgiliye olan aşkından artık ayrılık acısına katlanamadığını, kendinden geçmiş ve çaresiz bir hale bürünmüş durumdayken gözyaşlarının artık sellerde ve denizlerde oluşan su kabarcığına dönüştüğünü, sevgiliye ulaşması için aşk acısıyla ettiği feryatların bir kıvılcım ateşi gibi gözüktüğünü ifade etmektedir:

Habâb-ı eşk ü âh-ı pür-şerer kılmış meni fârig

Cihânun **kasr-ı** sîm-endûd u **kâh-ı** zer-nigârından

(Fuzûlî G. 214/3)³¹

Günümüz Türkçesi: “Gözyaşımın kabarcıkları ve kıvılcımlarla dolmuş âhım, beni dünyanın gümüşle bezenmiş köşkünden ve altınla süslenmiş sarayından el çektirmiştir.”

Ahdî, Nişancı Bey için yazdığı kasidesinde feleğin işleyişine değinerek, bu işleyişi memduhunun mahallesindeki zümrüt renkli köşkü görmesine ve onu kıskanmasına bağlamaktadır. Felek, memduhun zümrüt renkli köşkünü görüp de ona özenince, şaşkına dönmüş, hasetle devrini tamamlayamamıştır.

Gördi kûyında meger **kasr**-ı zümürüd-fâmın

Döndi reşk-ile karar etmedi çarh-ı devvar

(Ahdî K. 1/27)

Günümüz Türkçesi: “Devreden felek, senin mahallendeki zümrüt renkli köşkü gördüğü için kıskançlığından yerinde duramamış duramayıp sürekli dönmektedir.”

Ahdî, bir gazelinde yer alan aşağıdaki beyitte sevgilinin köşkünün cennetteki köşklere daha üstün olduğunu vurgulamaktadır:

Sanma ma'mûre kusûr-ı 'adni vâ'iz-i 'âkil ol

Kasr-ı kûy-ı yâra karşı etme bir vîrâne 'arz³²

(Ahdî G. 98/4)

Günümüz Türkçesi: “Akıllı bir vaiz ol ve cennetin köşklarini mamur sanıp da sevgilinin mahallesindeki köşke karşı Cennet'teki bir viraneyi arz etme.”

3.2.5. Kilise

Kilise sözcüğü, birisini dışarıya davet etmek, toplantıya çağırma, toplamak anlamında Grekçe *ek-kaleo* fiilinden türetilmiş olan ve topluluk anlamına gelmiş olan *ekklesia* ifadesinden gelmektedir (Aydın, 2002, s. 11).

³¹ Benzer beyitler için bk. (Fuzûlî K. 29/6).

³² Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 113/5); (Rûhî G. 311/4); (Rûhî G. 523/2); (Rûhî G. 523/3); (Rûhî Tarihler 21/5).

Hristiyanların ibadethanelerine verilen isimdir. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında fethedilen şehirlerde en büyük kiliseler camiye çevrilmiştir. Diğer kiliseler ise Hristiyanların ibadetlerini yapabilmeleri amacıyla olduğu gibi bırakılmıştır (Öztürk, 2002, s. 14).

Kilise divan şiirinde mecazen *meyhane* olarak kullanılmıştır. Ayrıca kilisenin güzel resimler ve mozaikler içermesi ve daha çok *çelipa*, *büt* ve *tersa* gibi kelimelerle olan ilgisi yönüyle sıklıkla kullanılmıştır (Pala, 2000, s. 142).

Rûhî aşağıdaki beyitte tarihî bir şahsiyet ve bir komutan olan III. Mehmed'i anlatmakta, ona övgüler dizmektedir. Onun Eğri şehrini aldıktan sonra Allah'ın izniyle tüm kiliseleri mescide çevirdiğinden ve binlerce kâfiri kırıp geçirdiğinden bahsetmektedir. Burada mescit ile kilise anlam dünyası bakımından tezat söz sanatına uygun bir örnek oluşturmaktadır:

İdüp feth Egri şehrini eyledi mescid **kilisâsın**

Dönüp üç kerre yüz bin kâfiri kırdı bi'avnillâh

(Rûhî Tarihler 16/3)

Günümüz Türkçesi: “Eğri şehrini fethetti ve kiliselerini mescit yaptı, Allah'ın izniyle üç yüz bin kâfiri kırdı geçirdi.”

3.2.6. Kütüphane

Osmanlı döneminde kütüphaneler istisnâ yerlerde kurulmuştur. 16. yüzyılda yapılmış olan medreselerde kütüphanelere ihtiyaç olduğu görülmüştür. Devlet adamları görev yaptıkları yerlerde medreseler ve kütüphaneler inşa etmişlerdir. Orhan Gazi, babasının vefatı üzerine tahta geçtiği zaman İznik'in fethinden sonra ilk medreseyi kurup gerekli kitapları temin etmiştir. I. Murad zamanında Osmanlı Devleti'ne Orhan Gazi döneminde başlamış olan bilginler akınının hızlanmış olduğu ve yavaşca gelişen ilim hayatı sonucunda bir kitap birikiminin başladığı görülmektedir. II. Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da kurulmuş olan ilk kütüphaneyi yani saray kütüphanesini, Yeni Saray'a taşımıştır. Fatih döneminde özellikle devletin eski merkezlerinden Edirne başta olmak üzere başka şehirlerde de kütüphaneler kurma çalışmasının devam ettiği görülür. II. Bayezid, Fatih'in kurmuş olduğu kütüphaneyi

kendisine armağan edilen ve ismine yazılmış olan kitaplarla daha da zenginleştirmiştir (Erünsal, 2003, s. 22).

Bağdatlı Rûhî aşağıdaki beyitte eşyanın ve yaratılmış olan kâinatın sırrını yani Allah'ın sanatını ve hikmetini ancak ve ancak aşk kütüphanesinin önde gelen kişilerinin izinden gidenlerin yani ehl-i kitap olanların, kütüphane yolunda olanların bileceğini anlatmak ister.

Olmayan pey-rev-i pîrân-ı **kütüb-hâne-i** ‘aşk

Ne bilür sûret-i eşyâda ne ma'nâ görünür

(Rûhî G. 300/2)

Günümüz Türkçesi: “Aşk kütüphanesinin ileri gelenlerinin izini sürmeyen bir kişi, eşyadaki sureti ve manayı nereden bilir.”

3.2.7. Medrese

Sözlükte ismi anlamak, okumak, bir şeyi ezberlemek ve öğrenmek için tekrar etmek manasına gelen yerin adıdır. Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medresenin yapıldığı görülmektedir. Medreseler varlıklarını, sultanların, sözü geçen devlet ricalinin ve zenginlerin himayeleriyle kurulmuş olan vakıfların gelirleriyle devam ettirmiştir (Bozkurt, 2003, s. 24).

İslamî eğitim sisteminin başta gelen kurumlarından olan medreseler Osmanlı Devleti zamanında programı, fiziki şartları, mimari özellikleri ve temsil etmiş olduğu zihniyetle mühim gelişmeler göstermiştir. Medrese, bu devrelerde sıbyan mekteplerinden sonra lise, orta, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslam kimliği nedeniyle yalnız Müslümanların öğrenim gördüğü bir eğitim kurumudur. Osmanlılar yeni fethettikleri şehirlere medrese kurmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında girmiş olan şehirlerde medrese kurulması yalnızca eğitim maksatlı değil aynı zamanda İslam kültürü ve dininin yaygınlaşmasına ve mevcut yönetimin orada yaşayan topluluklara benimsetilmesine yöneliktir. Medreselerde dersler, aklî, naklî, dinî ve din dışı ilimler olmak üzere belli şekillerde sınıflandırılmıştır. Medreselerde okutulan ders kitapları İslam dünyasında

bilinen ve kendilerine birçok haşiyeye ve şerhin yazılmış olduğu kitaplardır (İpşirli, 2003, s. 328-329).

Fuzûlî, asırlar boyunca süren bir tartışmayı bu beyitte açık bir dille ifade etmiştir. Onun ifadesine göre medrese ehli olanlar sadece ilimle ilgilenirken asıl olanı yani hakikati, ilahi aşkı göremezler. Burada medrese fakihî ile kaba ham sofular kastedilmiş; onların samimiyeti sorgulanmıştır.

Fakih-i **medrese** ma'zûrdur inkâr-ı 'ışk etse

Yoh özge 'ilmine inkârumuz bu 'ilme câhildür

(Fuzûlî G. 92/6)

Günümüz Türkçesi: “Medrese fakihî aşkı inkâr etse de onu mazur görürüz; gerçi onun sahip olduğu ilmi inkâr etmeyiz ancak aşk ilminde cahildir.”

Fuzûlî aşağıdaki beyitte ise medrese ile meyhaneyi karşılaştırmış ve meyhanedeki sakinin verdiği bir kadehi medresede verilen binlerce dersten üstün görmüştür. Bu beyitte meyhaneden kasıt ise dergâh, sakiden ve güzelden kasıt ise mürşittir. Dolayısıyla sunulan kadeh de aşk şarabıdır:

Medrese içre müderris verdiği bin dersden

Yeg-durur mey-hânede bir câm vermek bir güzel³³

(Fuzûlî G. 169/6)

Günümüz Türkçesi: “Müderrisin medresede verdiği binlerce dersten meyhanede güzelin sunduğu bir kadeh daha evladır.”

3.2.8. Mescit (Câmi')

Arapça cem' kökünden türetilmiştir. Cami, namazları içinde kılmak için inşa edilen mekânın ismidir. İbadet, hutbe ve vaazlarla halkın irşat edildiği yerdir. Camiler ve mescitler insanların toplanarak farklı meseleleri istişare ettikleri yerler olması açısından önemlidir (Önkal, 1993, s. 46).

³³ Benzer beyitler için bk. (Rûhî Tarihler 50/2).

İslam kültürüne yön veren, toplumu kuran ve geliştirmiş olan mescitler, Hıristiyanlıktaki manastırların tersine şehrin merkezinde kurulmuştur. Çünkü bu gelenekte şehirler camileri merkeze alarak şekillenmiştir. Camilerin İslam tarihi boyunca yerine getirdiği görevler dolayısıyla din ve dünya işlerinin bir bütün olarak değerlendirildiğinin en güzel kanıtıdır. İslam dini, camileri sadece ibadete mahsus kılmamış aynı zamanda sosyal bir merkez durumuna getirerek, hayatın odağına, yerleştirmiştir. Bu yönüyle camiler toplumun hem ilmî hem de ahlakî açıdan yetiştirilmesinde önemli bir görev yürütmüştür (Karaalp, 2021, s. 65).

‘Ahdî aşağıdaki beyitte mesciddeki vaizin sevgilinin boyunu ve ayakta duruşunu görünce şaşkına döneceğini ve minbere çıkıp kamet okurken “namaz başladı” demek yerine “kıyamet başladı” diyeceğini ifade etmektedir:

Bu kadle kıyâmın **mescidde** görse vâ’iz

Minber kakup deyeydi *kad kameti ’l-kıyâme*

(Ahdî G. 188/5)

Günümüz Türkçesi: “Vaiz mescitte senin boyunu ve ayakta duruşunu görse, minbere çıkıp ‘kıyamet başladı’ deseydi.”

‘Ahdî Arabacıbaşı Ali Ağa’nın mahallesine yaptırdığı bir mescid için tarih düşürmüştür. Bu manzumede bir yere mescit yaptırmanın büyük bir sevap olduğunu; mescid yaptıran kişinin hayırlı kimselerden sayıldığını, kendisinin de bu gönül açan mescid için Allah’ın adıyla tarih düşürdüğünü ifade etmektedir:

Arabacı başı Ali Ağa

Dünyede sâhib-i merâm oldı

Etdi **mescid** mahallesinde binâ

Ehl-i hayr içre çün benâm oldı

Ahdî nâm-ı Hudâ-ile târîh

Mescid-i dil-küşâ tamâm oldı (H. 994/ M. 1585-1586)

(Ahdî Tarihler 4)

Günümüz Türkçesi: “Arabacı başı Ali Ağa dünyadayken mescid yaptırmaya niyet etti ve mahallesinde bir mescid inşa ettirdi. Böylece adı hayır sahiplerinin arasına dâhil oldu. Ahdî de Allah’ın adı ile bu gönül açan mescide tarih düşürdü.”

Basîrî, bu beyitte ise sevgiliye ait olan unsurları kutsal olan unsurlarla örtüştürmektedir. Onun yaşadığı mahallenin başladığı yeri mescit olarak gören şair, ayak izlerini ise mihrap olarak görmektedir. Teşbih ve mübalağa söz sanatının dikkat çektiği bu beyitte sevgiliye kutsiyet atfedilmektedir:

Ser-i kûyun durur bana **mescid**

Ayagun izidür bana mihrâb

(Basîrî G. 23/2)

Günümüz Türkçesi: “(Sevgili) senin sokak başın bana mescittir, ayak izlerin ise mihrabımdır.”

Divan şiirinde meyhane tasavvufi bir karşılığa sahiptir ve genellikle dergâh anlamında kullanılır. Bu bağlamda rind ve zahid çatışmasının yanında mescit ve meyhane karşılaştırması da yapılmıştır. Fuzûlî, dinin zahirî tarafına takılmış zahide seslenerek, kendisini boş yere mescide çağırmasını ister. Çünkü ona göre mescide yapılan ibadet zahiren insanı kibre ve gösterişe sürükler. Halbuki aslolan riyadan uzak olmak, kulluğu aşkla yapmaktır:

Zâhidâ menden ne hasıl kim ohırsan **mescide**

Mende tâ’at yoh hemân âlâyiş-i seccâdeyem

(Fuzûlî G. 189/5)

Günümüz Türkçesi: “Ey zahit! Benden ne umarak mescide çağırıyorsun, bende belki ibadet yok fakat seccadenin başından da ayrılmam.”

Fuzûlî benzer bir duyguyla muhataplarına mescide girip oradaki önder ve rehber konumundaki kimselerin izinden gidilmemesi gerektiğini söylemekte ve kendisinin o kimselerden şimdiye kadar hiç yüz görmediğini ifade etmektedir:

Girüp **mescidlere** ger muktedâlar peyrevi olman

Budur vechi ki hergiz görmedüm yüz muktedâlardan

(Fuzûlî G. 204/5)

Günümüz Türkçesi: “Mescitlere girip örnek tutulan kimselerin izinden gidenlerden olmayın (böyle söylememin) sebebi şudur ki ben onlardan hiçbir zaman yüz görmedim.”

Fuzûlî'nin şiirlerinde mescid ve meyhane genellikle hep karşılaştırılmış, meyhane aşkın mekânı iken mescid rıyanın mekânı kabul edilmiş ve mescid meyhaneden üstün tutulmuştur. Aşağıdaki beyitte de şair bu doğrultuda kendisine seslenişte ve uyarıda bulunarak, cennet uğruna yapılan ibadetleri, çıkar için tutulan Allah yolunu eleştirmekte ve bütün insanlar mescidin yolu tutarken sen onlara, o günahkârlarına uyma, meyhanenin yolunu tut söylemektir:

Ey Fuzûlî verâ ehli reh-i **mescid** dutmuş

Sen reh-i meygede dut uyma bu güm-râhlara

(Fuzûlî G. 240/7)

Günümüz Türkçesi: “Ey Fuzûlî! Cihan halkı mescidin yolunu tutmuş, sen meyhane yolunu tutarak bu doğru yoldan şaşmış kimselere uyma.”

Muhatabına sembolik bir dille uyarıda bulunan şair, hasır gibi mescide girersen ayaklar altına alınırsın demektedir; şayet girersen de ibadetini yapıp çık, minber gibi orada çakılıp kalma diye uyarıda bulunmaktadır:

Sakın pâ-mâl olursan bûriyâ tek **mescide** girme

Ve ger nâ-çâr girsen anda minber gibi çoh durma

(Fuzûlî G. 250/3)

Günümüz Türkçesi: “Sakın hasır gibi mescide girme çünkü ayaklar altında ezilirsin; olur da çaresiz gidersen orada minber gibi çok kalma.”

Fuzûlî aynı gazelin başka bir beytinde ise cemaatteki izdihamın, kalabalığın mescidlerde sıkıntıya sebep olduğunu bu yüzden muhatabının mescide gelerek var olan sıkıntıyı biraz daha artırmamasını söylemektedir:

Cemâ'at izdihâmı **mescide** salmış kudûretler

Kudûret üzre lutf et bir kudûret sen hem arturma

(Fuzûlî G. 250/5)

Günümüz Türkçesi: “Cemaatin izdihamı mescide sıkıntı vermiş, sen lutfet de bu sıkıntı üzerine (mescide gelerek) başka bir sıkıntı verme.”

Fuzûlî yukarıdaki beytinde devamında da mescidlerdeki hatiblerin sadık ve imamların da akıllı olduklarının zannedilmemesi uyarısında bulunarak bu kimselere çok da güvenilmemesi gerektiğini ifade etmektedir:

Hatîbin sanma sâdık **mescidün** kavliyle fi’l etme

İmâmın sanma ‘âkil ihtiyârun ana tapşurma

(Fuzûlî G. 250/6)

Günümüz Türkçesi: “Mesciddeki hatibi sadık zannedip de onun sözüyle amel etme; imamı akıllı sanıp da iradeni ona teslim etme.”

Fuzûlî için mescidler riyakârların mekânıdır. Bu yüzden mescit sakinlerine, sahte dindarlara seslenişte bulunarak, Allah’ın evini boşa mesken tutmamalarını, Allah’a gönülden bir aşkla gelmelerini dilemektedir. Bu kimseler ikiyüzlü kimseler olduğu gibi çıkarıcı, kinci, hırslı, sahtekâr, nefislerine yenik düşerek, gösterişte ibadet yapar gibi görünüp içten dünya malına mülküne meyleden kimseler oldukları için bu sahte meclislerde riyadan başka bir şey bulamayacaklardır:

Ey olan sâkîn-i **mescid** ne bulupsan bilmen

Bûriyâsında anun bûy-ı riyâdan gayrı

(Fuzûlî G. 263/2)

Günümüz Türkçesi: “Ey mescid sakinleri! (Mescidin) hasırlarında ikiyüzlülüğün kokusundan başka ne bulursunuz bilmem!”

Fuzûlî’nin şiirlerindeki mescid kavramı bütün beyitlerde hemen hemen aynı anlam doğrultusunda ele alınmıştır. Buna göre mescid meyhanenin tam tersi bir konumda, zahidlerin ve riya sahiplerinin ibadet etmek amacıyla gittiği bir mekandır. Şair ise âşıktır ve mescidi değil meyhaneyi yani aşk şarabının içildiği, aşk şarabıyla sarhoş olunan dergâhı tercih etmektedir. Aşağıdaki beyitte de bu doğrultuda bir ifade söz konusudur. Şair muhtesibe seslenmekte ve Allah rızası için bana çok fazla ceza verme diye yalvarmaktadır. Çünkü o bir meyhane müdavimidir nasıl mescide meyletmesi beklenir?

Muhtesib Tanrı için gel mana çoh verme ‘azâb

Meyl-i **mescid** mi eder meygedeler evbaşı

(Fuzûlî G. 278/5)³⁴

Günümüz Türkçesi: “Muhtesib! Allah rızası için bana çok fazla ceza verme. Meyhanelerin müdavimi hiç mescide meyleder mi?”

Bağdatlı Rûhî’nin terki-i bendinden alınan bir beyitte de Fuzûlî’nin beyitlerinde olduğu gibi mescide genellikle yolunu kaybetmiş insanların uğradığı belirtilir. Şair bir seher vaktinde yani sabah namazı vaktinde ibadet etmek için mescide gittiğinde pek çok günahkâr kimsenin halka oluşturmuş bir vaziyette oturduğunu gördüğünden bahsetmektedir:

Vardum seher itâ’at için **mescide** nâgâh

Gördüm oturur halka olup bir nice gümrâh³⁵

(Rûhî Terki-i Bend 45/65)

Günümüz Türkçesi: “Seher vakti itaat etmek için ansızın bir mescide vardım, bir grup yolunu şaşırılmış insanın orada halka olup oturduğunu gördüm.”

3.2.9. Meyhane

Mey Farsçada ‘şarap’ anlamına gelir. Mey kelimesine hane sözcüğü eklendiğinde mey-hane kelimesi ortaya çıkmakta ve içki yeri anlamına gelmektedir. Meyhane içki içilip ve satılan yerin adıdır. Osmanlı döneminde bu mekânlar var olmuş ve içki içilip satılan yer olma işlevlerini yerine getirmiştir. Osmanlılar meyhanelere ‘şerbet-hane’ adını vermişlerdir (Naskali, 2019, s. 69).

Divan şiirinde meyhane kelimesi, yaygın olarak harabat, mey-gede, bezm gibi kavramlarla beraber kullanılmıştır. Divan şairleri için sevgili, kırmızı şaraba benzeyen tatlı dudakları da bir harabattır. Meyhane toprağı âşığın gözlerine sürme olur. Meyhanede ortaya sırlar dökülmeye başlar. Divan şairleri mest oldukları için

³⁴ Benzer beyitler için bk. (Fuzûlî Rubâi, 42).

³⁵ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 582/5); (Rûhî G. 733/3).

meyhanenin üstünde çok durmuşlardır. Sanki orada başka bir hayal dünyası kendisini beklemektedir. Hayatın zorluğunu, kederini ve gamını unutturmak amacıyla geldikleri meyhane onlar için bir sığınak olmuştur (Pala,2000, s. 233).

Tasavvufi manada meyhane, tekke yani sufilerin sohbet meclisi, kulun aşk ve gayretle Rabbine yalvarma yeri, kemale ermiş şeyhin kalbi anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Tasavvufta kâse, içki, şarap, saki, yanak ve dudak gibi mecazlı kullanımlar, genellikle sufilerin yaşamış olduğu birçok halin veya birtakım anlatımların sembolik olarak ifade edilmesi için kullanılır. Şairler şiirlerinde meyhane mazmununa hem gerçek hem mecâzî anlamlarıyla birlikte yer vermişlerdir. Meyhane dışardan kasvetli ve sıkıntılı bir yer gibi görünse de içinde bambaşka ferahlık ve güzellikleri barındırmaktadır (Naskali, 2019, s. 101).

Mutasavvıflar her baktıkları şeyde Hakk'ı ve hakikati görürler. Ancak bu görüş gönül gözüyle mümkündür. Söz konusu durum Basîrî'nin aşağıdaki beytinde çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir. Şair tecrid sanatıyla kendine seslenmekte ve mahlasının manasından da yola çıkarak basiret ehli olanların hem meyhanede hem de mescidde Hakk'ın nurunu görebileceğini ifade etmektedir. Şair tezat söz sanatına başvurarak mescit ile meyhane üzerinden karşıtlık yaratmak istemekte; ancak ikisinin de aşkın Hakk ile buluştuğu bir yer olduğunu söylemektedir.

Ey Basîrî ger basîret ehliyisen gözün aç

Kim toludur nûr-ı Hakdan mescid ü **meyhâne** hem

(Basîrî G. 31/5)

Günümüz Türkçesi: Ey Basîrî, eğer basiret ehliysen gözünü aç ve hem meyhanenin hem de mescidin Hakk'ın nuruyla dolu olduğunu gör.”

Fuzûlî aşağıdaki beytinde tamamen tasavvufi aşkın verdiği neşveyle yüzünü meyhaneden mescide döndüren şeyhleri doğru yoldan ayrılan kimseler olarak nitelemiştir. Burada mescidin karşısına koyulan meyhane aslında tekkeleri ve dergâhları ifade etmektedir. Nitekim meyhanede nasıl şarap içenler sarhoş oluyorsa tarikatların dergâhlarında da müridlerin sunduğu aşk şarabı ile müridler yani Allah aşkı için yola çıkanlar mest olmaktadır:

Şeyhler **meyhânedan** yüz dönderürler mescide

Bî-tarîkatlar gerek kim doğru yoldan azeler

(Fuzûlî G. 96/3)

Günümüz Türkçesi: “Şeyhler meyhaneden mescide yüz döndürürler; yoldan çıkanların doğru yoldan ayrılmaları normaldir.”

Klasik Türk şiirinde genellikle meyhane mescidle birlikte kullanılmaktadır. Özellikle tasavvufî manada meyhane dergâh ya da tekke kavramlarını sembolize ettiği için mescidin karşısına konulmuştur.

Ahdî aşağıdaki beyitte ‘âbid, zâhid, hu, hây, meyhâne, savma’a, la’l kelimeleri arasında uygunluk kurarak tenasüp sanatı kullanmıştır. İlahi aşk unsurlarını, birbiriyle uyum gözetken kelimeler dâhilinde seçen şair, tamamen ilahi aşktan, Allah aşkından bahsetmektedir. Kendisi ve kendisi gibi Allah’a ibadet edenlerin ibadet yerinde, tekkelerde, ibadet için köşeye çekilmiş hücrelerde Allah’ı zikrettiklerini belirtmiştir. Beyitte geçen meyhane tasavvufî manada dergâha karşılık gelirken sevgilinin dudağı için istiare olarak kullanılan la’l ise tevhide karşılık gelmektedir. Bu yüzden bu iki kavram Allah aşkının işlendiği, bu uğurda kendilerinden geçip, ilahi sevgiliyi yâd ettikleri bir mekân ve ilahi aşk anlamında ele alınmaktadır. Şair, Allah aşkıyla yanıp tutuşarak, ilahi aşkın yegâne mekânlarında Allah’ı anarak, zikrederek, ibadetle meşgul olarak, dünyadan elini eteğini çekerek, daima hayat sahibi olan, sonsuz ve tek, bir olan Allah’a yakarış, dua ve övgülerde bulunduğunu dile getirmektedir.

Hû diyücegüz savma’ada ‘âbid ü zâhid

Meyhânede biz la’lün anup hâyı büyütdük³⁶

(Ahdî G. 113/3)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) Biz abidler ve zahitler olarak ibadethanede Hu diyecektik ama meyhanede senin lâl dudağını anınca hâ’yı büyütmiş olduk.”

3.2.10. Pazar (Çarşı)

Çarşı, dükkânların toplandığı ve bir çatı altında oldukları yerin ismidir. Çarşıların bulunduğu yer adları farklı olur. Demirciler çarşısı, bakırcılar çarşısı ve benzeri belirli

³⁶ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 256/2); (Rûhî G. 945/2); (Rûhî G. 113/5); (Rûhî G. 194/2); (Rûhî G. 535/4); (Rûhî G. 1007/4); (Rûhî G. 572/2); (Rûhî G. 572/5).

iş kollarının toplandığı çarşılar isimlerini o meslek grubundan alır. Tüccarların dükkânları ve depoları çarşıda bulunur ve orada farklı ticaretler yapılır (Ünal, 2012, s. 173).

Farsçada bâzâr şeklinde geçen pazar kavramı sözlükte, satıcı ve alıcıların ticaret yapmak amacıyla belirli zamanlarda bir araya geldikleri üstü açık kamu alanı anlamına gelmektedir. Zamanla anlam genişlemesine uğrayan bu kelime şehrin bir caddesinde ya da bölgesinde meslek ustaları tarafından çalıştırılan dükkânlar kümesini ifade eder olmuştur. Haftanın alışveriş niyetiyle toplanılması alışkanlık haline gelmiş olan gününe de Pazar ismi verilir. Pazar Müslümanların şehir hayatlarında şahsi işlemlerinin, haberleşme ve ticaretlerinin merkezi olmuştur. Bu şekilde İslam şehirlerinde ticari ve içtimai faaliyetler yerleşim yerlerinin mahremiyetinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Pazar içinde seyyar satıcılık, toptancılık, imalât, sarraflık, perakendecilik, uluslararası ticaret, geçici ikamet ve kültürel, siyasal ve toplumsal pek çok faaliyet bir arada yürütülmüştür (Kallek, 2007, s. 194-196).

Pazar sözcüğü Osmanlı döneminde hem alışveriş yapmayı hem de bu işin yapıldığı yeri ifade etmektedir. 16. yüzyıl sonlarına kadar eserlerde çoğu zaman pazar sözcüğün yerine çarşı kelimesi kullanılmıştır ve pazar sözcüğü kırsal bölgelerde yani kasaba ve köylerde haftanın belli günlerinde kurulan açık alışveriş mekânları için kullanılmıştır. Çarşı ise şehirlerde esnaf dükkanlarının faaliyet gösterdiği kapalı alışveriş yerlerini ifade etmektedir (Özcan, 2007, s. 206).

Fuzûlî beyitinde dünyayı bir pazar yerine teşbih eder. Çünkü dünya da bir pazar yeri gibidir ve onun kıymetini bilenler ise bu pazarın alıcıları yani müşterileridir. Beyitte boş yere beklemeyelim pazarı diyen şairin ruh hali umutsuzluk ve karamsarlık ifade etmektedir:

Bize çün kadr bulunmaz çihalum dünyâdan

Müşterî yoh nece bir bekleyelim **bâzârı**

(Fuzûlî G. 262/6)

Günümüz Türkçesi: “Bize kadir kıymet verilmez bu dünyada, bırakıp gidelim; müşteri yoksa pazarı neden bekleyelim.”

Fuzûlî meşhur gül kasidesinde sevgili/sultan ile gülü bir kıyaslamaktadır. Gül, klasik Türk şiirinde sıklıkla sevgili için kullanılan bir benzetme ögesidir. Ayrıca Hz.

Muhammed’i de temsil eden gül, burada sevgiliye özenen, kendisini ona nispet eden bir konumdadır. Yine de şair, sevgilinin gülden üstün olduğuna dikkat çekerek, arada yüzlerce fark olduğunu, gülün pazar yerinde satıldığını ifade etmektedir:

Gül ne nisbetdür sana senden ana yüz fark var

Sen büt-i perde-nişînsen şâhid-i **bâzâr** gül

(Fuzûlî K. 8/23)

Günümüz Türkçesi: “Gül kendisini sana nispet etmektedir fakat senden ona (gelinceye kadar) arada yüzlerce fark vardır. Sen perdenin arkasında oturan bir güzelken gül pazar yerinde satılmaktadır.”

Fuzûlî aynı kasidenin başka bir beytinde gülün değerini Sultan’a bağlamaktadır. Nitekim Sultan bastırıldığı paranın üzerine gül nakışlı mühür vurdurmasaydı gül zevk pazarında bu kadar kıymet kazanamazdı:

Zevk **bazarında** bulmazdı bu reng ile revac

Etmeseydi nakş-ı mührin sikke-yi dînâr gül

(Fuzûlî K. 8/46)

Günümüz Türkçesi: “(Sultan) altın paranın üzerindeki mührünün nakşını gülden yapmasaydı o (gül) bu renkle zevk pazarında bile kıymet bulamazdı.”

Dürr-i yetim, tek inci demektir ki klasik Türk şiirinde Hz. Peygamber (sav) için kullanılan ifadelerden birisidir. Fuzûlî, âlemi pazar yerine benzeterek, bu fani dünyaya güzelliği, ile iyiliği ve hoşluğu ile tek büyük incinin yani paha biçilemez olan Hz. Muhammed (sav)’in geldiğine değinmiş, Hz. Muhammed (sav)’e övgüde bulunmuştur. Ona göre iki cihanın toplam değeri Hz. Peygamber (sav)’in değeri kadar etmemektedir:

Oldı **bâzâr-ı** cihân revnakı bir dürr-i yetîm

Ki degül iki cihân hâsılı ol dürre bahâ

(Fuzûlî G. 5/3)

Günümüz Türkçesi: “Cihan pazarının güzelliği bir büyük tek inci (Hz. Muhammed) olduğundan beri iki cihanın mahsulü o incinin değerine yetişmez.”

Fuzûlî aşağıdaki beyitte sevdâyı bir pazara, kendisini de o pazarı denetleyen zabıta memuruna benzetmektedir. Bu yüzden melamet taşının vücudunda açacağı yaranın kendisi için bir süs olduğunu ifade etmektedir:

Gam degül cismümde ger seng-i melâmet zahmı var

Şahne-yi **bâzâr-ı** sevdâyem bu zîverdür mana

(Fuzûlî G. 23/3)

Günümüz Türkçesi: “Bedenimde melamet taşının yarası varsa bu benim için gam değil; çünkü ben sevda pazarının esas başıyım, bu benim için süstür.”

Fuzûlî yine tasavvufî terminolojinin önemli unsurlarından birisi olan fakr kavramına yer verdiği bir gazelinde fakrı aşk diyarında kurulan bir pazara benzetmiştir. Bu pazarda itibarı, değeri olan tek şey ise faniliktir. Bu yüzden muhatabına terki ve tecridi tavsiye etmektedir:

Terk ü tecrîd ihtiyar et kim diyâr-ı ‘ışkda

Fakr **bâzârına** esbâb-ı fenâdandır revâc

(Fuzûlî G. 51/5)

Günümüz Türkçesi: “Her şeyi terket ve dünyadan elini eteğini çek. Çünkü aşk diyarındaki fakr pazarında rağbet gören şeyler ancak fani olmaya sebep olan şeylerdir.”

Ahdî, klasik Türk şiirinde sıklıkla kullanılan mazmunlardan olan sabah esen latif rüzgâra değinerek, bu sabah rüzgârıyla sevgiliden gelecek haberi yani sevgilinin kokusunu duymaya, beklemeye işaret etmektedir. Sevgiliden gelecek en küçük bir habere bile muhtaç olan ve vuslat için yanıp tutuşan âşık sevgili ile vahdeti arzulayan bir konumdadır. Burada ise sabah rüzgârının hoş kokulu olması, şehir ve pazar yerlerine dahi bu hoş kokuyu saçmasının asıl nedeni sevgiliden gelen kokunun rüzgâr eşliğinde yayılmasıyla ilişkilidir:

Götürüp kokuyu tütüdi aradan âhû görüp

Bâd-ı hoş-bûy-ile pür-bû yine şehîr ü **bazar**

(Ahdî K. 1/11)

Günümüz Türkçesi: “(Rüzgâr) bir ceylan (gibi sevgili) görüp onun kokusunu şehre götürdü ve kokmasına sebep oldu. Hoş kokulu sabah rüzgârı ile yine şehir ve pazar yeri güzel kokularla doldu.”

Ahdî, pazar mekânını keder, dert ve sıkıntı ile ilişkilendirmiş, âşîğın gönlünü de bu pazarda satılan bir meta olarak tahayyül etmiştir. Ancak şair bu alışverişte zarar edilse dahi bunun bir önemi olmadığını da vurgulamıştır:

Nakd-i dil bulsa ziyân **bâzâr-ı** gamda gam yeme

Kim dedi zülfi gamıyla sûdı yok sevdâya düş

(Ahdî G. 93/5)

Günümüz Türkçesi: “Keder pazarında gönlünün nakdi ziyan olsa da üzülmemelisin zira sana kimse sevgilinin saçlarının gamıyla faydası olmayan bir sevdaya düşmeni söylemedi.”

Ahdî, kendi gönlüne, kalbine seslenmekte ve bu seslenmeyle gönlüne serzenişte bulunarak kendi kendisine telkinde ve uyarıda bulunmaktadır. Sevgilinin lâl gibi kırmızı dudaklarını bırakıp da beline dolaşmamasını ve orta yerde gizli alışveriş yapmamasını, zira aldanabileceğini söylemektedir:

La’lini koyup miyânına tolaşma ey gönül

Aldanursın ara yerde gizlü **bâzâr** eyleme

(Ahdî G. 191/2)

Günümüz Türkçesi: “Ey gönül! (Sevgilinin) dudaklarını bırakıp da beline dolaşma. Orta yerde gizli pazar eyleme, zira aldanırsın.”

Ahdî bu beyitte karanfili pazarda satılan bir köleye benzetir ancak pazarda satılan kölenin aslında Kenan ilinden gelen, pazarda bir köle olarak satılan daha sonra ise Mısır’a sultan olan Hz. Yusuf olabileceğini ima eder. Burada hem Hz. Yusuf kıssasına telmih vardır hem de onu karanfile benzettiği için teşbih söz sanatı tekniğinin kullanıldığı görülmektedir:

Bâzâra gelüp kul gibi satıldığı bu kim

İster ere sen Yûsuf-ı Ken’âna karanfül

(Ahdî K. 2/32)

Günümüz Türkçesi: “Pazara gelip bir kul (köle) gibi satılan da kim? Kenan ilinin Yusuf’una erişmek ister karanfil.”

Şair Rûhî ise bir beytinde aşk pazarından bahseder ve sevgiliyi o pazarı ısıtan güneşe benzetir. Çünkü sevgilinin güzellik unsurlarından biri de yüzüdür. Onun yüzünün güneş gibi aydınlık, parlak ve ışık kaynağı olduğunu söyler. Burada aşk bir pazara, güzellik bir metâa, sevgili de o pazarı ısıtan ve o pazara değer katan güneşe benzetilmiştir:

Bâzâr-ı ‘aşk mihr-i cemâlünde n’oldı germ

Sensin metâ’-ı hüsne viren gül gibi revâc³⁷

(Rûhî G. 92/1)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) Aşk pazarı senin güneş gibi güzel yüzünle sıcaklık buldu, güzellik malına gül gibi itibar veren sensin.”

3.2.11. Tekke (Hankâh, Dergâh, Harâbât)

Osmanlı Türkçesinde *tekye* şeklinde yazılan tekke kelimesi günümüz Türkçesinde *tekke* şeklinde yazılmaktadır. Farsçada tekke sözcüğüne rastlanmamıştır fakat onun yerine *dergâh* ve *hankâh* kelimeleri kullanılmıştır. Arapçada *tekaya* şeklinde rastlanmaktadır. Terim olarak ise tarikat mensuplarının toplu olarak ibadet törenlerini düzenledikleri yere denilmektedir. Tekkeler şeyhler, müritler ve padişahlar tarafından kurulmuştur. Genellikle şeyhler tarafından yönetilmektedir. Osmanlı Türkçesinde muhtemelen 15. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Tekkelerin iç düzeni ve manevi havası tasavvufî kaynaklarında ayrıntıları ile birlikte alınmıştır. İbn Cüneyt’in ve İbn Battuta’nın seyahatnamelerinde tarikatın oluştuğu dönem ve tekkelere ait bilgiler verilmiştir. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde de Osmanlılar döneminde tekkeler ile ilgili mühim malumatlar bulunmaktadır (Kara, 2011, s. 368).

Tekke, dergâh ve âsitâneler Anadolu’da arkasından da Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altında bulunan coğrafyalarda karşımıza çıkan mekânlardır. Dergâh ve

³⁷ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 92/2); (Rûhî G. 99/4); (Rûhî G. 155/3); (Rûhî G. 405/2); (Rûhî K. 17/24).

tekkeler çeşitli tarikat yapılarını ifade etmektedir. Bilhassa tekke ifadesi Anadolu’da ya da Osmanlı Devleti idaresindeki yerlerde yaygınlaşmış ve zamanla tüm tarikat yapılarını karşılar hale gelmiştir. İstanbul’un fethinden 18. yüzyıla kadarki dönemde klasik üslup döneminde erken dönem tekke modelleri ortadan kalkmış, bunun yerine dönemin sembolü haline gelen cami merkezli külliyele benzeyen tekke-mescid ya da tekke-cami tipinde yapıların inşa edilmesi yaygınlaşmıştır (Tanman, 2011, s. 370-371).

Dergâh ve tekkeler divan edebiyatında halka açık yer olarak da ele alınmakla beraber daha çok derviş ve tasavvuf yani ilahî aşk kavramları ile birlikte kullanılmıştır (Pala, 2000, s. 137).

Fuzûlî’nin Hz. Muhammed sevgisini anlatmak üzere yazdığı “Su Kasidesi” adlı şiirinden alınan bu beyitte suyun toprağa kavuşma özlemi işlenmiştir. Burada dergâh varılmak istenen yer yani Hz. Muhammed’in kabri de bulunduğu Mescid-i Nebevî’dir. Su ise o yola girmiş âşığı temsil etmektedir. Görüldüğü üzere hem teşbih hem teşhis (kişileştirme) hem de tecahül-i arif söz sanatları tekniklerinin ustaca kullanıldığı görülmektedir.

Zerre zerre hâk-i **dergâhına** ister sala nûr

Dönmez ol **dergâhdan** ger olsa pâre pâre su

(Fuzûlî K. 3/24)

Günümüz Türkçesi: “Su, onun dergâhının toprağına zerrecikler halinde nûr salmak (orayı aydınlatmak) ister. Eğer parça parça da olsa o dergâhtan dönmez.”

Fuzûlî Ayas Paşa için yazdığı kasidesinde Hz. ‘Îsâ ve “dem” (nefes) sözcüğünü bir terkipte kullanmıştır. Burada ayet iktibası yaparak kemiklerin diriltilmesi meselesine göndermede bulunmuş ve bununla Hz. İsa’nın kutsal nefesi arasında mahiyet yönünden bir ilgi kurmuştur. Burada tarihî bir olaya yani Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesi olayına da gönderme yapıldığı için telmih söz sanatı tekniği kullanılmıştır:

Ol Mesîhâ-dem ki emvât-ı elem ihyâsına

Hâk-i **dergâhındadır** keyfiyyet-i yuhyi’l-’izâm

(Fuzûlî K. 13/16)

Günümüz Türkçesi: “O Mesih (Hz. İsa) nefesli ki ölülerin diriltilmesi, çürümüş kemiklerin diriltilmesinin keyfiyeti onun dergâhının topraklarındadır.”

Fuzûlî Hz. Muhammed için gazel nazım şekliyle yazdığı na'tinin makta beytinde O'ndan bağışlanma dilemektedir. Hz. Peygamber'e şayet dergâhında bilmeden de olsa edepsizlik ettiysem bu durumu sen affet diye yalvarmaktadır:

Yâ Nebî kılma Fuzûlîni kapundan mahrûm

'Afv kıl var ise **dergâhda** terk-i edebi

(Fuzûlî G. 252/7)

Günümüz Türkçesi: “Ya Nebi, Fuzûlî’ni kapından mahrum etme, dergâhında edebi terk ettiyse sen onu affet.”

Hâk-i dergâh divan şiirinde farklı teşbihlere konu olmuştur. Şairler sevgilinin dergâhının toprağını gözün sürmesi olarak hayal etmişlerdir. Genellikle bu ifadeden kastedilen eşğinin toprağıdır ki örneklerde de benzer anlamda kullanılmıştır. Bu bağlamda Fuzûlî de Kânûnî Sultan Süleyman için yazdığı meşhur gül kasidesinde gülün gözlerine sürmeler yaptırmak için her sabah vakti saba rüzgârına sevgilinin dergâhının/eşğinin toprağını sorduğunu söylemektedir:

Tûtîyâ-yı çeşm için her subh-dem yollar dutup

Hâk-i **dergâhun** sabâdan eyler istifsâr gül

(Fuzûlî K. 8/25)

Günümüz Türkçesi: “Gül, her sabah vakti, yola düşüp gözlerine sürme yapmak için, sabâ rüzgârından senin dergâhının toprağını sorar.

Fuzûlî bir gazelinde de aynı terkibi benzer bir anlamda kullanmıştır. Şair sel gibi akan gözlerine, çok fazla ağlamaktan artık sele dönüşmüş gözyaşına seslenmekte ve serzenişte bulunarak, sevgilinin dergâhının toprağını gözüne sürme yaptığını ve bu sürmeyi gidermemesini söylemektedir. Zira âşık bu sürme sayesinde âlemi temaşa edebilmektedir:

Hâk-i **dergâhun** nazardan sürme ey seyl-âb-ı eşk

Kılma zâyî’ sürme-yi çeşm-i cihân-bînum menüm

(Fuzûlî G. 202/3)

Günümüz Türkçesi: “Ey gözyaşı seli! Sevgilinin dergâhının toprağını benim nazarımdan sürme. Benim cihanı gören gözümün sürmesini ziyan etme.”

Fuzûlî yine Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu Bağdat kasidesinde sultana övgüler dizdikten sonra devlet mülkünün sultanın dergâhında saklı olduğunu ve bir fırsat bulduğunda halini o dergâha arz etmesini istemektedir:

Bi'llâh ey devlet ki **dergâhında** mahremsen anun

Düşse fırsat hâlüm ol **dergâha** 'arz et zinhâr

(Fuzûlî K. 10/63)

Günümüz Türkçesi: “Ey devlet! Allah'a yemin olsun ki sen onun dergâhında mahremsin. O dergâha fırsat düşse halimi kesinlikle bildir.”

Şair aynı kasidenin bir sonraki beytinde ise Kânûnî Sultan Süleyman için binlerce inci gibi övgü dolu söz söylediğini ancak bir türlü imkân bulup bu sözleri sultanın huzurunda söyleyemediğini ifade etmektedir:

Kılmışam tertîb-i sahn-ı sıdka bin dürr-i senâ

Bulmazam ruhsat ki **dergâha** kılâm bir bir nisâr

(Fuzûlî K. 10/64)

Günümüz Türkçesi: “Sadakat meydanının tertibine binlerce övgü incileri dizmişim; ancak izin alıp da o dergâha bunları bir bir saçamıyorum.”

Fuzûlî, şiirlerinde genellikle tasavvufî bir kavram olan fakrı övmüş ve fakr ve kanaat içerisinde yaşamayı tavsiye etmiştir. Aşağıdaki gazelde de şair kendisine fakr içinde yaşayıp makam ve mevki peşinde koşmamak gerektiğini söylemektedir. Bunu söylerken de sultanın dergahındaki makamı ve itibarı unutmasını öğütüyor:

Gör ganîmet fakr milkinde gedâlıg şîvesin

İ'tibâr u mansıb-ı **dergâh-ı** sultânı unut

(Fuzûlî G. 41/4)

Günümüz Türkçesi: “Fakr mülkünde dilenci gibi yaşamayı ganimet bil, sultanın dergâhında itibar ve makam sahibi olmayı unut.”

Fuzûlî dergâhı zaman zaman da sevgilinin mekânı olarak kullanmıştır. Sevgiliyi bir sultan ya da bir müşid olarak telakki eden şair onun güzelliğini seyreden âşık için bu durumun o dergâha kabulüne sebep olabileceğini ümit ettiğini söylemektedir. Burada

şair elbette ezeli ve ebedi olan ilâhî sevgiliye olan aşkıdaki bağlılığı dile getirirken, beşeri aşktan ziyade ilâhî aşkı kastetmektedir:

Hoş geçer nezzâre-yi hüsnünle ‘ömrüm var ümîd

Kim ede makbûl-i **dergâhun** meni hüsn-i ma’âş

(Fuzûlî G. 131/2)

Günümüz Türkçesi: “Güzelliğine seyirci olan ömrüm (bu nedenle) hoş geçer. Ümid ederim ki bu güzel geçinme beni dergâhına kabul ettirir.”

Fuzûlî, bu sefer dergâh ifadesiyle huzur-ı İlâhî’yi kastetmiştir ve bu dünyadayken bağışlanmak için döktüğü inci gibi değerli gözyaşları şayet mahşer günü Allah Teâlâ’nın katında kabul edilmezse orada ağlamaya devam edeceğini ve mahşer meydanını gözyaşlarıyla sele vereceğini söylemiştir:

Mahşeri eşküm verür seyl-âba ger rûz-ı cezâ

Olmasa makbûl **dergâha** sirişküm gevheri

(Fuzûlî G. 251/6)

Günümüz Türkçesi: “Eğer ki ceza gününde (kıyamet sorgusunda) gözyaşlarımın incisi Allah’ın huzurunda kabul olmazsa, gözyaşım mahşeri sele verir.”

Benzer manaya gelen başka bir beyitte yine şair, kendisine seslenerek bir nevi kendisi üzerinden tüm insanlara öğüt vermektedir. Fuzûlî, beşeri unsurlardan vazgeçerek, ilâhî aşka yönelmek gerektiğini; gelip geçici, fani, boş, aldatıcı ve sahtekâr dünyanın zevkinden vazgeçerek, nefsinin terbiye etmenin gerektiğini, asıl gerçek âlemin, Allah’ın yanında olduğunu hatırlatmaktadır.

Ey Fuzûlî mey ü ma’şûk mezâkın terk et

Özüni ‘asi-yi **dergâh-ı** İlâh etme dahı

(Fuzûlî G. 293/7)³⁸

Günümüz Türkçesi: “Ey Fuzûlî! Şarap ve sevgilinin zevkini terk et; kendini İlâhî dergâhta âsi (ilan) etme.”

³⁸ Benzer beyitler için bk. (Fuzûlî K. 9/14)

Ahdî, Nişancı Bey için yazdığı bahariyye kasidesinde güllerin açtığı bahçeyi bir tekkeye benzetmiş gülü de yağmur damlalarından kulağına inciler takmış bir derviş gibi hayal etmiştir:

Tekye-i bagda gül-i hayderîdür taksa n'ola

Gûşına dürr-i Necefler katarât-ı emtâr

(Ahdî K. 1/6)

Günümüz Türkçesi: “Kulağına yağmur damlalarından Necef incisi takmasına şaşılmamalı zira o, bahçenin tekkesinde Hayderî bir güldür.”

Ahdî kerem redifli kasidesinde ise sevgilinin haremını cennete benzetmekte kendisini de o dergâhtaki bir hizmetkâra teşbih etmektedir:

Cennet-âsâ haremünde yeridür ger dersem

Kemterîn bendeyi **dergâhuna** gılmân-ı kerem

(Ahdî K. 3/23)

Günümüz Türkçesi: “(Ey sevgili!) Eğer bu kemter kulunun dergâhının kerem hizmetkârları arasında olduğunu senin cennete benzeyen haremında söylesem yeridir.”

Ahdî gönlünü, ruhunu, kalbini tekkeye benzetmekte sevgilinin gamzesini de onun memleketinden gelen şerefli bir misafir gibi hayal etmektedir. Nasıl ki kültürümüzde misafir evin başköşesine oturtulursa sevgilinin gamzesi de aşığın gönlünün başköşesine kurulmuştur ve bunda yadırganacak bir şey yoktur:

Dil ü cân **tekyesinde** sadra geçse n'ola ‘izzetle

Sizün elden gelür ey kaşı yâ tîrûn müsafirdür

(Ahdî G. 52/3)

Günümüz Türkçesi: “Ey yay kaşlı (sevgili!) Senin sizin illerden gelen okun (gamzen) bir misafirdir, gönül ve can tekkesinde başköşeye geçip oturmasına şaşılmamalı?”

Ahdî aşağıdaki beyitte ise sevgilinin yolunun izinde gezen avare gönlünü Hz. Süleyman’ın dergâhında aciz bir şekilde dolaşan karıncaya benzetmiştir:

Dil-i âvâre ki hâk-i reh-i cânânda gezer

Mûrdur ‘acz-ile **dergâh-ı** Süleymânda gezer

(Ahdî G. 61/1)

Günümüz Türkçesi: “Serseri gönül sevgilinin yolunun toprağında gezer; (tıpkı) bir karıncanın aciz bir şekilde Hz. Süleyman’ın dergâhında gezmesi (gibi).”

Eskiden Anadolu’da delilerin şifa bulması için tekkelere götürüldüğü bilinmektedir. Ahdî de aşağıdaki beytinde bu uygulamayı hatırlatmakta ve sevgilinin aşkını bir tekkeye benzetmekte, gönlünü de delirmiş bir aslan gibi tahayyül etmektedir. Ayrıca deliler hem kendilerine hem de başkalarına zarar vermemesi için zincire vururlar. Şair ikinci mısradaki da bu durumu hatırlatmakta ve sevgiliden zincir gibi halka halka olan zülfünü boynuna takmasını istemektedir:

Tekye-gâh-ı ‘ışkda gönlüm delürdi şîr-veş

Gel müselsel zülfünü boynuma tak zencîr-veş

(Ahdî G. 96/1)

Günümüz Türkçesi: “Aşkın tekkesinde gönlüm aslan gibi delirdi; gel ardı ardına saçlarını boynuma dolayarak (saçlarını) zincir gibi (boynuma) tak.”

Ahdî bir başka beyitte ise bir âşık olarak gam tekkesinde durup bir ışık beklemekteyken sevgilinin yanağının hayalinin kendisini aydınlattığını söylemektedir:

Gam **tekyesinde** turuben isterdi dil çerâğ

Sundi hayâl-i ‘arızun ol derd-mende şem’

(Ahdî G. 102/4)

Günümüz Türkçesi: “Gönül gam tekkesinde durup bir ışık isterdi; sevgilinin yanağının hayali o dert sahibi gönle bir mum sundu.”

Ahdî bir beytinde hem tekye hem de hankâh kavramlarını birlikte kullanmıştır. O kendisini aşk âleminin o büyük tekkesindeki gönlü aydın dervişe benzetirken Allah aşkıyla çektiği âhların ateşinin feleklerin tekkesinin çırağını tutuşturduğunu söylemektedir. Çünkü sevgiliye olan aşkıdan, vahdet arzusundan yanıp tutuşan âşığın ahı o kadar yakıcıdır ki, feleklerin tekkelerine kadar o ah çıkararak, ateş gibi mum gibi çırağları yandırmıştır:

Ben ol rûşen-zamîr-i **hankâh**-ı ‘âlem-i ‘ışkam
Ki âhumdan çerâğın **tekye-i** eflâk yandurdu

(Ahdî G. 205/4)

Günümüz Türkçesi: “Ben aşk âleminin tekkesinin gönlü aydın olan kişisiyim ki benim ahımın ateşi feleklerin tekkesinin çerağını tutuşturdu.”

Bağdatlı Hürremî’nin beytinde geçen Âl-i Abâ, Hz. Peygamberin kendisi ile birlikte kızı Hz. Fâtıma, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den oluşan ailenin adıdır. Şair, dünya mülkünün tekkesinde de ilahi âlemde de ikiyüzlülük etmeden, nefsinı körelterek, dünyadan elini eteğini çekerek, kendini tasavvufa, Allah yoluna adadığını, aldatmacalara kanmadığını, takva ve zühd sahibi olduğunu dile getirmektedir. Şair kendini ve kendisi gibi olanları Âl-i Abâ’dan gelenlerin yani Hz. Peygamber soyundan gelenlerin dostu olarak ifade etmektedir:

Riyâ yok tavrımızda **hankâh**-ı mülk-i dünyâda
Muhibb-i hanedân-ı çâker-i âl-i ‘abâyuz biz

(Bağdatlı Hürremî G. 1/2)

Günümüz Türkçesi: “Dünya mülkünün tekkesinde tavrımızda ikiyüzlülüğe yer yoktur. Biz Âl-i abâ’nın kullarının soyunun dostlarıyız.”

Harabat kavramı meyhane anlamına gelse de tasavvufi olarak tekke, dergâh karşılığında kullanılmıştır. Zühd sahibi kişiler, her şekilde zevklere karşı koyarak kendisini ibadete vermiş olan, dünyaya rağbet etmeyen, nefsani arzudan kendini çeken kişilerdir. Ancak divan şiirinde zahid pek de makbul kabul edilmez. Şair, aşağıdaki beyitte Hakk’ın feyzinin ancak harabat ehlinin topluluğunda olduğunu belirterek zühd sahibi kimselerin ellerinde riya ve gösterişten başka bir şey bulunmadığını ifade etmiştir:

Feyz-i Hak zümre-i erbâb-ı **harâbâtdadur**

Ehl-i zühdün nesi var zerk u riyâdan gayrı³⁹

(Rûhî G. 1089/3)

³⁹ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 96/5); (Rûhî G. 572/4); (Rûhî G. 987/2).

Günümüz Türkçesi: “Hakk’ın feyzi ancak harabat ehlinin topluluğu üzerinedir; zühd sahibi olanların ikiyüzlülükten, gösterişten başka neyi vardır?”

3.2.12. Otağ

Padişahlar ve vezirlere mahsus çadırların ismidir. Bu çadırlara adının verilmesinin sebebi içerisinde ateş yakılabilmesidir. Normal çadırlardan süslü, büyük ve etekli olan otağlar özel süslemelere sahiptir (Pala, 2020, s. 366).

Padişahların çadırları ‘Otağ-ı Hümayun’ olarak da bilinmektedir. Otağ, çadırlardan daha farklı olur ve büyüktür, etekli ve süslü bir yapısı vardır. Padişahlar sefere gittiklerinde iki tane Otağ-ı Hümayun yola çıkardığını bilinirdi. Birisinde oturur, diğerinde tuğlar ile birlikte gününü geçirirdi. Padişah otağı, manzara güzelliği ve ağaçlı mekânda kurulurdu. Ordugâhın tam ortasında bulunan çadır, yeniçerilerin çadırları ile çevrilirdi (Pakalın, 1993, s. 741).

Osmanlılar savaşlar esnasında çadırlarla göçebe kentler kurmuşlardır. Bu göçer kentlerde yeniçerilerin çadırları, yüksek rütbeli askerlerin görkemli çadırları yer almıştır. Ayrıca söz konusu kentin ortalarında da padişahın şehirde bulunan sarayının yerine etrafı kumaştan yapılmış olan sur duvarlarıyla çevrili, genellikle kırmızı renkli otağ-ı hümayun bulunmaktadır. Göçer kentlerde savaşa katılmış olan askerlerin çadırlarının dışında hazine, mescit, erzak, hastane, hamam, mutfak, ahır mühimmat deposu ve idam çadırı gibi farklı ihtiyaçlara cevap veren çadırlar da yer almıştır (Çürük, 1993, s. 164).

Bağdat ve Şam Beylerbeyi Lala Cafer Paşa için yazdığı bir kasidede Fuzûlî, baharın gelişiyile açan çiçekleri çemende çadır ve otağ kurmuş bir şekilde hayal etmiştir:

Tiküp şükûfe vü gonca çemende çetr ü **otag**

Makâm-ı bezm-i sürûr oldu ‘arsâ-yı bustân

(Fuzûlî K. 36/3)

Günümüz Türkçesi: “Çemende şükufe ve gonca çadır ve otağ dikince bahçenin alanı sevinç meclisinin makamı oldu.”

Şair başka bir gazelde benzer bir hayalle bahar günlerinde bahçelerde açan goncaları otağ kuran kimselere benzetmektedir. Sevgilinin yurdu olan bahçeler zevk ve safa peşine düşen kimseler için bahar günleri bir taze menzile dönüşmektedir:

‘Ayş için bir turfa menzildür bahâr eyyâmı bağ

Anda dutsun gonca-veş her kim ki ‘ayş ister otağ⁴⁰

(Fuzûlî G. 142/1)

Günümüz Türkçesi: “Zevk ve safa için bahar günlerinde bahçe bir taze menzildir. Gonca gibi her kim ki zevk safa isterse onda otağ tutsun.”

Tablo 2: Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde geçen mekân adları ve sayısı

N	Şair	Şehir /Mekan	Nazım Şekli	Sayısı
1	Ahdî	Pazar	Gazel, Kaside	4
2	Ahdî	Kasr / Kaşane / Kâh	Kaside, Gazel	2
3	Ahdî	Mescit	Gazel, Tarih	2
4	Ahdî	Tekke/ Dergâh	Gazel, Kaside	7
5	Ahdî	Meyhane	Gazel	1
6	Basîrî	Dükkân	Gazel	1
7	Basîrî	Mescit	Gazel	1
8	Basîrî	Meyhane	Gazel	1
9	Fuzûlî	Tekke/Dergâh	Kaside	12
10	Fuzûlî	Mescit	Gazel, Rubâi	9
11	Fuzûlî	Pazar	Gazel, Kaside	6
12	Fuzûlî	Medrese	Gazel	2
13	Fuzûlî	Otağ	Gazel, Kaside	2
14	Fuzûlî	Kasr / Kaşane / Kâh	Kaside, Gazel	3
15	Fuzûlî	Meyhane	Gazel	1
16	Hürremî	Tekke/Dergâh	Gazel	1
17	Rûhî	Tekke/Dergâh	Gazel	4
18	Rûhî	Mescit	Gazel, Terkib-i Bend	3
19	Rûhî	Kütüphane	Gazel	1
20	Rûhî	Dükkân	Kaside, Gazel	2
21	Rûhî	Iyd-gâh	Gazel	3
22	Rûhî	Kahvehane	Gazel	3
23	Rûhî	Kilise	Tarih	1
24	Rûhî	Kasr / Kaşane / Kâh	Kaside, Gazel	5
25	Rûhî	Medrese	Tarih	1
26	Rûhî	Meyhane	Gazel	8
27	Rûhî	Pazar	Kaside, Gazel	6
28	Rûhî	Otağ	Gazel	1

⁴⁰ Benzer beyitler için bk. (Rûhî G. 192/6).

Yukarıdaki tabloda şairlerin mekân olarak daha çok tekke, meyhane ve mescit kavramlarını kullandıkları dikkat çekmektedir. Tablodaki veriler ışığında şairlerin mekânları özellikle de dinî mekânları kutsal olmaları yönüyle ve daha çok sevgili ile özdeşleştirerek ele aldıkları görülmektedir. Ayrıca mekân adlarının en fazla kaside ve gazel nazım şekillerinde geçtiği tespit edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak çalışmada incelenen Bağdatlı 37 şairin taranan şiirleri ve divanlarında görülmüştür ki coğrafî yerler ve mekân adları önemli bir yere sahiptir. Bu şairler çevrelerine duyarsız kalmamış, içinde buldukları coğrafyalardaki önemli tarihî ve dinî yerlerin özelliklerine yer vererek şiirlerinde işlemişlerdir. Özellikle Anadolu yani Rum, Acem ve Arap coğrafyası üçgenindeki bölgede yer alan şehirler çok sık kullanılmıştır. Bunların yanı sıra son bölümde incelenen mekânlar da şiirlerde anlam dünyasını derinleştirmek ve zenginleştirmek amacıyla yer almıştır.

Bağdatlı Divan Şairlerinin Şiirlerinde Osmanlı Coğrafyası adlı tez çalışmasında incelemiş olduğumuz şairlerin şiirleriyle beraber değindiğimiz Osmanlı coğrafyasına ait şehirlerin tarihsel önemi ve bu coğrafyanın divan şiirine etkisi, edebiyat ile coğrafyanın iç içe olduğunu göstermektedir. Yaşadığı dönemin özelliklerinden, siyasî, sosyo-kültürel, ekonomik ve toplumsal olaylardan etkilenen insan, doğal olarak kendisini anlattığı şiirlerinde bu coğrafyalara yer vermiştir.

Divan şairleri genellikle yaşadıkları şehirlerden ve bölgelerden etkilenmişler, gezip gördükleri yerleri eserlerine aksettirmişler ve fethedilen ülkelerden bahsederek şehir güzellikleri ve tasvirleri yapmışlardır. Ayrıca bu bölgelerden bazılarının İslamî gelenekçe kutsal kabul edilmesi şiirlerde daha fazla yer almalarına sebep olmuştur.

Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde tespit etmiş olduğumuz Osmanlı coğrafyasına ait yerler genel itibari ile şu şekilde sıralanabilir: Acem, Anadolu, Balkanlar, Arabistan, Gence, Irak, Ken'an, Mısır, Şam, Halep. Görüldüğü üzere sıralanan bu yer adları, Osmanlı devrinde fethedilen topraklardan bazılarıdır. İncelediğimiz şiirlerde bu coğrafyaların daha çok meşhur ilim, kültür ve sanat merkezi oluşları, tanınmış kişileri ve önemli yapıları ele alınmıştır.

Çalışmada Arap coğrafyasındaki kutsal topraklarda yer alan Mekke ve Medine şehirlerinin şiirde övgüye mazhar olan kişiye kutsallık atfedilmek için kullanıldığı görülmüştür. Kerbela şehri yaşanan hazin olaydan dolayı şiirde hüznün ve keder ifadeleriyle birlikte kullanılmıştır. Rum ve Acem toprakları sevgiliye ait unsurlarla daha çok ilişkilendirilmiştir. Özellikle Osmanlı devletine başkentlik yapmış olan İstanbul ile Bursa ve Konya gibi önemli kültür merkezleri ve şehzade sancağı olan şehirler kasidelerde daha çok işlenmiştir.

Çalışmamızda Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde geçen şehir-bölge-coğrafya adları dışında mekân adlarına da yer verilmiştir. Bu şiirlerde tespit edilen mekân adları şu şekilde sıralanabilir: Dükkân, 'ıyd-gâh, kahvehâne, kasr, kâşâne, kâh, kilise, kütüphane, medrese, mescit, meyhane, pazar, tekke, otağ. Sıralanan bu mekân adları, insan ile iç içe olan, insanın yaşadığı yerde bulunan veya insanın içinde bulunduğu birtakım mekânlardır ve edebiyata dolayısıyla da şiire yansımıştır. Ayrıca bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin hükümdarları, askerleri ve onların çıktığı seferlerle alakalı, dinî, kültürel, sosyal yapılarla alakalı yer adları da tespit edilmiştir. Hoşgörülü bir toplum ve devlet ilişkisi bulunan Osmanlılarda dinî mekân olarak kilise ve cami bir aradadır. Elde edilen ve fethedilen topraklardan hareketle yabancı milletlere ait olan insanların dinî inanışlarında bir zorlama yapılmadan, kendi dinlerini yaşama hakkı tanınarak kilise gibi ibadethaneler bu coğrafyada yer almaya devam etmiştir. Genel itibari ile gayrimüslimlerle ilgili olan bu mekân, farklı yönleriyle şiirlerde ele alınmıştır. Ayrıca tasavvufî manada birbirinin zıttı kabul edilen ve klasik şiirde sıkça bu yönüyle zikredilen mescid ve meyhane, mekân olarak en fazla karşılaşılan kavramlar olmuştur.

Netice itibariyle büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti bünyesinde yetişen Bağdatlı şairler, yaşadıkları çevreyi ve bu çevredeki mekânları şiirlerinde çeşitli şekillerde ele almışlardır. Buradan hareketle şairlerin şiirlerinde sosyalleştikleri, ibadetlerini gerçekleştirdikleri, dinlerini yaşadıkları mekânları ve geniş çerçevede yaşadıkları toprakları hem şehir-ülke güzellemeleri hem de devrin padişahlarına ve devlet adamlarına övgü ve medihler vasıtasıyla ele aldıkları ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme (Klasik Türk Edebiyatında Kahve)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî-Riyâzû 'ş-Şuara (Tezkiretü 'ş-Şuara)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin) (Cilt I)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akkuş, M. (2008). *Hatîbî, Tezkîre-i Şu'arâ-yı Bağdâd*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2005). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bağdatlı Rûhî'ye Etkisi. *Bilig*(33), 137-147.
- Aksoyak, İ. H. (2014, 08 17). *Ahmed-i Harîrî*. 06 11, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmedi-hariri> adresinden alındı
- Aksoyak, İ. H. (2014, 01 05). *Aklî Bağdatlı*. 07 12, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/akli-bagdatli> adresinden alındı
- Aksoyak, İ. H. (2014, 05 23). *FEVZÎ, Muhammed Emîn Efendi*. 06 16, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fevzi-muhammed-emin-efendi> adresinden alındı
- Aksoyak, İ. H. (2014, 08 10). *VÂSİF, Ahmed Vâsîf Efendi*. 05 27, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vasif-ahmed-vasif-efendi> adresinden alındı
- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya. *Sttudies Of The Ottoman Damın*, 2(3), 1-25.
- Akün, Ö. F. (1988). Ahdi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 509-514.
- Akyıldız, R. (2004). Türk ve Dünya Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- Arslan, A. (1997). Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII.Yüzyıllar). *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 83- 87.

- Arslan, M. (2014, 08 27). *FÂ'İK, Abdülkerîm Fâ'ik Bağdatlı*. 04 18, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faik-abdulkerim-faik-bagdatli> adresinden alındı
- Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atalay, B. (2017). Klasik Türk Edebiyatında "Tatar". *Kesit Akademi Dergisi*(9), 413 - 425.
- Aydın, M. (2002). Kilise. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baharlu, İ. (2022). Safeviler'de Dönüşüm Sembolü Olarak Başkentler: Kazvin ve İsfahan. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 1720-1732.
- Bakır, A. (1992). Basra. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 108-111.
- Bayrak, M. O. (1997). *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bazın, M. (2002). Kazvin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 154-155.
- Bedestani, A. (2018). XVI. Yüzyıl Şairi Ahdî-i Bağdâdî Dîvânı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul.
- Bilge, M. L. (1993). Cidde. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 523-525.
- Bilge, M. L. (2003). Lahsa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 59-60.
- Bilgi, A. S. (2011). Tebriz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, 219-222.
- Bilgin, F. (2013). Tunus Üzerinde Osmanlı-İspanyol Hkimiyet Mücadelesi (XVI. Asır). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*(44), 181-201.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bulukgiray, İ. (2019). Basîrî'nin Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Eskişehir.
- Buyruk, İ. E. (2015). Bağdatlı Rûhî Divanı'nda Sosyal Hayat. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk DiLi ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Doktora Tezi). Konya.
- Buzpınar, Ş. T. (2010). Şam. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 315-320.
- Büyükçoşkun, K. (1991). Arabistan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3, 248-252.
- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Canım, R. (2018). Latîfi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çiğâ, Ö. (2013). Süheyl ü Nevbahâr. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır.
- Çauşoğlu, M. (1992). Basîrî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5, 105-106.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahya Beğ Divanı (Tenkitli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1982). *Helâki Divanı (Tenkitli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çetin, V. (2022). Kuzey Afrika'da Bir Garp Ocağı: Cezayir (Cezayir-İ Garb Ocağı) (1789-1830). *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi)*. Malatya.
- Çifçi, Ö. (2017). *Fatin Tezkiresi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2007). Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in Tezkîretü'ş-Şu'arâ'sı ve Transkripsiyonlu Metni. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*. Gaziantep.
- Çürük, C. (1993). Osmanlılarda Çadır. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirkent, I. (2001). İstanbul. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ed-Düri, A. (1991). Bağdat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 425-433.
- Efendizade, O. (1996). Gence. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 14, 17-20.
- Emecen, F. (1991). Aydın. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 235-237.
- Emecen, F. (2007). Osmanlılar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 487-496.
- Emecen, F. M. (2001). Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar. *İslam Araştırmaları Dergisi*(6), 63-76.
- Erdem, S. (1991). Babil. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 392-395.
- Erinç, S. (1993). Cezayir. *TDV Yayınları*, 483-485.
- Erkal, A. (2021). Klasik Türk Şiirinde Mazmunlaşan Mekânlar: Puthaneler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 1094 - 1108.
- Erünsal, İ. E. (2003). Kütüphane. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27, 11-32.
- Eyduran, A. (2008). Klâsik Türk Edebiyatında İdiyye Şiirleri (Bayram Şiirleri). *Erdem*(52), 125-136.

- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (E. Ertürk, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, İ. (2018). *Esrar Dede (Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gökbilgin, T. (1994). Edirne. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1996). Evliya Çelebi Seyahatnamesi - Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 464-469.
- Gündüz, A. (2008). İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk-İslam ve Avrupa Açısından Önemi. *Karadeniz Araştırmaları*, 51-66.
- Harmancı, M. E. (2011). Bir Eskatoloji Miti Olan Tufandan Klasik Türk Şiirinde Şarap Metaforuna. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, 57.
- İçli, A. (2020). Bağdatlı Hürremî ve Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1-22.
- İlgürel, M. (2012). Vâsıf Ahmed Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 535-537.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, 445-559.
- İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2011). *Anadolu*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme (9. bs.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İpekten, H. (2007). *Fuzuli, Hayatı Sanatı ve Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Mescid. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İsen, M. (1992). Beyânî. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 32.
- Jorga, N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kahraman, K. (1993). Cezayir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 494-497.
- Kallek, C. (2007). Pazar. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaplan, M. (2014, 12 31). *Nazmî, Seyyid Ali Nazmî Efendi*. 06 17, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nazmi-seyyid-ali-nazmi-efendi> adresinden alındı

- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Y. (2014, 11 04). *AZİZ, Şeyh Abdulaziz Efendi*. 06 15, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aziz-seyh-abdulaziz-efendi> adresinden alındı
- Kaplan, Y. (2014, 12 27). *HÂLÎ, Hâlî Bey*. 06 14, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hali-hali-bey> adresinden alındı
- Kaplan, Y. (2014, 03 28). *İLMÎ, İlmî Dede*. 06 13, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ilmi-ilmi-dede> adresinden alındı
- Kara, M. (2011). Tekke. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, 368-370.
- Karaalp, C. (2021). Kur'an'da Mescid Kavramı ve Türkiye'de Cami Hizmetlerinin İyileştirilmesi. *Van İlahiyat Dergisi*, 65.
- Karadeniz, M. U. (2021). Kelimelerden şehir: Osmanlıda şiir-şehir ilişkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 793-806.
- Karahan, A. (1996). Fuzûlî. *İslam Ansiklopedisi*, 13, 240-246.
- Karaismailoğlu, A. (1988). Acem. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 321.
- Karavelioğlu, M. A. (2003). *Klasik Türk Edebiyatında Bağdat*. İstanbul: Tatab Yayınları.
- Karpat, K. (1992). Balkanlar. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. (1995). Erdel. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, 280-283.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2010). *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kılıç, F. (2017). *Sefkat Tezkiresi (Tezkîre-İ Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1996). Fusûsü'l-Hikem. *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 230-237.
- Kılınç, A. (2021). *Fuzûlî Dîvânı* (1. bs.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Konuk, S. (2009). 16. Yüzyıl Divan Edebiyatı Temsilcilerinden Fuzuli ve Baki'de Dünya ve Ölüm Düşüncesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*. Konya.

- Kubbealtı Lügati. (tarih yok). 09 09, 2022 tarihinde <http://lugatim.com/> adresinden alındı
- Kufacı, O. (2019). Coğrafyanın Baki Divanı'na Aksi: Ülke ve Bölge Adları. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 377-424.
- Kurnaz, C., & Tatçı, M. (2001). *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri* (Cilt II). Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kurşun, Z. (1998). Hicaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurşun, Z. (2018). Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*(12), 1-27.
- Kuşoğlu, M. O. (2012). Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l- Havâs Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin). *Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi)*. İstanbul.
- Küçük, C. (1995). Erzurum. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. (1998). Hicaz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 432-437.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1949). Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7(1), 61-109.
- Mantran, R. (1999). Irak. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 91-93.
- Mazıoğlu, H. (1997). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nasırabadı, G. A. (2020). Büyük Selçuklular Dönemi'nde Hemedan'ın Siyasi Tarihi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*(12), 209- 236.
- Naskali, E. G. (2019). *Meyhane Kitabı* (1. bs.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Oğuz, S. (2002). İlmî Dede El-Mevlevî El-Bağdadi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi) . Ankara.
- Onay, A. T. (2009). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. İstanbul: H Yayınları.
- Orhunlu, C. (1996). Habeş Eyaleti. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 363-367.
- Önkal, A., & Bozkur, N. (1993). Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 46-56.
- Öz, M. (2006). Necef. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özcan, A. (2013). Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 271-293.
- Özcan, T. (2007). Pazar. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztaş, M. (2010). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 1-15. Ciltlerde Osmanlı Şairleri Biyografileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum.
- Öztoprak, N. (2001). *Rûhî*. İstanbul: Atalay Kitap Sarayı Yayınları.
- Öztuna, Y. (1998). *Osmanlı Devleti Tarihi 2- Medeniyet Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, L. (2002). Kilise. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 26, 14-16.
- Öztürk, M. (2018). Klâsik Türk Şiirinde Yemen ve İlgili Unsurlar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(15), 38-61.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divan Siiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pala, İ. (2001). İstanbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 284-289.
- Pala, İ. (2007). Osmanlılar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 556-558.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Paşa, A. C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1* (5. bs., Cilt 1). İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2007). Nihâvend. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 98-99.
- Sazyek, H. (2013). Edebiyat Niçin İnsansız Olmaz? *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 1127-1139.
- Sefercioğlu, M. N. (1990). *Nev'i Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Selçuk, B. (2014, 08 02). *ŞEFKAT/ŞEFKATÎ, Seyyid Abdülfettâh*. 06 26, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sefkate-sefkati-seyyid-abdulfettah> adresinden alındı
- Sertoğlu, M. (1958). *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: İskit Yayınevi.

- Solmaz, S. (2005, 03 224). *ÂTEŞİ, Âteşi Çelebi*. 26 22, 2022 tarihinde <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/atesi-atesi-celebi> adresinden alındı
- Solmaz, S. (2013, 11 10). *Ahdî*. 06 12, 2022 tarihinde Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahdi-mdbir> adresinden alındı
- Solmaz, S. (2018). *Ahdî-Gülşen-i Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sungurhan, A. (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü 'ş-şu'arâ)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sungurhan, A. (2017). *Kınalızâde Hasan Çelebi -Tezkiretü 'ş-ş u'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Süel, M. (1996). Antik Dönemde Bursa. *T. K. Yayınları*.
- Şenödeyici, Ö. (2014). Osmanlı Şiiri Şerhleri - Gazeller ve Güzeller Üzerine. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Tanman, P. S. (2011). Tekke. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taş, K. Z. (2013). Diyarbakır'dan Bağdat'a Kelekle Seyahat. *Yedikıta Tarih ve Kültür Dergisi*(61), 67-69.
- TDK. (1945). Türkçe Sözlük. İstanbul.
- Tırnakçı, B. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Tomar, C. (2010). Şam. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topal, A. (2012). Klasik Türk Şiirinde “Şam-ı Şerif”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(48), 51-70.
- Tulum, A. M. (2001). *Tazarru Name*. Ankara: Milli Eğitim bakanlığı Yayınları.
- Tuncel, M. (1991). Anadolu. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, S. (2009). Necati Beg'in Şiirlerinde Yer Adları. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi(20), 135-154.
- Turan, S. (2010). Mihrî Hatun Divanı'nda şehir methiyesine bir örnek: Lâdik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 597-604.
- Uzun, M. İ. (2022). Kerbela. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 274-275.
- Ünal, M. A. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Vurmay, M. A. (2010). Edebiyat, Coğrafya ve Uzam: Hardy'nin Yuvaya Dönüş Adlı Romanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50(2), 207-220.
- Yahşi, T. (1998). Bursa'nın Tarihi Coğrafyası. Marmara Üniversitesi Orta Doğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Orta Doğu Coğrafyası Ve Jeopolitiği Anabilim Dalı (Yüksek Lisans tezi) . İstanbul.
- Yaşar, A. (2019). Kahvehane. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Yazıcı, T. (1998). Hemedan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 17, 183-185.
- Yazıcı, T. (1995). Halep. *DİA*, 15, 239-245.
- Yeniterzi, E. (2010). Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 301-334.
- Yüksel, T. (2013). Selçuklu Başkenti İsfahan (Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Anabilim Dalı (Tarih Anabilim Dalı). İstanbul.

TABLolar LİSTESİ

- Tablo 1:** Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde geçen Osmanlı şehirleri 125
- Tablo 2:** Bağdatlı divan şairlerinin şiirlerinde geçen mekân adları ve sayısı 155

ÖZGEÇMİŞ

Mohamad Muhsn Abbd AHMID HOSEIN, 2013'te Reşidiye Erkek Lisesinden mezun olmuştur. 2020 yılında ise Musul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden üçüncü olarak mezun olmuştur. 2021 senesinde Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır.